

ΝΙΚΗΤΑ Γ. ΛΥΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Επιστροφή στο σπίτι μου

Έκδόσεις «Δωδώνη»

«ΔΩΔΩΝΗ»
ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΑΡΑΓΗ ΓΙΩΡΓΟΥ, Ζητήματα λογοτεχνικής κριτικής, Ζητήματα λογοτεχνικής κριτικής Β' — ΒΟΓΑΣΑΡΗ ΑΓΓΕΛΟΥ, Σολωμός και λευτεριά, Πωλ Νορ (Νίκος Νικολαΐδης) ο σατιρικός, ο λυρικός, ο θεατρικός, ο αντιστασιακός — ΓΙΑΤΡΑ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ, Η κρίση της κριτικής. Σύγχρονα προβλήματα κριτικής — ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Η έννοια της ελευθερίας στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη — ΖΑΡΕΦ ΠΑΝΤΕΛΕΪ, Ιστορία της βουλγάρικης λογοτεχνίας — ΖΙΒΚΟΒ ΤΟΝΤΟΡ, Για τη λογοτεχνία και την τέχνη — ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ ΑΛΕΚΟΥ, Ο Κ. Π. Καβάφης — ΛΟΥΒΑΡΙ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Ρίλκε ο αποδημητής, ο μύστης, ο επόπτης — ΛΥΓΙΖΟΥ ΜΗΤΣΟΥ, Θέματα και ποιητές, Προβληματισμοί στην ποίηση — ΜΠΡΕΤΟΝ ΑΝΤΡΕ, Μανιφέστα του σουρρεαλισμού — ΝΟΥΤΣΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ, Ελληνική νομαρχία, συμβολή στην έρευνα των πηγών της — ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ - ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΥΘΥΜΙΑ, Νίκος Τσιφόρος ο Όμηρος του υπόκοσμου — ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ - ΠΑΝΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΣ, «Ιδού εγώ...» 1+4 δοκίμια για τον Θεόσοφα Ελύτη — ΠΟΛΙΤΗ ΛΙΝΟΥ, Σοκολογική ιστορία της νέας ελληνικής λογοτεχνίας — ΡΟΖΑΝΗ ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Μεταμορφώσεις, Πάουντ, Έλιοτ, Ντοστογιέφσκι, Καβάφης, Παπατσάνης κ.ά., Σπουδή στο Σολωμό, το όραμα της καταστροφής.

Εικόνα εξωφύλλου:
Γεωργίου Γουναρόπουλου,
Σύνθεση με πίπα, σπέρτα
και κοχύλι πάνω στο τραπέζι

Ελληνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Ελληνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

441

Επιστροφή
στο σπίτι μου

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΑΝΑΔΡΟΜΕΣ ΚΑΙ ΕΤΕΡΟΧΡΟΝΙΣΜΟΙ, «Δωδώνη» 1988

Copyright: Νικήτας Γ. Λυμπερόπουλος
Λεωφ. Δημοκρατίας 7
Κέρκυρα, τηλ. 0661-304 84

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΔΩΔΩΝΗ» Ε. Κ. ΛΑΖΟΣ
Ασκληπιού 3, Αθήνα 106 79
Τηλ. 36.37.973

ISBN 960-248-008-4

ΝΙΚΗΤΑ Γ. ΛΥΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Επιστροφή
στο σπίτι μου

δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Έκδόσεις «Δωδώνη»

Αθήνα — Γιάννινα

1990

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΚΟΝΙΤΣΗΣ

ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ Δ97566

ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 21-6-1990

ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜΟΣ 889.3 ΛΥΜ

κωδ εγ. 852

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

Το γράμμα από το Παρίσι και οι επιβλαβείς επιπτώσεις του

Πάντοτε στη ζωή μου είχα μεγάλες ψυχικές μεταπτώσεις. Σκαμπανέβασμα δηλαδή του χαμού. Άλλοτε μ' έπιανε μια απέραντη αισιοδοξία κι άλλοτε με τύλιγε μια ακατανόητη κατάθλιψη. Και να δεις ότι αυτές οι μεταπτώσεις δεν οφείλονταν σε αξιόλογα γεγονότα. Ασήμαντα μικροπράγματα ήταν πάντοτε η αφορμή.

Ένα ανοιξιάτικο πρωινό, όπως άνοιξα τα παντζούρια του μπαλκονιού μου, ξεχύθηκε με ορμή σε ολόκληρο το σπίτι το φως ενός απίστευτα εκθαμβωτικού ήλιου. Ο όρμος της Γαρίτσας δυο βήματα πιο πέρα, γαληνεμένος όσο ποτέ άλλοτε, είχε πάρει μια φωτεινή γαλάζια απόχρωση και είχε πλημμυρίσει από μυριάδες διαμάντια και ζαφείρια με τις ανταύγειες του ήλιου· ένα μπουμπουκιασμένο τριαντάφυλλο που ξεπετάχθηκε απροσδόκητα αυτό το πρωινό στη μικρή τριανταφυλλιά του μπαλκονιού μου και ιρίδιζαν στα ροδοπέταλά του οι δροσοσταλίδες της νύχτας, όπως τις χτυπούσαν οι πρώτες ηλιαχτίδες· τα πρώτα φυλλαράκια της μπουκαμβίλιας εκεί δίπλα που ξεπρόβαλλαν με διακριτικότητα αυτό το πρωινό· κι ακόμα τα

πουλάκια που χαλούσαν τον κόσμο μπαινοβγαίνοντας στις φωλιές τους, φτιαγμένες με ενστικτώδη μαστοριά σε κάθε εσοχή του τοίχου στο διπλανό αρχοντόσπιτο με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική ομορφιά. Κουβαλούσαν κάθε τόσο και κάποιο σκουληκάκι στο ράμφος τους για τα ανήμπορα ακόμα νεογνά τους που κλαψούριζαν στη φωλιά.

Όλα αυτά με γέμιζαν απέραντη αισιοδοξία. Όλα μου φαίνονταν ρόδινα στη ζωή και η μέρα μου περνούσε όμορφα και ωραία. Σκορπούσα τότε χωρίς φειδώ τις καλημέρες σε κάθε διαβάτη, γνωστό ή άγνωστο, καθώς πήγαινα στο γραφείο. Και η Ελευθερία, όταν έφτανα εκεί, δαισθανόμενη την καλή μου διάθεση, χαιρόταν κι αυτή επειδή θα γλίτωνε έστω και για μια μέρα τα κατσαδιάσματα στη δουλειά.

Άλλοτε πάλι με πλημμύριζε μια απροσδόκητη και ακατανόητη κατάθλιψη από ασήμαντες αφορμές: μια συννεφιασμένη μέρα όλο καταχνιά και μαυρίλα, το ξυραφάκι που γρατσούνιζε λιγάκι στο πρωινό ξύρισμα, το νερό που δεν ζεστάθηκε καλά, ο καφές που κρύωσε κάπως, κι ακόμα περισσότερο μια κακία που ξεστόμισε κάποιος στη συντροφιά, μια επαγγελματική μικροατυχία. Τέτοια μικροπράγματα μου χαλούσαν ολόκληρη τη μέρα. Όλα τότε μου φαίνονταν μαύρα και άραχνα. Δεν μιλούσα σε κανέναν στο δρόμο και τελικά πλήρωνε τη νύφη η Ελευθερία στο γραφείο. (Το ήξερε κι αυτή και σιωπούσε.

Άσ' τον, έλεγε, θα του περάσει).

Πολλές φορές μάλιστα αυτή η κακοκεφιά μου ερχόταν ξαφνικά και απροειδοποίητα, χωρίς καμιά συγκεκριμένη αφορμή. Βασανιζόμουν τότε να βρω την αιτία της που δεν μπορούσα να τη δικαιολογήσω με τίποτα.

Βέβαια αυτή η κατάθλιψη δεν μοιάζει καθόλου με τη γλυκιά μελαγχολία που μου προξενεί — χρόνια τώρα — το Αντάτζιο μόλτο ε καντάμπιλε από την «Ενάτη». Κάθε φορά που άκουω αυτό το αξεπέραστο αριστούργημα του μεγάλου δημιουργού, η φαντασία μου με οδηγεί σε καταπράσινους

λειμώνες και βαθύσκιωτα δάση παραδείσιας ομορφιάς και έρχονται στη σκέψη μου τα λόγια του Βάγκνερ γι' αυτό το Αντάτζιο: *Μια ανέκφραστη γλυκιά λαχτάρα με έκανε να πλανιέμαι στα δάση και στα λιβάδια και από τα θερμά κύματα των δακρύων μου ένιωθα να ανασταίνεται ένας ολάκερος κόσμος στην ψυχή μου. Ο κόσμος αυτός είναι όλη η λαχτάρα της αγάπης. Μέσα στα δυο κυρίαρχα θέματα η Αγάπη και η Ελπίδα συμπλέκονται, χωρίζονται και πάλι συναντιώνται και σε κάθε παντοδύναμο σύμπλεγμα αγκαλιάζουν και παρασύρουν την πληγωμένη μας ψυχή.*

Μήπως όμως και ο ίδιος ο Βάγκνερ δεν μου χάρισε τέτοιες αξέχαστες στιγμές γλυκιάς μελαγχολίας, άλλοτε με τους εξάισιους ήχους του *Πάρσιφαλ* γεμάτους μυστήριο, που με μπάζουν σε κόσμους υπερβατικούς και με γεμίζουν με έντονο θρησκευτικό συναισθηματισμό κι άλλοτε με τις αθάνατες μελωδίες απ' τον *Τριστάνο και Ιζόλδη!*

Στη σκηνή του θανάτου των δύο ηρώων του έργου, σε μαγεύει το ανεπανάληπτο τραγούδι τους. Νιώθεις εδώ τον έρωτα στην πιο έντονη έκφρασή του, αλλά παράλληλα συνειδητοποιείς πόσο εφήμερη είναι η ανθρώπινη ευτυχία, πόσο κοντά είναι τα όρια ανάμεσα στη ζωή και στο θάνατο. Ότι τίποτα δεν είναι αιώνιο σ' αυτό τον κόσμο. Ότι σε όλα υπάρχει πάντοτε κάποιο τέλος. Ότι «τα πάντα ρει και ουδέν μένει». Συνειδητοποιείς δηλαδή τον αιώνιο νόμο της δημιουργίας και της φθοράς κι αυτό σε θλίβει και μελαγχολείς, γιατί βρίσκεσαι κι εσύ δέσμιος σε αυτό το κύκλωμα.

Τότε είναι που σου έρχονται στο μυαλό εκείνες οι βαθυστόχαστες σκέψεις από τον «Εκκλησιαστή» της *Παλαιάς Διαθήκης*.

Δεν μπορώ να πω βέβαια ότι αυτή ειδικά η μελαγχολία έχει κάποια γλύκα. Δεν είναι όμως και εξουθενωτική. Ίσως επειδή δεν είναι εξατομικευμένη. Έχει το στοιχείο της καθολικότητας. Κοινή είναι η μοίρα όλων των ανθρώπων. Και

υποτάσσεσαι κι εσύ σ' αυτό.

Ας τ' αφήσω όμως αυτά (γιατί είναι και χιλιοειπωμένα) και ας γυρίσω στη μαγεία της «μεγάλης μουσικής». Μαζί με την όψιμη συγγραφική επίδοσή μου αποτελεί πλέον τη μοναδική οδό διαφυγής από το κενό και το τίποτα που καλύπτουν σήμερα τη ζωή μου. Μόνο με αυτά επιστρέφω για λίγο σε χρόνια ευτυχισμένα. Ξαναβρήκα κι εγώ «le temps perdu».

Το πρώτο μέρος από τη *Σονάτα κάτω απ' το σεληνόφως* με τη φαινομενική του απλότητα, τα «Νυχτερινά» του Σοπέν, τα «Αντάντε» από τα κοντσέρτα του Μότσαρτ, ο μακρόσυρτος και ήρεμος ήχος από τον «Μολδάβα» του Σμέτανα, το *Αντάτζιο* του Αλμπινόνι, το «Λάργκο» του Χαίντελ και τόσα άλλα με γυρίζουν ανεπαίσθητα χρόνια πίσω.

Επιστρέφω συχνά με τους ήχους αυτούς στα μαγεμένα βράδια του καλοκαιριού της πατρίδας μου, τις ώρες που ξεπρόβαλλε το φεγγάρι ολόχρυσο, γεμάτο μυστήριο ανάμεσα απ' τα έλατα της Τύμφης. Τότε με καταλαμβάνει αυτή η απροσδιόριστη μελαγχολία. Νιώθω πως απώλεσα κάποιον παράδεισο.

Ίσως και να μην ήταν εκείνα τα βράδια τόσο μαγεμένα... Ίσως να εξωραϊστήκαν τόσο με την πάροδο του χρόνου... Ίσως να βοηθάει σ' αυτό και η φαντασία που οργιάζει τέτοιες ώρες...

Η μεγάλη όμως μουσική αποτελεί οπωσδήποτε τον αποφασιστικό παράγοντα που σε οδηγεί σε κόσμους φανταστικούς και σε μαγεύει. Αυτή άλλωστε είναι και η δύναμή της.

Αλλά πέρα από τη μεγάλη μουσική, το νέγρικο τραγούδι που κρύβει μέσα του τους καημούς ενός ολόκληρου λαού, ξεριζωμένου απ' τον τόπο του και καταδυναστευόμενου επί αιώνες σε ξένο τόπο, πάντοτε μου προξενούσε την ίδια γλυκιά μελαγχολία ίσως επειδή μη γνωρίζοντας τη γλώσσα τους, δεν μπορούσα να εμβαθύνω στον πόνο που κρύβουν αυτά τα τραγούδια.

Ακομα μένει ανεξίτηλος στη σκέψη μου ο ήχος ενός

τραγουδιού που άκουσα κάποτε από τον Ρόμπινσον.

Δεν θυμάμαι πού... και τότε το άκουσα και μιλούσε για το μεγάλο ποταμό του Νότου των Ηνωμένων Πολιτειών, τον Μισσισιπή. Πόση γλύκα είχε εκείνο το τραγούδι και πόσο ανθρώπινο πόνο πρέπει να έκρυβαν τα λόγια του.

Πάνω απ' όλα όμως στέκουν τα αξέχαστα δειλινά του καλοκαιριού στην Κόνιτσα, εκείνης της εποχής, όπως φιλτραρίστηκαν στη σκέψη μου με την πάροδο του χρόνου και όπως απομονώθηκαν από τα ασήμαντα και ανάξια λόγου γεγονότα.

Χρόνια πίσω συνέβαιναν αυτά... Έπρεπε τότε να ξεκινήσω τον απογευματινό μου περίπατο για το ξωκκλήσι της Αγίας Βαρβάρας, μισή ώρα προτού δύσει ο ήλιος. Ούτε πιο γρήγορα, ούτε πιο αργά. Νωρίτερα ο ήλιος ήταν ακόμα καυτός και δυσάρεστος. Αργότερα θα έχανα τη μαγεία εκείνων των στιγμών λίγο πριν από το ηλιοβασίλεμα.

Πάντοτε έπρεπε να έχω μαζί μου και ένα βιβλίο. Εκείνη την εποχή θυμάμαι ότι με συγκινούσαν οι γάλλοι ρομαντικοί: ο Σατωμπριάν, ο Λαμαρτίνος, ο Ουγκώ, ο ντε Μυσσέ, ο ντε Βινύ και άλλοι. Η καθαρότητα της γαλλικής γλώσσας, όπως διαμορφώθηκε από τους γάλλους κλασικούς του 18ου αιώνα και οριστικοποιήθηκε στις αρχές του 19ου, συνδυασμένη με τη μελωδία των στίχων και τη συναισθηματική έξαρση αυτών των συγγραφέων, αλλά και με την επίμονη επιστροφή τους σε έναν κόσμο εξωπραγματικό και ωραιοποιημένο, ταίριαζαν πολύ τότε με την ψυχική μου κατάσταση. Ζούσα και εγώ τότε στον φανταστικό κόσμο των ονείρων.

Ο έρωτας και η σχέση με τη γυναίκα στη σκέψη μου έπαιρναν εξωπραγματικές διαστάσεις. Φανταστικές ιστορίες μεγάλων ερώτων, φλογερών αισθημάτων και εξαϋλωμένων δεσμών κυριαρχούσαν μέσα μου και συνοδεύονταν από τους στίχους αυτών των ποιητών.

Τους δικούς μας μάλλον τους σνομπάριζα. Δεν είχα γνω-

ρίσει ακόμα ούτε τον Καβάφη, ούτε τον Καρυωτάκη. Ίσως και να μην τους καταλάβαινα τότε.

Μόνο τα έργα του Παπαδιαμάντη με συγκινούσαν τότε. Και βέβαια μερικοί εξαισίοι στίχοι του Σολωμού και του Παλαμά. Και ο Κάλβος με τη δωρική δομή των στίχων του δεν μ' άφηνε αδιάφορο.

Η μνήμη δεν με βοηθάει να απαριθμήσω τώρα τους τίτλους εκείνων των βιβλίων, θυμάμαι μονάχα πως κάποιο οδοιπορικό του Σατωμπριάν έπαιρνα συχνά μαζί μου. Κάποτε θέλησα μέσα από το *Le génie du Christianisme* να προσπελάσω το θρησκευτικό συναίσθημα που εντούτοις ήταν τόσο ξένο στην ιδιοσυγκρασία μου. Θυμάμαι ακόμα πως είχα αντιγράψει το ποίημα του Αλφρέδου ντε Βινύ *La maison du Berger* και το κουβαλούσα μαζί μου σ' αυτούς τους περιπάτους. Μάλιστα κάποτε απάγγειλα φωναχτά και μερικούς στίχους του, ζαπλωμένος όπως ήμουν δίπλα στο ξωκκλήσι, μια που κανένας άλλος άνθρωπος δεν βρισκόταν εκεί κοντά για να ταραξει τη γαλήνη του τοπίου και τις ονειροπολήσεις μου.

*Si ton coeur gémissant du poids de notre vie
Se traîne et se debat comme un aigle blessé*

.....
*J'y roulerai pour toi la Maison du Berger
Son toit n'est pas plus haut que ton front
et tes yeux...*

Ταίριαζε τόσο πολύ το περιεχόμενο αυτού του ποιήματος με την ψυχική μου κατάσταση! Και το ξωκκλήσι της Αγίας Βαρβάρας έμοιαζε τόσο με το σπίτι του Βοσκού. Τέλος πάντων, τόσο αλαφροϊσκιωτος και ονειροπαρμένος ήμουν τότε εκείνα τα χρόνια.

Πρέπει να ήταν Ιούνιος.

Τότε βρίσκεται στο αποκορύφωμά της η άνοιξη στην Κόνιτσα. Τότε φουντώνουν για τα καλά οι θάμνοι και τα δένδρα

γύρω απ' το μονοπάτι που οδηγεί στο ξωκκλήσι. Στην αρχή της διαδρομής του πλαισιώνεται από θαμνοειδή: παλιουριές, χελιδρονιές, και βατομουριές. Κάποιο απ' αυτά πρέπει να είναι και οι «ασπραγαθιές» του Προυστ και του Ζάννα. Όλοι οι θάμνοι αυτή την εποχή είναι φουντωμένοι. Τα κατάλευκα λουλούδια τους σκορπούν παντού το διακριτικό τους άρωμα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει κάποτε και κάποιο αγιόκλημα: το άρωμά του είναι πιο έντονο και το χρώμα των λουλουδιών του πιο άψογο αισθητικά.

Στη σκιά των θάμνων ξεπετάχθηκαν οι αγριοφραουλιές, τα μελισσοβότανα, οι αμάραντοι και ο απήγανος με το μεθυστικό του άρωμα. Οι υάκινθοι και οι μενεξέδες έχουν χαθεί ήδη απ' τον Απρίλη. Πιο πέρα κυριαρχούν πλέον οι βαθύσκιωτοι ασπρόγαβροι και οι φτελιές. Πού και πού κάποιος κέδρος δίνει το παρόν. Κάποτε ξεπετιέται ένα έλατο ευθυτενές και υπεροπτικό. Ίσως και κάποια πεύκα ξεκομμένα απ' την πευκόφυτη βουνοπλαγιά της Τύμφης, λίγο πιο πάνω. Ένα βαθύ πράσινο χρώμα παίρνει το φύλλωμά τους, η ανθοφορία τους βρίσκεται στο αποκορύφωμά της και οι μεθυστικές μυρουδιές ξεχύνονται παντού.

Χιλιάδες πουλιά χαλούν τον κόσμο εκεί γύρω. Φυσικά εδώ κυριαρχεί το κελάηδημα των αηδονιών, μέσα από τις απόκρυφες συστάδες των θάμνων. Πάντοτε με προβλημάτιζε η σεμνότητα αυτού του πουλιού. Ποτέ δεν κάνει εμφανή την παρουσία του την ώρα που μαγεύει τα πάντα με το τραγούδι του αντιλαμβανόμενο ίσως ενστικτωδώς ότι η εξωτερική εμφάνισή του δεν είναι ανάλογη με την ομορφιά της φωνής του.

Αυτό θυμίζει μερικούς ανθρώπους που, ενώ τους αδίκησε η φύση είτε με δυσμορφία, είτε με κάποιο σωματικό ελάττωμα, κρύβουν στην ψυχή τους απέραντη ευαισθησία και πνευματικότητα, που βρίσκεται κάποτε στο χώρο της μεγαλοφυΐας. Σημαδεμένοι από το ελάττωμά τους, ζουν αθέατοι σ' όλη τους τη ζωή κλεισμένοι στον εαυτό τους. Και κάποτε, όταν φουντώνει

μέσα τους ο καημός, τους πλημμυρίζει η θλίψη και το παράπονο για την αδικία της φύσης, ιδιαίτερα όταν τους συγκλονίζει ο ερωτικός πόθος χωρίς ανταπόκριση, αισθάνονται την ανάγκη να εκφράσουν τον πόνο τους, όπως μπορούν, με λόγια, με νότες ή και με χρώματα για να λυτρωθούν. Και το επίτευγμα είναι κάποτε συγκλονιστικό: κλασική περίπτωση η ζωή και το έργο του Μπετόβεν.

Στο μεταξύ κάθε τόσο σε ξαφνιάζει η βραχνή φωνή του κούκου και του γκιώνη, απόκοσμη, μυστηριακή και ανεξιχνίαστη. Δεν μπορείς όμως να προσδιορίσεις την απόσταση απ' την οποία ακούγεται αυτή η φωνή. Είναι εκεί δίπλα σου ή έρχεται από μακριά, μέσα απ' το βαθύσκοιτο δάσος της Τυμφης; Ούτε μπορείς να αντιληφθείς αν πρόκειται για κελαηδισμα χαράς ή θρήνο άφατης λύπης.

Μ' αυτά και μ' αυτά όμως, μπήκες κι εσύ ήδη στο χώρο του ονείρου και προχωρείς μαγεμένος το δρόμο σου.

Κάποτε φτάνεις στο ξωκκλήσι. Το θέαμα από κει πάνω είναι ανεπανάληπτο. Δυο βήματα πιο κάτω ακούς το βουητό απ' τα νερά του Αώου που πέφτουν ορμητικά αυτή την εποχή ξεκινώντας απ' τις απόκρυφες και απροσπέλαστες πηγές τους στις παρυφές του Σμόλικα και της Βωβούσας. Με τις φιδίσιες του διακλαδώσεις μέσα στον κάμπο προχωρεί την αιώνια διαδρομή του για να συναντήσει παρακάτω τα πεντακάθαρα νερά του Βοΐδομάτη. Κυλούν τώρα μαζί και κάπου πιο κάτω συναντούν τον Σαραντάπορο. Ενώνονται τότε κι οι τρεις τους σ' ένα τεράστιο πλέον ποτάμι και τραβούν ανάμεσα απ' τις αλβανικές πεδιάδες για να καταλήξουν κάποτε στην απεραντοσύνη της θάλασσας του Ιονίου.

Κι αντικρύζοντας αυτή τη στιγμή απέναντί μου τον όρμο της Γαρίτσας, συλλογίζομαι ότι δεν είναι καθόλου απίθανο να φτάνουν κάποιες σταγόνες απ' τα νερά του Αώου μέχρι τούτη τη γαληνεμένη θάλασσα, όπως απλώνεται μπροστά μου, κάτω απ' το μπαλκόνι του σπιτιού μου. Ίσως οι σταγόνες

αυτές από τα κρυστάλλινα νερά της πατρίδας μου με το τρόπο τους με καλούν — παφλάζοντας στο μουράγιο του πανέμορφου όρμου — να επιστρέψω ξανά στις ρίζες μου. «Κάποτε, επί χρόνια και χρόνια», μου λένε ίσως, «εμείς δεν σβήναμε τη φλόγα που συντάρασσε ολόκληρο το είναι σου». Μοιάζει και λίγο σαν παράπονο αυτός ο παφλασμός των υδάτων.

Ας γυρίσουμε όμως και πάλι στο ξωκκλήσι της Αγίας Βαρβάρας.

Λίγο πιο πάνω υψώνονται τα ερείπια ενός ενετικού κάστρου. Ένας υπόγειος και απροσπέλαστος σήμερα δρόμος οδηγεί, λένε, μέχρι κάτω στις όχθες του Αώου. Έτσι εξασφαλιζόταν τα χρόνια εκείνα η ύδρευση των υπερασπιστών του κάστρου και παρατεινόταν επί χρόνια η πολιορκία του από τους τούρκους επιδρομείς. Απίθανες ιστορίες και ρομαντικοί θρύλοι έχουν συνδεθεί με το παρελθόν αυτού του κάστρου και μιλούν για μια πανέμορφη πριγκιποπούλα με το λεβεντόκορμο εραστή της και για τις κρυφές συναντήσεις τους. Μιλούν ακόμα για ανυπέρβλητους ηρωισμούς των υπερασπιστών του κάστρου. Όλοι αυτοί όμως οι θρύλοι ήταν τόσο θολοί μέσα στη σκέψη μου και τόσο απροσδιόριστοι! Ίσως και γι' αυτό ασκούσαν πάνω μου τόσο μεγάλη γοητεία.

Ας τους εγκαταλείψουμε όμως γιατί ο ήλιος, συνεχίζοντας την κατηφορική του πορεία, άρχισε να χάνεται σιγά-σιγά πίσω από τις μακρινές και δυσδιάκριτες βουνοκορφές της Νεμέρτσικας. Κι αυτή τη στιγμή, θέλοντας προφανώς να εντυπωσιάσει τα πάντα γύρω του, φόρεσε την πιο μεγαλόπρεπη ολόχρυση στολή του. Το χρυσάφι διαχέεται και στα λίγα συννεφάκια που βρέθηκαν τυχαία εκεί δίπλα του. Μια έντονα φωτεινή και χρυσαφένια απόχρωση παίρνουν και τα νερά του Αώου με τις φιδίσιες διακλαδώσεις τους μέσα στον κάμπο από τις ανταύγειες των τελευταίων ακτίνων. Κάτι τέτοιες στιγμές νιώθεις ότι επιτελείται δίπλα σου μια θρησκευτική τελετουργία. Αισθάνεσαι ότι ολόκληρη η φύση συμμετέχει σ' αυτή την τελετή. Όλα

μαζί εκεί και το καθένα ξεχωριστά με τον τρόπο του, νομίζεις πως υψώνουν δοξαστικούς ύμνους στον δύοντα μεγάλο Θεό.

Το κελάηδημα των πουλιών μεταβάλλεται κι αυτό σε θρησκευτικό ψαλμό. Το πυκνό φύλλωμα των υπεροπτικών ελάτων λίγο πιο πάνω, στις παρυφές της Τύμφης, παίρνει από τις τελευταίες ακτίνες του ήλιου μια μαγευτική φωτεινή βαθιά πράσινη απόχρωση. Με το ανάλαφρο θρόισμά τους μετέχουν κι αυτά στη συντελούμενη τελετουργία.

Ακόμα και τώρα στα όνειρά μου ακούω το θρόισμα αυτό των πεύκων και των ελάτων της πατρίδας μου, σαν να με καλούν να επιστρέψω στις ρίζες μου. Το θρόισμα αυτό των φυλλωμάτων το νιώθω κάτι σαν παράπονο, όπως μου ψιθυρίζουν μέσα στα όνειρά μου. «Τι σου κάναμε και μας εγκατέλειψες τόσα χρόνια;» μου λένε. «Εμείς δεν γαληναίσαμε την ψυχή σου τότε, εμείς δεν ήμασταν που παραστεκόμαστε τότε στα όνειρά σου;» Θα μου πεις ότι διαψεύστηκαν όλα. Ε, και λοιπόν; Μήπως είσαι ο μόνος που τα όνειρά του βγήκαν όλα πλάνες; Αυτή, βλέπεις, είναι η μοίρα του ανθρώπου. Όνειρα και απογοητεύσεις. Και τελικά το κενό και το τίποτα. Και από το τίποτα δεν βγαίνει τίποτα, όπως θα έλεγε και ο Ληρ.

Όλο τέτοια μου λέει στα όνειρά μου μέχρι σήμερα το θρόισμα των φυλλωμάτων από τα δέντρα της πατρίδας μου. Ας γυρίσουμε όμως στο ξωκκλήσι γιατί τη στιγμή αυτή άρχισε να χτυπά από μακριά η καμπάνα του Άι Νικόλα θέλοντας ίσως να δώσει με τον ήχο της διακριτικά το παρόν της στην τελετή του ηλιοβασιλέματος. Κι εσύ αισθάνεσαι ότι μετέχεις σαν απλός κομπάρσος στην τελετουργία της φύσης αυτών των στιγμών. Σιωπάς μαγεμένος και μια γλυκιά μελαγχολία σε πλημμυρίζει... Κάποτε παίρνεις το δρόμο του γυρισμού και κουβαλάς μαζί για όλη σου τη ζωή το ανεπανάληπτο θέαμα και τη γλυκιά ανάμνηση εκείνων των στιγμών.

Βέβαια όλα αυτά δεν μοιάζουν καθόλου με την κατάθλιψη και τη μαυρίλα για τα οποία μίλησα στην αρχή. Άλλο ήταν

εκείνο και άλλο αυτά εδώ. Φυσικά θα μου πείτε: «Γιατί μας τα λες τώρα αυτά; Μήπως είσαι ο μόνος στον κόσμο που παθαίνει τέτοιου είδους μεταπτώσεις;»

Δεν λέω, συμβαίνει σε πολλούς και κυρίως σε όσους διατηρούν ακόμα κάποια ευαισθησία μέσα στην ξεραϊλα της σύγχρονης ζωής. Άλλο σκοπό έχω όμως που τα λέω. Θέλω να εξηγήσω τι τράβηξα με αυτά τα σκαμπανεβάσματα, όταν επρόκειτο να εκδοθεί το προηγούμενο βιβλίο μου *Αναδρομές και ετεροχρονισμοί* και τον καιρό που ακολούθησε. Είναι να κλαίς και να γελάς. Ακούστε τα λοιπόν.

Προτού κυκλοφορήσει το βιβλίο, με είχε πιάσει μια απέραντη αισιοδοξία. Η φαντασία μου οργίαζε. Μόλις βγει αυτό το... αριστούργημα του πεζού λόγου, θα συνταραχθεί το πανελλήνιο. Και τι δεν περιέχει! Ευαισθησία, πολυγνωσία, φιλοσοφική διάθεση, χιούμορ... Τα πάντα! «Πού ήσουν κρυμμένος, βρε παιδί μου, τόσα χρόνια;» θα με ρωτούσαν στο δρόμο. Μόλις το εκθέσει ο Βαγγέλης ο Λαζός στη βιτρίνα του βιβλιοπωλείου, θα γίνει ανάρπαστο. Δεν θα προφταίνει να πουλάει. Όπως τον καιρό της κατοχής, όταν έφερνε ο μπακάλης της γειτονιάς λάδι απ' την Κουλαμάτα. Θα αναγκαστεί να δώσει δελτία προτεραιότητας. «Μη στριμώχνεστε, βρε παιδιά, όλοι θα πάρετε. Υπάρχει πράγμα!»

Με μια λέξη γλεντούσα εκ των προτέρων τη σίγουρη επιτυχία του βιβλίου μου. Τέλος πάντων. Κάποτε βγήκε το βιβλίο. Περνούσα τότε σχεδόν κάθε μέρα απ' τη «Δωδώνη». Να βοηθήσω κι εγώ λίγο στη διακίνησή του. Ίσως θα χρειαζόταν να δώσω και τίποτα αυτόγραφα.

Πλήθος κόσμου μπαινόβγαινε στο μαγαζί κάθε μέρα. Άλλοτε νέοι, αγόρια και κορίτσια με τη φλόγα της μάθησης στα μάτια τους. Άλλοτε άνθρωποι προχωρημένης ηλικίας με έκδηλη την πνευματικότητα στα πρόσωπά τους.

— Δώστε μου, παρακαλώ, την *Αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα*, ο ένας.

— Έχετε παρακαλώ το *Καλά εσύ που πέθανες νωρίς*, ο άλλος.

— Κυκλοφόρησε το βιβλίο της Αμαλίας Μεγαπάνου; ο τρίτος.

— Μου δίνετε παρακαλώ το *Πού 'ναι η μάνα σου, μωρή*; κάποιος τέταρτος. Όλο κάτι τέτοια ακούγονταν στο βιβλιοπωλείο.

— Τι γίνεται εδώ, βρε Βαγγέλη; Κανείς δεν θα ενδιαφερθεί για το δικό μου βιβλίο;

— Μα δεν σε ξέρει ακόμα ο κόσμος, μου έλεγε κάθε τόσο ο καλός φίλος.

— Καλά, ο κόσμος δεν με ξέρει. Οι κριτικοί δεν τους ανοίγουν τα μάτια;

— Μα κι αυτοί από πού να σε ξέρουν; Τα δαχτυλά τους θα μυρίσουν οι άνθρωποι για να ξεχωρίσουν το βιβλίο σου; Ξέρεις πόσα βιβλία λαβαίνουν κάθε μέρα για να γράψουν κριτικές γι' αυτά; Μη φοβάσαι όμως, κάποτε θα αναγνωρισθεί η αξία του βιβλίου σου.

Όλο με κάτι τέτοια με παρηγορούσε και πάντοτε με την επωδό:

— Πιες τώρα τον καφέ σου, να μην κρυώσει.

Εκείνος ο καφές του Βαγγέλη έμοιαζε λίγο και με τον καφέ της παρηγοριάς μετά την κηδεία.

Βέβαια δεν μπορώ να πω, στην Κέρκυρα πουλήθηκε το βιβλίο. Εδώ όμως η αιτία της αγοράς του δεν ήταν η ανάγκη του ανώνυμου αναγνώστη να νιώσει την αισθητική συγκίνηση ενός βιβλίου. Η περιέργεια τους έφαγε τους ανθρώπους.

— Για να δούμε τι γράφει αυτός ο νοδάρος που μας έπρηξε επί χρόνια με την αρχαϊζουσα γλώσσα του στα συμβόλαια: *Ενεφανίσθησαν οι γνωστοί μοι και μη εξαιρετέοι...* Όλο τα ίδια και τα ίδια, χρόνια τώρα.

Στην Αθήνα όμως τη χάσαμε την αγορά. Ούτε ένας δεν ενδιαφέρθηκε για το βιβλίο. Δε βρέθηκε και κάποιος ειδικός

να πει μια κουβέντα γι' αυτό, έστω να το επικρίνει. Αγνοήθηκα απ' όλους. Ίσως γιατί δεν είχα στην Αθήνα κοινωνικό κύκλο γύρω μου. Μέτοικος ήμουν εκεί. Κυρίως όμως γιατί δεν ανήκα σε κανένα κύκλωμα.

Άκουγα από καιρό για τα κυκλώματα των Αθηνών. «Πρέπει», μου έλεγαν, «να μπεις σε κάποιο κύκλωμα είτε πολιτικό, είτε πνευματικό, είτε εκδοτικό, αλλιώς δεν πρόκειται να δεις θεού πρόσωπο. Τα κυκλώματα κουμαντάρουν παντού. Θα σε φάνε τα κυκλώματα.» Όλο με τέτοια μου πιπίλιζαν τ' αυτιά κάθε τόσο. Κάτι μισόλογα μου είχε πει γι' αυτό το θέμα κι ο Κ. Θ. Δημαράς στη συζήτηση που είχα μαζί του στην Αναγνωστική. Μου έδωσε μάλιστα την εντύπωση ότι τα φοβόταν κι αυτός λίγο. Ποιος; Ο Κώστας Δημαράς. Τι να πεις.

Έτσι σιγά σιγά η έννοια «κυκλώματα» πήρε στη σκέψη μου υπερφυσικές διαστάσεις. Η φαντασία μου τα προσωποποιούσε και τα παρομοίαζε σαν κάποιο θηρίο φοβερό και ανελέητο! Κάτι σαν το τέρας της Αποκαλύψεως. Μου έγινε εφιάλτης τις νύχτες. Τελικά διαπίστωσα τη δύναμη των πνευματικών κυκλωμάτων της Αθήνας.

Κάτι αντίστοιχο με τη δύναμη των συντεχνιών του Μεσαίωνα.

Οι «εντός των τοιχών» μου θυμίζουν και λίγο τους οπαδούς του μασονικού τάγματος των «ιπποτών του Αγίου Ανδρέου» που αυτοαποκαλούνταν ένα καιρό κορδακιζόμενοι «Μεγάλοι διδάσκαλοι του πνεύματος». Κάτι παρεμφερές δηλαδή με το «Εγώ ειμί το φως και η αλήθεια». Τους παρομοιάζω και λίγο με τους τρεις σωματοφύλακες. «Ο καθένας για όλους. Όλοι για τον ένα». Κατάλαβα ότι αυτά τα κυκλώματα αποτελούν σήμερα ένα από τα πολλά κατεστημένα της Αθήνας. Ίσως το πιο καταπιεστικό. Γιατί μέσω αυτών καταδυναστεύεται η σκέψη.

Πιστεύω δηλαδή πως για να ενταχθείς σε κάποιο τέτοιο κύκλωμα, είτε πνευματικό είτε εκδοτικό, πρέπει να απεμπολήσεις την πνευματική σου ανεξαρτησία. Να αλλοτριωθείς πνευματικά.

Να περιορίσεις τη σκέψη σου μέσα στα ιδεολογικά όρια του κυκλώματος και στην πολιτική του τοποθέτηση. Και οπωσδήποτε να φιλήσεις και κατουρημένες ποδιές.

Εγώ όμως δεν ήμουν διατεθημένος να κάνω καμιά υποχώρηση. Από χρόνια τώρα είχα πάψει να ανήκω σε κάποια πολιτική παράταξη και ουδέποτε ανακατεύτηκα με κάποιο πνευματικό σωματείο. Η σκέψη μου είχε απελευθερωθεί πλήρως από οιαδήποτε κομματικά ή ιδεολογικά δεσμά. Έτσι είχα τη δυνατότητα να κρίνω κάθε φορά τη δραστηριότητα και των πολιτικών κομμάτων και των πνευματικών ρευμάτων.

Από την άλλη μεριά καταλάβαινα και τη φαγωμάρα των κυκλωμάτων μεταξύ τους. Και τα μίσση που υπέφωσκαν ανάμεσα τους.

Βέβαια όλα καλύπτονταν από τη μάσκα του ευπρεπισμού. Κάποτε η μάσκα πέφτει και εμφανίζεται γυμνή η αβυσσαλέα αντίθεση.

Συνήθως όμως επικρατεί ανάμεσά τους κάποια εκεχειρία. Ίσως να τους συγκρατεί «η ισορροπία του τρόμου».

Πρέπει όμως κι εσύ να κινείσαι μέσα στα πλαίσια κάποιου κυκλώματος για να κοιμάσαι ήσυχος. Αλλά μια και μπήκες στο μαντρί μην φοβάσαι πλέον τίποτα. Ξαγρυπνάει για σένα το κύκλωμα. Μέσω αυτού η κάθε σου ακατανόητη φράση μετατρέπεται σε βαθυστόχαστη σκέψη. Η κάθε διεστραμμένη σου αντίληψη γίνεται πρωτοπορία και οι συχαμερές σου αισιολογίες απελευθέρωση και γνησιότητα. Αλίμονό σου αν βρεθείς έξω από το μαντρί. Δεν σε γλιτώνει τίποτα. Σ' έφαγε ο λύκος.

Κάτι τέτοιο θυμούμαι ότι γινόταν και τα χρόνια της Κατοχής στην Κόνιτσα. Και τότε κάπου έπρεπε ν' ανήκες. Είτε στο ΕΑΜ είτε στον ΕΔΕΣ.

Αν ήθελες να μείνεις ουδέτερος σ' έτρωγε το σκοτάδι. Σε κυνηγούσαν και οι δυο.

Το ίδιο κι εδώ στην Αθήνα με τα κυκλώματα. Κατά ένα

τρόπο σε εκδικούνται γιατί θέλεις να κρατήσεις την πνευματική σου ανεξαρτησία.

— Ποιος είσαι συ που θα μείνεις ελεύθερος; Ποια είναι τα κότσια σου; Πού πας ξυπόλυτος στ' αγκάθια;

Δε λέω βέβαια ότι η εκδίκησή τους παίρνει βίαιες διαστάσεις. Χρησιμοποιούν όμως ένα μέσο πιο εξουθενωτικό. Σε αγνοούν. Έτσι έγινε και με το βιβλίο μου. Το αγνόησαν πλήρως. Ας είναι καλά οι άνθρωποι. Πάντως εγώ ξέκοψα από το βιβλιοπωλείο της «Δωδώνης». Μην μας πάρουν και στο μεζέ κάποιοι και αρχίσουν το δούλεμα. Δεν θέλει και πολύ γι' αυτό.

Έτσι μ' αυτά και μ' αυτά μ' έπιασε η κατάθλιψη και η μαυρίλα. Εγκατέλειψα και την απόφαση να συνεχίσω το γράψιμο.

«Άσ' τα», έλεγα μόνος μου. «Δεν είναι δικιά σου δουλειά. Είναι αλλοτρουού παπά Ευαγγέλιο. Εσύ κάτσε στην ησυχία σου: Πιες το ουϊσκάκι σου, βάλε και κανένα δίσκο, παίξε το σκάκι σου. Το πολύ - πολύ δεξ και κανένα πορνό στο βίντεο. Αλλά κι εσύ, βρε παιδί μου, πώς φαντάστηκες ότι μ' αυτά που έγραψες θα εντυπωσιάσεις τον κόσμο; Αυτά που είπες εσύ, τα είχαν πει άλλοι κι άλλοι με δέκα διπλώματα ο καθένας τους στη τσέπη του.

»Αμ' το άλλο με τη μουσική; Από πού βρέθηκες και μουσικολόγος με τρία και Ζολώτα. Με τις κολυβονότες (κατ' αντιστοιχία με το κολυβογράμματα) δηλαδή που σου έμαθε ο γάιφτος ο Αντώνης στην Κόνιτσα, μας βγήκες και ειδικός στα μουσικά θέματα;

»Και με την Περεστρόικα του Γκορμπατσώφ τι να σου πούμε; Από πού μας έγινες και ειδικός σοβιετολόγος; Μας έδωσες την εντύπωση στο βιβλίο σου ότι ο Γκορμπατσώφ δεν πάει για ύπνο το βράδυ, αν δεν σου τηλεφωνήσει να μάθει πώς πέρασες τη μέρα σου. Και την άλλη μέρα το πρωί δεν παίρνει καμιά απόφαση χωρίς να πάρει από σένα γραμμή.

»Τι να σου πούμε, βρε παιδί μου. Τέτοιος ήσουν όλα σου τα χρόνια. Αλαφροϊσκιωτος του χαμού...».

Και η μαυρίλα συνεχιζόταν.

Κάποτε μ' έφερε ο δρόμος τυχαία και πάλι στο βιβλιοπωλείο του Λάζου.

— Πού ήσουν, βρε παιδί μου, και χάθηκες. Και σε ήθελα, μου λέει. Έχω να σου δώσω ένα γράμμα που σου έστειλαν από το Παρίσι.

— Και ποιος με ξέρει εμένα, ρε Βαγγέλη, στο Παρίσι; Εδώ δεν μας ξέρουν στην Αθήνα, μας μάθανε στο Παρίσι κιόλας;

— Ο Βασίλης Βασιλικός σου έγραψε ένα γράμμα απ' το Παρίσι και σου λέει καλές κουβέντες.

— Σοβαρολογείς, ρε Βαγγέλη, ή μας δουλεύεις τώρα; Από πού με ξέρει εμένα ο Βασιλικός;

— Διάβασε, φαίνεται, το βιβλίο σου και το βρήκε ωραίο. Πάρε και το γράμμα του.

Αν ήξερες, Βασίλη Βασιλικέ, πόση χαρά μου προσέφερες με το γράμμα σου, θα 'πρεπε να μην κάνεις άλλη δουλειά εκεί που βρίσκεσαι, παρά να γράφεις γράμματα νύχτα-μέρα στον κάθε αλαφροϊσκιωτο εδώ κάτω, για να του τονώνεις το ηθικό. Να 'σαι καλά, καλέ μου φίλε.

Με το γράμμα του Βασιλικού πήρα τ' απάνω μου: «Για να προσεξει το βιβλίο μου αυτός ο καταξιωμένος πνευματικός άνθρωπος, δεν είναι, φαίνεται, και του ριξιμιού. Κάτι θα λέει.»

Και πάλι οργίασε η φαντασία μου. «Έτσι είναι. Δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά. Μόνο οι άνθρωποι με αυξημένη πνευματικότητα και ψυχική ευαισθησία μπορούν να χαρούν το βιβλίο μου» Εκάς οι βέβηλοι. Το δικό μου βιβλίο προορίζεται για τους λίγους. Για όλους εμάς που συνδεόμαστε με μια εκλεκτική συγγένεια ανάμεσά μας.

Με φουσκωμένα λοιπόν τα μυαλά μου πήρα και ύφος πνευματικού ανθρώπου. Κάτι πρέπει να κάνουμε εμείς οι

πνευματικοί άνθρωποι τελοσπάντων, για να ξεχωρίζουμε από τους κοινούς ανθρώπους, έλεγα μόνος μου. Δεν βλέπεις ο Φον Καραγιάν και ο Μίκης Θεοδωράκης τα 'βαψαν όλα μαύρα απ' την κορυφή μέχρι τα νύχια για να ξεχωρίζουν από τους κοινούς θνητούς. Βρήκα και εγώ κάποιο παλιό μαύρο ζιβάγκο και το φόρεσα. Παρά τρίχα ν' αφήσω και γένια. Να πάρω και τσιμπούκι να καπνίζω, να φυσάω και να ξεφυσάω κάθε τόσο. Όλα αυτά λένε ότι υποδηλώνουν αυξημένη πνευματικότητα, κι ας κρύβουν τις περισσότερες φορές απέραντη κενότητα. Δεν λέω, υπάρχουν και εξαιρέσεις. Δες τον Ανδρέα: από τότε που άρχισε να καπνίζει πίπα, άρχισε τις φαιδρότητες. Σκέψου να άφηνε και γένια. Πάντως εγώ μ' αυτά και μ' αυτά καβαλίκεψα το καλάμι.

Κάποτε προσγειώθηκα και πάλι: «Καλά, βρε παιδί μου, εντάξει. Αλλά τι έγινε δηλαδή που σου γράψανε δύο καλές κουβέντες από το Παρίσι; Δεν σου είπε κι εκείνος ο Χριστιανός ότι έγραψες κάποιο αριστούργημα. Απλώς συγκινήθηκε λίγο απ' τον κυρ-Γιώργη, την κυρα-Λέγκω και την Κυρά. Ίσως να θυμήθηκε κι αυτός κάποιους δικούς του αγαπημένους ανθρώπους. Δεν σου μίλησε για την πολυμαθειά σου και τη λαχανοφιλοσοφία σου. Ίσως να γέλασε μάλιστα με αυτά. Μήπως κι εδώ στην Κέρκυρα όσοι το διάβασαν, δεν συγκινήθηκαν κάπως απ' τον κυρ-Γιώργη και την κυρα-Λέγκω;»

Από αυτούς τους αιώνιους και αμόλυντους δεσμούς συγκινούνται όλοι οι άνθρωποι. Με τα βιώματα της παιδικής ηλικίας, με τις αναμνήσεις από το σπίτι όπου γεννήθηκαν και μεγάλωσαν και με την γλυκιά ανάμνηση των γονιών τους και κάποιων άλλων αγαπημένων ανθρώπων που πεθάναν ή έφυγαν κάπου μακριά και είναι πια γι' αυτούς χαμένοι σαν τους πεθαμένους, περνούν οι άνθρωποι ένα μεγάλο μέρος της ζωής τους. Στα όνειρά τους ακούν τη φωνή των αγαπημένων τους και με τον ήχο αυτής της φωνής επιστρέφουν για μια στιγμή, ήχοι από την πρώτη ποίηση της ζωής τους σαν μουσική την

νύχτα μακρινή που σβήνει..., για να μην ξεχνάμε και τον Καβάφη.

Μήπως κι ο φίλος μου ο Βασίλης Παπάς δεν μου έγραψε ολόκληρο κατεβατό για τον κυρ-Γιώργη με τη δικανική του γλώσσα; «Τι ήταν ο κυρ-Γιώργης», μου είπε, «στο δικό του μικρό χώρο; Ήταν ένα αξιοκρατικό έρεισμα, μια οδηγητική μορφή, αφετηρία μιας αξιολογικής ιεραρχήσεως, μια αξιοπρεπής και αυστηρή αρχοντιά. Τώρα όλα αυτά τα σάρωσε ο αναιδής λαϊκισμός, η ιδεολογία του καιρού μας. Τα σάρωσε και μας έριξε στο μαυροπέλαγος ενός χοίρειου εκδημοκρατισμού ή πολιτισμού, αν θέλεις».

Κι εδώ στην Κέρκυρα με σταμάτησε κάποτε στο δρόμο μια γνωστή μου κυρία και μου έλεγε για τον κυρ-Γιώργη και την κυρα-Λέγκω. «Όταν τα διάβασα στο βιβλίο σου,» μου είπε, «έκλαψα. Θυμήθηκα κι εγώ τους δικούς μου ανθρώπους και συγκινήθηκα.»

Τι ήταν αλήθεια εκείνοι οι άνθρωποι των παλαιότερων γενιών; Να κάτι που πρέπει να μας απασχολήσει περισσότερο και να το εμβαθύνουμε. Δεν λέω πως ήταν τέλειοι. Είχαν κι εκείνοι τα ελαττώματά τους. Πλησίαζαν όμως την τελειότητα: Πρώτα απ' όλα ήταν απλοί. Και στα λόγια τους και στα έργα τους. Τους έλειπαν και η μάσκα στο πρόσωπο και οι φιοριτούρες στην κοίβεντα. Είχαν την ομορφιά της απλότητας που έχουν οι μαρμάρινες κολόνες δωρικού ρυθμού. Κάτι σαν τις κολόνες του Παρθενώνα που η απλότητά τους πλησιάζει το τέλειο.

Η απλότητα αυτή χαρακτήριζε κυρίως όσους ζούσαν εκείνο τον καιρό στην επαρχία. Στις μεγάλες πόλεις και ιδιαίτερα στην Αθήνα οι άνθρωποι της «καλής κοινωνίας» φορούσαν από τότε τη μάσκα του καθωσπρεπισμού. Μια μάσκα που έκρυβε επιμελώς τα αληθινά πρόσωπά τους. Και είναι τόσο όμοιοι όλοι οι άνθρωποι στο βάθος. Αλλά η μάσκα που φορούσαν — και φορούν ακόμα — οι άνθρωποι της Αθήνας, με την πάροδο του χρόνου κολλάει πάνω τους και γίνεται ένα με το πετσί

τους. Και έρχεται μια στιγμή που τους σοκάρει πλέον η απλότητα των γνησίων ανθρώπων.

Αυτός ήταν και ο λόγος που σοκαρίστηκαν κάποτε κάποιοι συμβατικοί συγγενείς στην Αθήνα από την απλότητα του κυρ-Γιώργη και της κυρα-Λέγκως. Είχαν ξεκινήσει κι αυτοί κάποτε από χωριό και ήρθαν στην Αθήνα. Μπήκαν αργότερα στο κύκλωμά της «καλής κοινωνίας» των Αθηνών και φόρεσαν τη μάσκα του καθωσπρεπισμού για λόγους προσαρμογής και αυτοάμυνας. Τελικά κόλλησε η μάσκα στο πετσί τους κι έγινε ένα μ' αυτό. Η απλότητα και η ντομπροσύνη του κυρ-Γιώργη και της κυρα-Λέγκως αποτελούσαν ξένο σώμα γι' αυτούς και τον κύκλο τους. Έφαγαν τα σίδερα για να τους διώξουν από την Αθήνα. Τελικά το κατόρθωσαν.

Είχαν κι απέραντη καλοσύνη εκείνοι οι άνθρωποι, κάτι που ο Μπετόβεν το 'βαζε πιο πάνω από κάθε άλλη ανθρώπινη αρετή.

Είχαν όμως ανεπτυγμένη σε υπέρτατο βαθμό και την αίσθηση της ευθύνης και του καθήκοντος και ιδιαίτερα μέσα στα πλαίσια της οικογένειας. Πιο πολύ μάλιστα οι γυναίκες εκείνης της εποχής. Σεπτές ιέρειες της οικογενειακής εστίας, θυσιάζαν τα πάντα για την οικογένειά τους: Και τις γυναικείες τους φιλαρέσκειες και την ενστικτώδη φιλαυτία του ανθρώπου. Όλα για τους άλλους. Τίποτε γι' αυτές.

Έτσι με την πάροδο των ετών έγινε στη σκέψη μου και η κυρα-Λέγκω σύμβολο καλοσύνης, στοργής και αυτοθυσίας. Θυμούμαι τότε που κατεβήκαμε όλη η οικογένεια στην Αθήνα γύρω στο '52. Μέναμε κάποιο διάστημα στην οδό Ευριπίδου. Εμπορική οδός, «υποβαθμισμένη» από τότε για κατοικήσιμη περιοχή. Η μυρωδιά από τα λάδια, τις ελιές, τα λιπαντικά και τον αλλοιωμένο μπακαλιάρo διαχέονταν παντού εκεί γύρω. Το διαμέρισμά μας είχε και μπαλκόνι προς το δρόμο. Καθόταν κι η καημένη η κυρα-Λέγκω με τις ώρες στο μπαλκόνι για να «ξεκρούξει», όπως έλεγε. Άκουγε από το δρόμο το βουητό

και τη βαβούρα που γινόταν κάτω, έβλεπε τους ανθρώπους ανήσυχους και αγχώδεις να πηγαινοέρχονται και δεν καταλάβαινε τι τους κυνηγάει. Οσφραινόταν τη δυσσομία από τα λάδια, τις ελιές και τους μπακαλιάρους των ισογείων καταστημάτων. Αντιλαμβανόταν προφανώς και τη χαμηλή στάθμη του περιβάλλοντος όπου βρισκόταν και την υποβάθμιση που υπέστημεν εδώ που κατεβήκαμε. Θυμόταν με νοσταλγία το σπίτι μας στην Κόνιτσα. Την αρχοντιά μας, την ομορφιά της αυλής μας με τη ροδιά στην άκρη και την περγουλιά με τα κέρινα σταφύλια που σκίαζε την αυλή μας στο καλοκαίρι. Τις κερασιές στον κήπο και τη μηλιά στον επάνω μπαχτσέ. Και τις κληματαριές μια σειρά στον κάτω μπαχτσέ, δύο στον επάνω με μαύρο σταφύλι όλο γλύκα. Θυμόταν και τις τεράστιες τριανταφυλλιές μας. Κάθε Μάη και Ιούνιο μάζευε τα τριαντάφυλλα στην ποδιά της σωρούς ολόκληρους για να φτιάσει το ροδόσταμο της χρονιάς. «Γκιούλση» το λέγαμε τότε.

Τα νοσταλγούσε βέβαια όλα αυτά αλλά δεν δυσανασχετούσε. Μια που έπρεπε να κατέβει η οικογένεια στην Αθήνα για την επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών της, ας τα στερήθηκε όλα αυτά κι ας βρωμούσε όλος ο τόπος εκεί γύρω.

Αλλά μας προκαλούσε την περιέργεια η παράταση της παραμονής της στο μπαλκόνι τα βράδια. Ερχόταν δώδεκα η ώρα, μεσάνυχτα, κι η κυρα-Λέγκω δεν ξεκολλούσε από το μπαλκόνι. Ερχόταν μία η ώρα και βρισκόταν ακόμα εκεί. Πάντα έβρισκε κάποια δικαιολογία για να παραμείνει ακόμα λίγο στο μπαλκόνι. Στο τέλος καταλάβαμε την αιτία: στη σκέψη της κυρα-Λέγκως μύριοι κίνδυνοι απειλούσαν τα παιδιά όσο κυκλοφορούσαν έξω στην πολύβοη και άγνωστη πόλη. Έπρεπε να επιστρέψουν όλοι για να μπορέσει να ησυχάσει και να πάει κι αυτή για ύπνο.

Κάποτε όμως η παραμονή της στο μπαλκόνι άρχισε να παρατείνεται και μετά την επιστροφή όλων των παιδιών. Τι συνέβαινε; Τελικά διαπιστώθηκε ότι έπρεπε να γυρίσει κι ο

Σταμάτης στο σπίτι για να ησυχάσει η κυρα-Λέγκω.

Τώρα θα μου πείτε ποιος ήταν ο Σταμάτης;

Φίλος κολλητός του αδερφού μου του Γιάννη από την περιπέτεια του Μακρονησιού, εγκαταστάθηκε κι αυτός σ' ένα-δυο δωμάτια του διαμερίσματος. Τσόνταρε και στο ενοίκιο για να βολευτεί η κατάσταση. Μπολιάστηκε κι αυτός με την οικογένειά μας και έγινε ένα μ' εμάς. Σιγά - σιγά η στοργή και η καλοσύνη της κυρα-Λέγκως επεκτάθηκε και στον Σταμάτη. Τον ένιωθε πλέον παιδί της και έπρεπε να γυρίσει κι ο Σταμάτης στο σπίτι για να ησυχάσει η κυρα-Λέγκω και να πάει για ύπνο.

Πόσο θα ήθελα να είχα στα χέρια μου τη θεϊκή φλόγα ενός Μιχαήλ Άγγελου για να σμιλέψω εκεί ψηλά, στην υψηλότερη κορφή της Τύμφης ένα πανύψηλο άγαλμα αυτής της γυναίκας, της κάθε γυναίκας του χωριού μου εκείνης της εποχής! Της μάνας, της αδερφής, της συζύγου, όπως τη διαμόρφωσε η σκέψη μου με την πάροδο των χρόνων και την έκανε αιώνιο σύμβολο της απλότητας, της στοργής, της καλοσύνης και της αυτοθυσίας.

Και πόσο θα ήθελα να είχα τη μεγαλόπνοη φωνή ενός Ουγκώ για να περιγράψω τα συναισθήματά μου γι' αυτή τη γυναίκα-σύμβολο και για όλους τους αγαπημένους ανθρώπους εκείνης της εποχής!

Αλίμονο! Οι δυνάμεις μου είναι ανεπαρκείς. Μόνο με απλές και καθημερινές κουβέντες μπορώ να εκφραστώ.

Απ' την άλλη μεριά υπάρχει και η παρότρυνση του φίλου από το Παρίσι. Γράψε μας κι άλλα για τον κυρ-Γιώργη, για την κυρα-Λέγκω και για την Κυρά, μου είπε. Και πρέπει να υπακούσω στην επιθυμία του αυτή. Μια επιθυμία και μια παρότρυνση που μεταμορφώνεται τελικά μέσα μου σε διαταγή. Και ως γνωστόν... βασιλική διαταγή και τα σκυλιά δεμένα. Θα πρέπει όμως να εγκαταλείψω πλέον εκείνο το φίλο που παρεισέφρησε στο προηγούμενο βιβλίο μου και ενόχλησε τόσους

αναγνώστες.

— Τι τον ήθελες εκείνο το «φίλο», βρε παιδί μου, μου έλεγε ο μακαρίτης ο Κώστας Δαφνής. Μας έπρηξες μ' αυτόν. Αυτά είπε ο «φίλος», αυτά έκανε ο «φίλος» και έβγαινες εσύ από τα φρέσκα.

Και δεν είχε άδικο ο αλησμόνητος φίλος και πνευματικός άνθρωπος του νησιού.

Θυμάστε τα παλιά μπακάλικα των χωριών και των μικρών επαρχιακών πόλεων; Μπακάλικα τα έλεγαν, αλλά ήταν απ' όλα. Και καφενείο ήταν, και ψωμάδικο ήταν και φάρμακα πουλούσαν. Σε όλα αυτά τα μαγαζιά υπήρχαν τότε διάφορα ρητά γραμμένα στον τοίχο: *Ζοί χύτρα ζει φιλία, έλεγε το ένα, Πίστωση σήμερα δεν δίνεται, αύριο δίνεται, έλεγε το άλλο.* Υπήρχε και μια λιθογραφία, ξεθωριασμένη από την πολυκαιρία και βρωμισμένη από την κάπνα της λάμπας πετρελαίου, που έδειχνε δυο ανθρώπους. Ο ένας παχύσαρκος και ευτυχισμένος, καθόταν με το πόδι απανωτό και από κάτω η ένδειξη: *Ο πωλών τοις μετρητοίς.* Ο άλλος, λιποσαρκος και κακομοίρης, στεκόταν όρθιος σε μια γωνιά και έκλαιγε τη μοίρα του. Και από κάτω η ένδειξη: *Ο πωλών επιπιστώσει.*

Ε, λοιπόν σ' αυτά τα μαγαζιά υπήρχε συνήθως και μια επιγραφή στον τοίχο που έλεγε: *Φίλος επιζήμιος, εχθρός επικαλείται.* Έτσι κατέληξε κι ο «φίλος» του βιβλίου μου. Γι' αυτό θα πρέπει να αναλάβω μόνος μου την ευθύνη των γραπτών μου και να τον εγκαταλείψω. Κι αν τώρα απ' όλα αυτά τα γραπτά βγει κάτι ανούσιο κι ανάξιο λόγου, εσύ θα είσαι ο ηθικός αυτουργός, Βασίλη Βασιλικέ.

Επιστροφή στο σπίτι

*Το σπίτι που γεννήθηκα
κι ας το πατούν οι ξένοι
στοιχειό είναι και με προσκαλεί
βραχνάς και με προσμένει.*

Παλαμάς

Όσο περνούν τα χρόνια, τόσο εξωραϊζονται οι αναμνήσεις μου από το σπίτι μου στην Κόνιτσα. Οι μικροχαρές της καθημερινής μας ζωής που εκείνη την εποχή περνούσαν σχεδόν απαρατήρητες, με την πάροδο του χρόνου παίρνουν στη σκέψη διαστάσεις απέραντης ευτυχίας, σε σημείο να καταλήξω κάποτε να πιστέψω πως ζούσα τότε σε έναν παράδεισο, που αλίμονο, χάθηκε για πάντα.

Ίσως επειδή οι ωραίες στιγμές της ζωής φιλτράρονται μέσα στη σκέψη, απομονώνονται από τα άλλα ασήμαντα, ίσως και δυσάρεστα συμβάντα που τις συνοδεύουν με αποτέλεσμα να γίνεται τελικά η ανάμνηση ενός ωραίου γεγονότος πιο ζωντανή κι από την ίδια την πραγματικότητα και η κάθε ωραία στιγμή να παίρνει διαστάσεις απέραντου κάλλους μέσα στη σκέψη μας.

Φυσικά δεν ήταν όλα ωραία τότε, συνέβαιναν και δυσά-

ρεστα, υπήρχαν και πολλά στραβά και ανάποδα στο σπίτι μας. Για παράδειγμα: το αποχωρητήριο μας βρισκόταν τότε έξω από το σπίτι στην άκρη της αυλής δίπλα στην ροδιά. Και ήταν σε... παραδοσιακό στυλ. Ξεμεσιαζόταν κανείς κυριολεκτικά πολλές φορές όταν παρατεινόταν ο χρόνος της περαίωσης των φυσιολογικών αναγκών του. Εκεί δίπλα, βέβαια, υπήρχαν πάντοτε κρεμασμένα σε κάποιο ειδικά κατασκευασμένο σύρματα ισομεγέθη αποκόμματα από την εφημερίδα της προηγούμενης μέρας, που τεμαχίζονταν καθημερινά από τον κυρ-Γιώργη με άκραν επιμέλεια και καταπληκτική μαεστρία, ώστε να προσφέρουν στον επισκέπτη συν τοις άλλοις και την αισθητική ικανοποίηση της απόλυτης ομοιομορφίας και της πλήρους ισομετρίας. Μόνο που η μελέτη αυτών των αποκομμάτων — κατά την διάρκεια της παραμονής σου εκεί — ήταν επίμοχθη λόγω της άβολης στάσης που βρισκόσουν, και φυσικά ήταν ατελής η ενημέρωσή σου από το θέμα που πραγματευόταν η εφημερίδα.

Δεν υπήρχαν όμως δυσάρεστες αναθυμιάσεις στο αποχωρητήριο μας, γιατί το νερό της βρύσης που βρισκόταν δίπλα στον κήπο, έτρεχε αεγώς και μέσω ενός αυλακιού με τσιμεντένια επίστρωση κατέληγε μέσα στο αποχωρητήριο. Βέβαια με την πορεία του νερού τα επιτεύγματα της φυσιολογικής μας προσπάθειας έπαιρναν τον υπόγειο κατηφορικό τους δρόμο, και ξεχυλίζαν πότε - πότε κάπου πιο κάτω, συνήθως έξω από την πόρτα του Τασούλα ή του Λάκια Τόγκα. Αιτία ήταν ασφαλώς το πρωτόγονο αποχετευτικό σύστημα του χωριού μας, αλλά οι καβγάδες ανάμεσα στον κυρ-Γιώργη και τους εν λόγω γείτονες — σε σχέση με την προέλευση των ξεχειλιζόντων βρωμισμένων υδάτων — ήταν τότε σύνηθες γεγονός που ποίκιλλε κάπως τη μονοτονία της ζωής των υπόλοιπων γειτόνων και των περαστικών.

Έλα όμως που εμάς τα παιδιά η παραδοσιακή μορφή του αποχωρητηρίου, μας σοκάριζε. Προτάθηκε λοιπόν κάποτε η

ανακαίνιση του αποχωρητηρίου και ο εκσυγχρονισμός του. Βέβαια οι σύγχρονες λεκάνες και σε σχήμα και σε υλικό, δεν υπήρχαν τότε ούτε στη φαντασία μας. Το κακό όμως ήταν ότι το σχήμα μιας λεκάνης τέτοιου είδους δεν υπήρχε ούτε και στη φαντασία του Δόσια, του γείτονά μας, με τον οποίο μεγαλώσαμε μεν μαζί, αλλά εκείνος είχε επιλέξει το δρόμο του επιπλοποιού.

Εκλήθη λοιπόν ο Δόσιας να εκσυγχρονίσει το αποχωρητήριο, αντικαθιστώντας την παραδοσιακή κατασκευή με ξύλινη λεκάνη δικιάς του επινόησης.

Φαίνεται όμως ότι τα αισθητικά κριτήρια του Δόσια ως προς το μέγεθος του ανοίγματος που έπρεπε να διαθέτει μια σύγχρονη λεκάνη, ήταν πολύ εκλεπτισμένα, εξ ου και η τρύπα της μόλις διακρινόταν δια γυμνού οφθαλμού. Το πρόβλημα βέβαια δεν θα ήταν και τόσο πολύπλοκο, ερ' όσον εξακολουθούσε το αενάως ρέον νερό την πορεία του δια μέσου του αυλακιού, που περνούσε μέσα από το αποχωρητήριο και ήταν ανοιχτό από απομνημονεύτων χρόνων. Δυστυχώς, όμως, μέσα στα πλαίσια της προσπάθειας εκσυγχρονισμού του αποχωρητηρίου επροτάθη από κάποιον — και φευ! έγινε αποδεκτό — να καλυφθεί και αυτό το τμήμα του αυλακιού.

Τώρα τι μας πείραζε που έτρεχε το νεράκι μέσα στο ανοιχτό αυλάκι, είναι κάτι που ακόμα και μέχρι σήμερα δεν μπορώ να το εξηγήσω.

Αυτό το ανοιχτό αυλάκι επί μακρά σειρά ετών, αποτελούσε για όλους — μηδέ του κυρ-Γιώργη εξαιρουμένου — την πρόχειρη και άνετη ορθοστατική ανακούφιση από τα περιττά υγρά του σώματος. Θυμάμαι μάλιστα ότι αυτές οι περιστασιακές ανακουφίσεις του κυρ-Γιώργη συνοδεύονταν συνήθως από έντονες ηχητικές εκδηλώσεις απείρου κάλλους που μας θύμιζαν αντίστοιχους ήχους από την Έκτη συμφωνία του Μπετόβεν (την Ποιμενική). Τη στιγμή δηλαδή κατά την οποία τα τύμπανα και τα κρουστά της ορχήστρας αποδίδουν με άφταστη παρα-

στατικότητα τις αστραπές και τις βροντές που συνοδεύουν την καλοκαιριάτικη καταιγίδα.

Οι ηχητικές αυτές απολαύσεις γινόταν αντιληπτές και από τους διαβάτες του δρόμου και από όλους τους γείτονες.

Ίσως γι' αυτό και η κυρα-Λέγκω του συνιστούσε κάθε φορά να είναι λιγότερο εκδηλωτικός τουλάχιστον αυτές τις στιγμές.

Η απάντηση όμως τον κυρ-Γιώργη ήταν πάντοτε αποστομωτική:

— Βροχή χωρίς βροντές και αστραπές δεν γίνεται, έλεγε κάθε φορά.

Μια που θυμήθηκα την εκδηλωτικότητα του κυρ-Γιώργη σε κάθε έκφανση της ζωής του, δεν πρέπει να παραλείψω να αναφέρω και την ώρα κατά την οποία έπινε τον απογευματινό του καφέ στο μπαλκόνι μας ύστερα από τον πολυώρο μεσημεριάτικο ύπνο του καλοκαιριού.

Για τον καφέ αυτό υπήρχε ξεχωριστό φλιτζάνι με χοντρά χείλη και αποτελούσε καθαρή ιεροσυλία η χρησιμοποίησή του από οποιονδήποτε άλλο εκτός του κυρ-Γιώργη.

Η κάθε ρουφηξιά αυτού του καφέ συνοδευόταν πάντοτε από μια έντονη ηχητική εκδήλωση η οποία ήταν συνέπεια μιας εξειδικευμένης σύσπασης των χειλιών του και πρόδιδε την απέραντη μακαριότητά του σ' αυτές τις στιγμές. Πολλές φορές προσπάθησα κι εγώ να μιμηθώ αυτές τις συσπάσεις των χειλιών για να απολαύσω την αντίστοιχη ηχητική ευχαρίστηση κατά την ώρα που πίνω τον καφέ μου, πλην όμως απέτυχα παταγωδώς.

Εκείνος ο ήχος ήταν κάτι το ανεπανάληπτο.

Ήταν και έντονα αισθητός σ' ολόκληρη τη γειτονιά.

Ούτε μπορώ να παραλείψω και το μεγαλοπρεπές ροχαλητό του κυρ-Γιώργη την ώρα που κοιμόταν γιατί θα αποτελούσε ασυγχώρητο ιστορικό κενό. Με τους ήχους αυτούς ήθελε προφανώς να μας υπογραμμίσει την έντονη παρουσία του και

κατά την ώρα του ύπνου. Επαναλαμβανόμενοι όμως οι ήχοι αυτοί κατά τακτά χρονικά διαστήματα χωρίς την παραμικρή αλλοίωση πρόδιδαν και την ψυχική του γαλήνη και την απέραντη ξεγνοιασιά του για τις ανθρώπινες σκοτούρες. Το ροχαλητό του κυρ-Γιώργη έμοιαζε κάπως με το βουητό που προηγείται ενός μεγάλου σεισμού γι' αυτό και μας έδινε τότε την αίσθηση ότι επίκειται η κατάρρευση του σπιτιού.

Το μεγαλείο αυτών των ήχων το απολάμβαναν βέβαια και όλοι οι γείτονες. Τους δημιουργούσαν όμως και κάποια ανησυχία σχετικά με την επιβίωσή μας.

— Σειόταν ολόκληρο το σπίτι τη νύχτα, μας έλεγαν κάθε τόσο. Φοβηθήκαμε κάποια στιγμή ότι θα γκρεμισθεί συθέμελα.

Θα μπορούσα να απαριθμήσω σειρά ολόκληρη παρόμοιων εκδηλώσεων του κυρ-Γιώργη που πρόδιδαν την έντονη παρουσία του τόσο μέσα στο σπίτι μας όσο και σε κάθε κοινωνική εκδήλωση της μικρής μας πολιτείας. Αυτό όμως θα μου έτρωγε όλες τις σελίδες του βιβλίου. Γι' αυτό και επιφυλάσσομαι να ολοκληρώσω το κεφάλαιο αυτό σε κάποιο μελλοντικό βιβλίο μου.

Πρός το παρόν πρέπει να επιστρέψω στο αυλάκι του αποχωρητηρίου μας που θυσιάστηκε, όπως είπαμε, στο βωμό του εκμοντερνισμού, και όπως είναι ευνόητο, μοναδική οδός συγκέντρωσης και απομάκρυνσης των πάσης φύσεως επιτευγμάτων των φυσιολογικών μας προσπαθειών υγρών και στερεών, ήταν πλέον η δυσδιάκριτη τρύπα της ξύλινης λεκάνης του Δόσια. Μοιραία συνέπεια ήταν να χαθεί ανεπιστρεπτή η απόλαυση της πρόχειρης ορθοστατικής ανακούφισης από τα περιττά υγρά και μόνο κάποιος με εξειδικευμένη ικανότητα ευθυβολίας θα μπορούσε πλέον να νιώσει αυτή την απόλαυση, μέσω της δυσδιάκριτης τρύπας της λεκάνης.

Σε λίγο καιρό και μετά από ωριμότερη σκέψη επιστρέψαμε στην παραδοσιακή μορφή του αποχωρητηρίου.

Εδώ πρέπει να κάνω μια παρεμβολή γλωσσολογικού περιεχομένου. Λίγο πιο πάνω ανέφερα τη λέξη «ανακούφιση». Η λέξη αυτή δεν είναι δικιά μου ανακάλυψη. Την πήρα από τη μακαρίτισσα την κυρα-Μαρία, που την είχαμε χρόνια στο σπίτι ως παραδουλεύτρα, εδώ στην Κέρκυρα. Ήταν μια γυναικαρώνα μέχρι και πάνω και η φωνή της έμοιαζε με τη φωνή άγγλου επιλοχία.

Όταν μου τηλεφωνούσε κάποιος την ώρα που βρισκόμουν στο μπάνιο, η μόνιμη απάντηση της κυρα-Μαρίας ήταν:

— Ο κύριος αυτή τη στιγμή ανακουφίζεται.

Και το έλεγε με ένα καταπληκτικά στομφώδες ύφος. Μου άρεσε η λέξη και την έκλεψα.

Πολυποίκιλλο είναι το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούμε στη γλώσσα μας, για να εκφράσουμε την εκτέλεση αυτής της φυσιολογικής ανάγκης και η λέξη που χρησιμοποιεί ο καθένας, προσδιορίζει λίγο ως πολύ και την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει:

Η «καλή κοινωνία» χρησιμοποιεί πάντοτε την επίλεπτη φράση «είναι στο μπάνιο» ή «είναι στην τουαλέτα». Οι δευτεροκλασσάτοι συνήθως χρησιμοποιούν τη φράση «είναι στο καμπινέ».

Μια άλλη μερίδα ανθρώπων που βρίσκεται λίγο πιο κάτω από τους δευτεροκλασσάτους — χωρίς να ανήκουν προφανώς και στον χύδην λαό — έχοντας μέσα τους και τη σεμνοτυφία του μικροαστού, χρησιμοποιούν συνήθως τη φράση πολυποίκιλλης ερμηνείας «είναι στο μέρος». Αν κάποιος αδαής των κανόνων που καθόρισε κάποτε η Μαντάμ ντε Σταφ, αποτολμούσε να αναφέρει σε έναν κύκλο καλής κοινωνίας τις φράσεις: «είναι στον καμπινέ» ή και το πιο φοβερό «είναι στο μέρος», θα του υποδείκνυαν με διακριτικότητα ότι καλό θα ήταν να κλεισθεί πιο νωρίς στο σπίτι του, γιατί σέρνονται και γρίπες αυτή την εποχή. Αλλά και ο συνδυασμός των δύο λέξεων «λουτρό» και «καμπινέ» αποτελεί απαράδεκτη ορολογία για

την καλή κοινωνία. Ούτε και η φράση που χρησιμοποιούσε η κυρα-Μαρία θα μπορούσε να γίνει ανεκτή από την καλή κοινωνία, παρά την ακριβολογία του περιεχομένου της.

Σκέπτεσαι την περίπτωση να βρεθείς σε ένα κύκλο καλής κοινωνίας και να ρωτήσεις την οικοδέσποινα με άκρα διακριτικότητα παίρνοντας και το ανάλογο μελιστάλαχτο ύφος.

— Πού θα μπορούσα, κυρία Τάδε μου, να ανακουφιστώ; Ασφαλώς η οικοδέσποινα δεν θα αντιληφθεί αμέσως την ουσία της επιθυμίας σου. Επειδή η έννοια της ανακούφισης έχει πολυποίκιλλη σημασία και διαφέρει από τάξη σε τάξη.

Άλλες είναι οι ανακουφίσεις που νιώθει ένας πρωτοκλασσάτος κι άλλες ο μικροαστός κι ο «χύδην» λαός. Για παράδειγμα ενώ για έναν απλό εργάτη είναι μεγάλη ανακούφιση να εξασφαλίσει το ψωμάκι των παιδιών του, μια πρωτοκλασσάτη κυρία θα αισθανθεί απέραντη ανακούφιση και αγαλλίαση όταν διαπιστώσει ότι η άσπονδη φίλη της, κυρία Δείνα, κουβαλάει στην πλάτη της μερικά χρονάκια περισσότερα από την ίδια, παρά τις περί του αντιθέτου διαβεβαιώσεις της φίλης. Αν όμως έχεις την πρόνοια — κατά τη διατύπωση της επιθυμίας σου, να προσθέσεις τη φράση «με το συμπάθιο», είναι βέβαιο ότι η κυρία Τάδε θα μπει στο γόημα και θα σε οδηγήσει όπου δει.

Φυσικά κατά τη διάρκεια της «ανακούφισής σου» το θέμα της συζήτησης μεταξύ των υπολοίπων συνδαιτυμόνων θα έχει ως κεντρικό άξονα το ερώτημα «από πού μας κατέβηκε αυτό το βλαχαιδερό;» Εδώ θα χρειαστεί να κάνω μια νέα παρεμβολή για να αναλύσω τις θλιβερές επιπτώσεις που έχει η χρησιμοποίηση της φράσης «με το συμπάθιο» στην καθημερινή ζωή.

Είναι γνωστό ότι μια μεγάλη μερίδα ανθρώπων διαθέτει απέραντη διεστραμμένη πονηριά, την οποία προσπαθεί να καλύψει με τον μανδύα της μικροαστικής σεμνοτυφίας δια της προσθήκης κατά τη ρήμη του λόγου της φράσης «με το συμπάθιο» και έτσι την καθιστά πιο έκδηλη.

Μοιραία συνέπεια αυτής της προσθήκης είναι να οδηγείται

αυτόματα η σκέψη και του αφελέστερου ακροατή στην αλλοίωση της σημασίας και της πλέον αθώας λέξης. Μιας λέξης δηλαδή η οποία υπό ομαλίας συνθήκας ουδέποτε θα μπορούσε να σε οδηγήσει σε αναιδείς παραλληλισμούς, οσηδήποτε φαντασία κι αν διέθετες.

Συνήθως προστίθεται αυτή η φράση κατά την αναφορά σε κάποια αθώα κηπουρικά προϊόντα, όπως αγγούρια, μελιτζάνες και άλλα παρεμφερή ζαρζαβατικά, των οποίων κοινό χαρακτηριστικό τυχαίνει να είναι το επίμηκες και ωοειδές σχήμα.

Άλλοτε πάλι κάποιος διεστραμμένος εγκέφαλος θέλοντας να δώσει στον συνομιλητή του μια σαφή εικόνα του μήκους ενός αντικειμένου χρησιμοποιεί ως πρόχειρο μέσο μετρήσεως το χέρι του από το βραχίονα μέχρι τα δάχτυλα του χεριού. Με την παρεμβολή δε και του άλλου χεριού καθορίζει το ακριβές μέγεθος του περιγραφόμενου αντικειμένου. Τι το απλούστερο και αθώότερο απ' αυτόν τον προσδιορισμό! Ο συνομιλητής του έχει ήδη αντιληφθεί πλήρως το ακριβές μήκος. Δυστυχώς όμως τη στιγμή αυτή δρα ακαριαία η διεστραμμένη πονηρία του αφηγητή και η φράση διατυπώνεται ως εξής: «Τόσο με το συμπάθιο.»

Φυσικό είναι τότε να εκτρέπεται αυτόματα και η σκέψη του ακροατή σε αναιδείς παραλληλισμούς. Πολλές φορές μάλιστα, όταν το περιγραφόμενο αντικείμενο έχει περιορισμένες διαστάσεις, και πάλι ο διεστραμμένος εγκέφαλος δεν ορρωδεί. Σ' αυτές τις περιπτώσεις χρησιμοποιεί το δάχτυλό του ως πρόχειρο μέσο μετρήσεως, οπότε η συζήτηση λαμβάνει την εξής μορφή:

— Καλά, βρε παιδί μου. Τι σου έβαλε και ζαλίστηκες τόσο πολύ, ερωτά ο καλόβουλος και ανύποπτος συνομιλητής.

Και ο διεστραμμένος εγκέφαλος επεξηγεί:

— Ένα δάχτυλο με το συμπάθιο.

Αλλά και κατά την αναφορά στην κουβέντα του συμπαθεστέρου των τετραπόδων, του γαιδάρου, συνηθίζεται η προ-

σθήκη της φράσης «με το συμπάθιο», ενώ ουδέποτε συνέβη κάτι τέτοιο για τα άλογα, τις αγελάδες και τα λοιπά τετράποδα.

Πολύ με προβλημάτισε αυτή η εξαίρεση για τα γαϊδουράκια και το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξα είναι ότι και εδώ σεξουαλικά είναι τα ελατήρια.

Είναι γνωστό ότι ο γάιδαρος κατά την εποχή του σεξουαλικού του οργασμού — γύρω στον Μάη — είναι λίαν εκδηλωτικός. Και η φωνή του παίρνει μια απόχρωση εντόνου προκλητικότητας, αλλά κυρίως με την αναίσχυντη επίδειξη του γεννητικού του οργάνου εν πλήρει αναπτύξει προσπαθεί να προσελκύσει το αδύνατο φύλο.

Φυσικό είναι τότε να προκαλεί στις γαϊδούρες φαντασιώσεις εντόνων σεξουαλικών απολαύσεων. Έχω μάλιστα και μια ψιλοϊδέα ότι ίσως να προκαλεί αντίστοιχες φαντασιώσεις και σε μια μερίδα διπόδων, ανεξαρτήτως φύλου. Αναγκάζομαι να κάνω αυτή τη διάκριση μεταξύ των τετραπόδων γαϊδουριών και των διπόδων προηγμένων εκπροσώπων του ζωικού βασιλείου γιατί, οι γνώσεις μου για τον ερωτικό βίο των γαϊδάρων είναι ανεπαρκέστατες.

Δεν ξέρω δηλαδή αν υπάρχουν και γαϊδούρια τραβεστί. Αν κάποτε το μάθω, θα το εκδώσω σε παράρτημα του βιβλίου μου.

Πρέπει όμως να διευκρινίσω εδώ ότι ούτε οι πρωτοκλασάτοι ούτε ο «χύδην» λαός χρησιμοποιούν στην κουβέντα τους τη φράση «με το συμπάθιο». Οι μεν πρώτοι γιατί τη βρίσκουν μπανάλ και οι δεύτεροι γιατί δεν διακατέχονται από την μικροαστική σεμνοτυφία και είναι πιο ειλικρινής στις κουβέντες τους και πάντοτε ακριβολογούν. Ίσως σ' αυτή την ταυτότητα αντιλήψεως των δυο ακραίων κοινωνικών τάξεων να στηρίχθηκε και η τελευταία συνεργασία του Φλωράκη με τον Μητσοτάκη. Είναι αυτό που λένε «τα άκρα συναντώνται». Γι' αυτό και η συνεργασία αυτή κατέληξε να είναι... ασυμπαθής σε «ευρύ φάσμα» πολιτικών απόψεων.

Αλλά νομίζω ότι το τράβηξα πολύ και πρέπει να ζητήσω και εγώ τη συμπάθεια του αναγνώστη για την... επιμήκυνση του θέματος και να επανέλθω στην αρχική παρεμβολή γλωσσολογικού περιεχομένου.

Μέσα στη σεμνότυφη κοινωνία μας, η μη χρησιμοποίηση των λέξεων που εκφράζουν την πραγματικότητα, δεν περιορίζεται μόνο στην περί ης ο λόγος φυσιολογική ανάγκη. Κάτι ανάλογο γίνεται και με τη σεξουαλική πράξη:

Η καλή κοινωνία συνήθως χρησιμοποιεί την επιφανειακά ανώδυνη φράση «κοιμήθηκαν μαζί» ή «ξάπλωσαν μαζί». Αν βέβαια προσέθεταν και τη φράση «με το συμπάθιο» — πράγμα απίθανο για τους εκπροσώπους της καλής κοινωνίας — οι λέξεις αυτές θα προσλάμβαναν τις πραγματικές διαστάσεις τους στη σκέψη του ακροατή. Κάποιοι αρχαϊζόντες των παλαιότερων γενεών αρέσκονται στη διατύπωση «συνευρέθησαν» ή «συνουσιάστησαν».

Ο νομοθέτης συνηθίζει τη φράση του μακαρίτη του Μαριδάκη «ήλθον εις σαρκικήν ομιλίαν» και η Εκκλησία, πομπωδώς σεμνότυφη, χρησιμοποιεί την κάπως ποιητική έκφραση «εγένοντο οι δύο εις σάρκαν μίαν». Και απ' όλους αυτούς μόνον η Ξαβιέρα χρησιμοποίησε στο βιβλίο της την ακριβή ορολογία και της πράξης και των οργάνων που συμβάλλουν τόσο στην παραδοσιακή της πραγμάτωση, όσο και στις πολυποίκιλλες παραλλαγές, που επεβλήθησαν παγκοσμίως, από την πρακτική εφαρμογή, λόγω της έμφυτης επιθυμίας του ανθρώπου για αλλαγή και ποικιλία.

Και μετά τη γλωσσολογική αυτή παρέμβαση, η οποία έχει καθαρά επιστημονικό χαρακτήρα και δεν πρέπει να συσχετισθεί — από την οργιώδη φαντασία κάποιου διεστραμμένου εγκέφαλου — με οιαδήποτε σεξουαλική παραλλαγή στην εκτέλεση της οποίας θα μπορούσε να παρέμβει και η γλώσσα, πρέπει να επανέλθω στα στραβά κι ανάποδα του σπιτιού μας

εκείνης της εποχής.

Ας πάρουμε λοιπόν τη θέρμανση... Μήπως ζεσταθήκαμε ποτέ πλήρως εκείνα τα χρόνια από τα τζάκια του σπιτιού μας, παρά τη γοητεία, που μας προσέφεραν ως θέαμα! Βέβαια σ' αυτό συνέβαλε κατά πολύ και η τσιγκουνιά της κυρα-Λέγκως, που ήταν τόσο φειδωλή στην κατανάλωση των ξύλων από φόβο μήπως και δεν βγάλουμε το χειμώνα με τα υπάρχοντα αποθέματα στην αποθήκη μας. Και δυστυχώς δεν υπήρχε κανένας μέσα στο σπίτι που να ήταν αποφασισμένος να πάει μέχρι «το κουρί» μεσοχειμώνα για να μαζέψει ξύλα. Η τεμπελιά όλων μας — πλην της κυρα-Λέγκως φυσικά — αποτελούσε τότε οικογενειακή αρετή, μάλιστα θα μπορούσαμε να πούμε και οικογενειακή παράδοση. Γι' αυτό κι ο ξάδελφός μου ο Θωμάς ακόμα και τώρα υποστηρίζει «να μην το παινευτούμε, αλλά κανένας μας δεν κάρφωσε ποτέ του πρόκα στον τοίχο».

Η προμήθεια πάντως των ξύλων γινόταν κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, από τους ειδικούς ξυλοκόπους που μας τα 'φερναν με τα μουλάρια τους φορτωμένα, αλλά όσα ξύλα και να παίρναμε, η κυρα-Λέγκω πάντοτε είχε την ανησυχία μην και δεν μας φτάσουν.

— Πρέπει να πάρουμε ακόμα δυο σακκιά αλεύρι και είκοσι φορτώματα ξύλα, έλεγε συχνά, για να βγάλουμε το χειμώνα.

Αυτά, μαζί με την προμήθεια αρκετής ποσότητας τυριού φέτας και βουτύρου και με τους τραχανάδες και τις χυλοπίτες που άφτιαχνε το καλοκαίρι, ήταν τα μόνα πράγματα που ηρεμούσαν τελείως την κυρα-Λέγκω κατά το τέλος του καλοκαιριού.

Μήπως πάλι το μπάνιο μας κάθε σαββατόβραδο στη σκαφίδα, δίπλα στο τζάκι με μια ποσότητα νερού, πάντοτε εν ανεπαρκεία και αμφίβολη θερμοκρασίας, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ωραία ανάμνηση;

Ή μήπως οι κοριοί τα καλοκαίρια μας άφησαν ωραίες αναμνήσεις; Εκείνο που μας έκανε εντύπωση μ' αυτούς τους δύσοσμούς και σιχαμένους ομόκλινους του καλοκαιριού, ήταν

η απίθανη πονηριά και η εξυπνάδα τους. Είχαν διαπιστώσει ότι η προσπέλαση στο κρεβάτι από τα πόδια του, ήταν πλέον ανέφικτη, επειδή ο κυρ-Γιώργης, νομίζοντας ότι τους την έσκασε, είχε τοποθετήσει μόνιμα τενεκεδάκια με πετρέλαιο στις βάσεις του κρεβατιού. Επέλεξαν λοιπόν κι αυτοί την οδό της ανόδου στο νταβάνι απ' όπου ζυγιάζονταν με καταπληκτική ακρίβεια και εκτελούσαν το ακροβατικό τους πήδημα στο κέντρο του κρεβατιού.

Και αν κάποτε, όταν οι ολονύχτιες αφαιμάξεις που μας έκαναν υπερέβαιναν τα ανεκτά όρια, ανοίγαμε το φως για να διαπιστώσουμε τουλάχιστον τον αριθμό των επιδρομέων, α κινητοποιούνταν ακαριαία όλοι τους, παριστάνοντας με ενστικτώδη πονηριά τους ψόφιους κοριούς. Όλοι αυτοί οι αξέχαστοι φίλοι του καλοκαιριού λέγεται ότι χάθηκαν για πάντα γύρω στο '45 όταν πρωτοεμφανίστηκε το κτιντιτί. Εγώ δεν τα πιστεύω αυτά, μάλλον κάπου κρύφτηκαν (ίσως να τους έθεσε ο Τόμπρας υπό την προστασία του) και προετοιμάζονται πυρετωδώς για νέους αγώνες πιο ηρωικούς και πιο αιμοσταγείς.

Εν τούτοις η ζωή μας ήταν γεμάτη από ωραίες στιγμές εκείνα τα χρόνια. Το σπίτι μας τότε απέπνεε μια ιδιαίζουσα πνευματικότητα, που το ξεχώριζε απ' τα άλλα σπίτια και που ίσως παραξένευε λίγο τους γείτονές μας, αλλά κι όλο τον κόσμο της μικρής μας πολιτείας.

Ας ξεκινήσουμε από τους πολιτικούς καβγάδες, οι οποίοι αποτελούσαν σύνηθες φαινόμενο κατά τα βραδινά τραπεζώματα που κάναμε τότε στο σπίτι σε φίλους και συγγενείς. Έμοιαζε λίγο σαν κοινοβούλιο: *Τις αγορεύειν βούλεται.*

Από τις συγκρούσεις των πολιτικών απόψεων, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων, επικρατούσε τελικά η συντηρητική άποψη του κυρ-Γιώργη. Εν μέρει λόγω της ιδιότητας του αμφιτρίωνα, αλλά κυρίως λόγω της ηχητικής υπεροχής των επιχειρημάτων του, παρά τη σαθρότητα της λογικής των.

— Το βρόντηξε απόψε ο κυρ-Γιώργης, μας έλεγαν το

άλλο πρωί οι γείτονες, και μας άφησε άυπνους όλους.

Ένα άλλο στοιχείο πνευματικότητας ήταν η μεγάλη βιβλιοθήκη του σπιτιού μας, γεμάτη απ' όλα τα αρχαία συγγράμματα σε υπέροχες εκδόσεις Λειψίας αλλά και μεγάλο πλήθος θρησκευτικών δερματόδετων βιβλίων, πολύ παλαιών και δυσεύρετων σήμερα. Πώς χάθηκαν τα περισσότερα από αυτά τα βιβλία, ακόμα δεν μπορώ να το καταλάβω. Πάντως τότε αποτέλεσαν για μας την πρώτη ώθηση για μελέτη.

Υπήρχαν ακόμα και τα μουσικά όργανα που είχαμε τότε στο σπίτι: βιολί, μαντολίνο, κιθάρα. Μίλησα και στο προηγούμενο βιβλίο μου για τα μαθήματα μουσικής που πήραμε από τον Αντώνη Τσιάπη, το ιερό τέρας της γύφτικης γενιάς. Τα βράδια σχηματίζαμε μια μουσική ορχηστρούλα δωματίου και παίζαμε ελαφρά μουσικά κομμάτια. Τις πιο πολλές φορές μετείχε κι ο ξάδελφός μου ο Θωμάς με το βιολί του.

Όταν ο κυρ-Γιώργης παράγγειλε το βιολί μου στο «θείο Τέλη» στη Θεσσαλονίκη, έπρεπε να παραγγείλει βιολί και για τον Θωμά. Γιατί ο Θωμάς και η θείτσα Ουρανία ήταν τότε ένα με την οικογένειά μας. Δεν θα μπορούσε λοιπόν να μείνει ο Θωμάς χωρίς βιολί.

Δεν συνειδητοποιούσαμε τότε την πραγματική αξία αυτής της ορχηστρούλας. Τη θεωρούσαμε σαν κάτι φυσικό και συνηθισμένο. Με την πάροδο του χρόνου όμως, όπως φιλτραρίστηκε στη σκέψη μου, αυτή η ορχήστρα παίρνει αυτή τη στιγμή τεράστιες διαστάσεις. Όταν βλέπω ακόμα και σήμερα κάποιες παλιές γκραβούρες από οικογενειακές ορχήστρες σε γερμανικά σπίτια του 18ου και 19ου αιώνα, ενός λαού δηλαδή με τεράστια μουσική παράδοση, πάντα θυμάμαι και τη δική μας ορχηστρούλα στην Κόνιτσα.

Τώρα βέβαια θα μου πείτε τι παίζαμε. Τι θέλετε να παίζαμε; Την *Ενάτη συμφωνία* θα παίζαμε ή το *Αυτοκρατορικό κοντσέρτο*; Τα *Κύματα του Δουνάβεως* παίζαμε. Τα *παραμύθια του Όφμαν* παίζαμε. Το *Άσ' τα τα μαλάκια σου ανακατωμένα*

και το *Ταγκό νοτούρνο* παίζαμε. Αυτά ξέραμε, αυτά παίζαμε. Κι όμως, αυτή η μουσική ομαδική εκδήλωση είχε μια ξεχωριστή πνευματικότητα. Παράλληλα υπήρχαν και οι δίσκοι κλασικής μουσικής που παίρναμε τότε από τη δισκοθήκη του Αριστείδη Λαμπρίδη και παίζαμε στο σπίτι. Θυμάμαι ότι η *Ενάτη συμφωνία* ήταν γραμμένη σε δέκα δίσκους των 78 στροφών. Και δώσ' του να κουρδίζω κάθε τόσο το γραμμόφωνο του Θωμά Γκάσιου (του το είχαν φέρει τα πεθερικά του από την Αμερική και μου το είχε δανείσει για αρκετό καιρό) και δώσ' του να αλλάζω κάθε τόσο και βελόνα και να ακούω με πάθος τη μουσική, κι άκουγαν από κάτω οι περαστικοί και κουνούσαν το κεφάλι τους. Δεν μπορούσαν να καταλάβουν οι άνθρωποι την ψυχική αναστάτωση που μου προκαλούσε το άκουσμα αυτών των δίσκων.

Ακόμα και σήμερα υπάρχουν πολλοί στο περιβάλλον μου που σοκάρονται με αυτή μου την εμμονή στην κλασική μουσική.

— Μα εσύ, βρε παιδί μου, μου λένε, γεννήθηκες και μεγάλωσες εν μέσω κλαρίνου και λαούτου: Η *Κοντούλα η λεμονιά*, η *Παπαλάμπραινα* και τα *Παιδιά της Σαμαρίνας*, που δεν εννοούν να πλυθούν ποτέ τους, είναι τα βασικά μουσικά σου βιώματα. Πώς μας βγήκες τελικά λάτρης της κλασικής μουσικής;

Η απάντησή μου είναι σαφής. Για να μυηθείς στη μεγάλη μουσική χρειάζεσαι πολυχρόνια, επίπονη και επίμοχθη προσπάθεια και μεγάλη επιμονή. Και την προσπάθεια αυτή την κατέβαλα και συνεχίζω να καταβάλλω σε ολόκληρη τη ζωή μου. Γιατί πιστεύω ότι η συγκίνηση που σου προσφέρει η *Συννεφιασμένη Κυριακή* του Τσιτσάνη, ή η *Φραγκοσυριανή* του Βαμβακάρη, καθώς και τόσα άλλα λαϊκά τραγούδια, μαζί και κάποια αξιόλογα δημοτικά, είναι συγκίνηση πρωτογενής. Τα τραγούδια αυτά γίνονται αντιληπτά και συγκινούν και τον απλούστερο άνθρωπο χωρίς καμιά προσπάθεια. Μοιάζουν σαν το κρύο νερό που πίνεις μέσα στο μεσοκαλόκαιρο και σαν το

ζεστό ψωμί για τον πεινασμένο.

Δεν περιέχουν όμως το στοιχείο της αυξημένης πνευματικότητας και της μεγάλης δημιουργίας που σε συγκλονίζει, όταν ακούς τα έργα του Μπετόβεν, του Μπαχ και του Μότσαρτ, αφού προηγηθεί η μύησή σου στα έργα αυτά.

— Μα δεν τα καταλαβαίνω, μου είπε κάποιος.

— Προσπάθησε, του απάντησα.

Προσπάθησε, γιατί είναι μακρύς ο δρόμος που θα διανύσεις για να φτάσεις στο τέρμα. Και είναι δύσκολος αυτός ο δρόμος. Θα περάσεις από δύσβατες ανηφόρες και κατηφόρες. Κάποτε θα βρεθείς σε κάποιο σκοτεινό τούνελ, που πρέπει να το περάσεις οπωσδήποτε. Εκεί είναι το πιο δύσκολο πέρασμα. Κάπου όμως στο βάθος του τούνελ θα δεις κάποτε το λαμπερό αστέρι, που όσο το πλησιάζεις τόσο και πιο πολύ καταυγάζει τα πάντα γύρω του. Τότε είναι που πλημμυρίζει ο εσωτερικός σου κόσμος με το ανέσπερο και εκθαμβωτικό φως. Το φως που σκορπάνε γύρω τους τα έργα των μεγάλων δημιουργών και σε συγκλονίζουν.

Και μπορείς να αντικρύσεις κάποτε αυτό το λαμπερό αστέρι, έστω και αν οι θεωρητικές σου γνώσεις στη μουσική περιορίστηκαν στις κολυβονότες, που σου έμαθε ο γύφτος ο Αντώνης. Γιατί και εκείνος ο γύφτος είχε μέσα του τη σφραγίδα της δωρεάς και τον έκαιγε σ' ολόκληρη τη ζωή του το ασίγαστο πάθος της τσιγγάνικης ψυχής του.

Εκείνα τα χρόνια διαβάζαμε πολύ. Όχι βέβαια τα σχολικά βιβλία. Το μάθημα της ημέρας το μαθαίναμε στο πόδι. Ούτε όμως και τα έργα του Ιούλιου Βερν καταδεχόμαστε να διαβάσουμε. Τα θεωρούσαμε κατώτερα των δυνατοτήτων μας.

Μπήκαμε από πολύ νωρίς στα μεγάλα ονόματα: Μπαλζάκ, Τολστόι, Ντοστογιέφσκι, Γκόγκολ, Σταντάλ, Ζολά, Γκόρκυ. Πολλά έργα του Όσκαρ Ουάιλντ μας συγκινούσαν πολύ τότε: μας γοήτευε η γλαφυρότητα του ύφους του και η εκκεντρικότητα της σκέψης του, μας σοκάριζε όμως ο αμοραλισμός του. Δια-

βάζαμε τότε πολύ και μας συγκινούσαν, ακόμα και τα έργα του Κνουτ Χάμσουν. Έπρεπε να έρθει ο τελευταίος πόλεμος κι η θέση που πήρε κοντά στους Ναζί κατακτητές της πατρίδας του, για να καταφέρει να μας απογοητεύσει.

Δεν λέω πως ευθύς εξ αρχής εμβαθύναμε στη σκέψη των μεγάλων δημιουργών. Περισσότερο μας ενδιέφερε ο μύθος του έργου. Τον Μεγάλο Ιεροεξεταστή από τους *Αδελφούς Καραμάζοφ* θυμάμαι πως τον είχα παραλείψει κατά την πρώτη ανάγνωση του έργου. Έπρεπε να περάσουν χρόνια και χρόνια για να μπορέσω να προσπελάσω τη διεισδυτική δύναμη του μεγάλου ψυχαναλυτή στον αβυσσαλέο χώρο της ανθρώπινης ψυχής.

Παράλληλα μελετούσαμε και τα μεγάλα έργα των φιλοσόφων του 18ου αιώνα στη Γαλλία, του αιώνα της Διαφώτισης, του Βολταίρου, του Ρουσσώ και του Μονταγκιέ. Η καθαρότητα και η διαύγεια της σκέψης αυτών των συγγραφέων με είχαν εντυπωσιάσει πολύ τότε. Ίσως απ' αυτού πηγάζει και η προκατάληψη που έχω μέχρι σήμερα για κάθε έργο, είτε φιλοσοφικό είτε λογοτεχνικό, των νεότερων χρόνων, στο οποίο δεν διατυπώνεται με σαφήνεια η σκέψη του συγγραφέα. Η φράση «σοφόν το σαφές» αποτελεί ακόμα και σήμερα ακράδαντη πεποίθησή μου.

Κάποτε με επηρέασε πολύ ο Ρομαίν Ρολλάν, ο μεγάλος ειρηνιστής και οραματιστής της Ενωμένης Ευρώπης. Και ο Ζαν Κριστόφ και η *Μαγεμένη ψυχή* με είχαν συναρπάσει. Θυμούμαι πως έκανα τότε ανίερους παραλληλισμούς της πνευματικής πορείας του Ζαν Κριστόφ με τα προσωπικά μου όνειρα και τις φιλοδοξίες μου.

Δεν νομίζω πως διαβάσαμε πολύ ποίηση. Με εξαίρεση βέβαια κάποιους λίγους στίχους απ' την πλειάδα των γάλλων ρομαντικών του 19ου αιώνα. Ακόμα μερικά ποιήματα του Βερλαίν με είχαν εντυπωσιάσει κάποια εποχή. Δεν είχα γνωρίσει ακόμα ούτε τον Καβάφη, ούτε τον Καρυωτάκη από τους δικούς

μας. Τους ανακάλυψα στη δεκαετία του '40.

Τότε πρωτογνώρισα και τους εκπροσώπους της γενιάς του '30: Βενέζης, Τερζάκης, Καραγάτσης, Κοσμάς Πολίτης, Θεοτοκάς, Δημαράς, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος και λοιποί. Αξιόλογη προσπάθεια εκσυγχρονισμού του πεζού λόγου στον τόπο μας. Απομάκρυνση από το ηθογραφικό μυθιστόρημα του παρελθόντος με τις αφέλειές του και εισαγωγή του αστικού μυθιστορήματος με τους προβληματισμούς του σύγχρονου ανθρώπου.

Το κακό όμως είναι πως σταμάτησα κάποτε στον Καβάφη, στον Καρυωτάκη και στους εκπρόσωπους της γενιάς του '30 και δεν προχώρησα ούτε βήμα.

Αυτό όμως αποτελεί μια άλλη ιστορία που θα πρέπει να την αναλύσω σε κάποιο άλλο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου για να μάθουν οι αναγνώστες πώς επέρχεται κάποτε η πνευματική αποξήρανση του ανθρώπου, χωρίς να το καταλάβει. «Ανεπαισθήτως», πού λέει και ο Καβάφης. Ίσως γιατί δεν μπορείς να κρατήσεις δύο καρπούζια σε μια μασχάλη, όπως έλεγε ένα καιρό, όχι βέβαια ο Καβάφης, αλλά η κυρα-Λέγκω. Αλλά το ίδιο κάνει, γιατί κι οι δυο τους ήταν σοφοί. Αυτά όμως θα τα πούμε πιο κάτω.

Άλλος μεγάλος τομέας μελέτης ήταν τότε οι μυθιστορηματικές βιογραφίες του Στεφάν Τζβάιχ, του Λούντβιχ, του Αντρέ Μωρουά και του Ρομαίν Ρολλάν. Αλλά και οι *Ήρωες* του Καρλαιλ, οι *Μεγάλοι μύσται* του Συρέ και τα *Κατά συνθήκη ψεύδη* του Μαξ Νόρνταου, ήταν μέσα στον κύκλο των προσφιλών βιβλίων μας. Νομίζω πως οι πιο πολλοί της γενιάς μου με τα ίδια βιβλία γαλουχήθηκαν.

Υπήρχαν βέβαια κι άλλοι συγγραφείς και πολλά άλλα βιβλία που διαβάσαμε τότε, αλλά η μνήμη μου δεν με βοηθάει να τα απαριθμήσω όλα. Με τις μελέτες όμως αυτών των βιβλίων είχε διευρυνθεί η σκέψη μας από πολύ νωρίς. Απαλλαγήκαμε αρκετά νωρίς από θρησκευτικές φαντασιώσεις, στενοκέφαλες

προκαταλήψεις και δογματικούς φανατισμούς. Ακόμα και σήμερα η δογματική προσήλωση και η εμμονή σε οποιαδήποτε κοσμοθεωρία είναι κάτι τελείως ξένο προς τη σκέψη μου.

Η ερώτηση του Πιλάτου στον Χριστό «Τι εστί αλήθεια;» με απασχόλησε πολύ σ' όλη μου τη ζωή. Την απάντηση δεν την βρήκα ακόμα και ασφαλώς δεν πρόκειται να την βρω. Γιατί η έννοια της αλήθειας, πέρα από τους νόμους της φυσικής και τους μαθηματικούς υπολογισμούς, μέσα δηλαδή στον αμφιλεγόμενο χώρο των ιδεών, ποικίλλει πάντοτε ανάλογα με την ψυχοσύνθεση και τον τρόπο σκέψης του κάθε ανθρώπου. Ο τρόπος σκέψης πάλι του καθενός εξαρτάται από τις οικογενειακές και κοινωνικές συνθήκες στις οποίες αναπτύχθηκε ο καθένας, αλλά και από την ταξική του τοποθέτηση μέσα στην κοινωνία.

Και η μελέτη της παγκόσμιας ιστορίας μας απασχολούσε τότε πολύ. Οι μεγάλες ιστορικές στιγμές, όχι οι λεπτομέρειες. Για παράδειγμα η ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης, που ήταν κοσμοϊστορικής σημασίας γεγονός με τεράστιες επιπτώσεις στον ευρωπαϊκό χώρο, μέχρι και σήμερα. Και με παγκόσμια απήχηση. Τα γεγονότα λοιπόν της Γαλλικής Επανάστασης, όπως απομακρύνθηκαν από τους φανατισμούς και τις ιδεολογικές συγκρούσεις της συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής και οριστικοποιήθηκαν ως ιστορικά γεγονότα, αποτελούσαν τότε ένα από τα κυριότερα θέματα για τις μελέτες μας. Οι πρωταγωνιστές της επανάστασης μας γοήτευαν. Είχαν πάρει στη σκέψη μας μυθικές διαστάσεις. Κι όμως πέρασα και με αυτούς μεγάλες μεταπτώσεις κατά την αξιολόγησή τους. Κάθε φορά συμεριζόμουν την άποψη που εξέθετε ο κάθε συγγραφέας, ο οποίος ασχολήθηκε με τα γεγονότα της Επανάστασης και τους ήρωές της. Και οι απόψεις αυτές ήταν αρκετά αντιφατικές. Μια και μπήκα σε αυτό το τεράστιο θέμα θα 'θελα εδώ να εκθέσω τη δικιά μου αποκρυσταλλωμένη, προσωπική άποψη σε γενικές γραμμές.

Ο πιο αμφιλεγόμενος από τους πρωταγωνιστές είναι βέβαια ο Ροβεσπιέρος. Άλλοι τον ανύψωσαν στα όρια του ημίθεου. Η προσωποποίηση της αρετής. Ο ηθικά άμεπτος, ο ανιδιοτελής συμπαραστάτης του λαού. Ο ανένδοτος, ο αδιάφθορος. Έτσι τον παρουσιάζουν οι πιο πολλοί. Ιδιαίτερα ο Έρνεστ Χάμελ στο τρίτομο έργο του για τον Ροβεσπιέρο καταλήγει σε απaráδεκτες υπερβολές: τον παραλληλίζει με τον Χριστό. Από την άλλη κάποιοι νεότεροι, επηρεασμένοι από τη μαρξιστική αντίληψη της ιστορίας, και μεταξύ τους ο Ζαν Μασσέν στην πραγματικά αξιόλογη βιογραφία του, τον ανεβάζουν στο βάθρο του μοναδικού και γνήσιου ηγέτη του λαού, του αληθινού επαναστάτη. Ο Μισελέ όμως τον απομυθοποιεί και τον κατεβάζει απ' την περίοπτη θέση όπου τον ανύψωσαν οι άλλοι. Και καταλήγει κάποτε να τον παρουσιάζει ως ένα στυγνό και απάνθρωπο τυραννίσκο με άκρατο εγωισμό και δογματική μισαλλοδοξία, για τον οποίο κάθε διαφορετική αντίληψη προς τη δικιά τού ήταν ταυτόσημη με το έγκλημα και η καταστολή του ήταν η λαιμητόμος. Που είχε μαζί του και εκείνο το φοβερό και ανελέητο νεαρό, τον Σαιν Ζυστ, το alter ego του. Από κοινού αιματοκύλησαν τη Γαλλία κατά την περίοδο της τρομοκρατίας και εξέτρεψαν την επανάσταση από τον προορισμό της.

Η άποψη του Μισελέ ταιριάζει πιο πολύ στην ιδιοσυγκρασία μου, χωρίς να ταυτίζεται με αυτή, γιατί πάντοτε πίστευα, και πιστεύω ακόμα, ότι η ιδεολογική μισαλλοδοξία και ο δογματικός φανατισμός αποτελούν τη μεγαλύτερη τροχοπέδη της προόδου και του πολιτισμού. Και ότι τελικά ταυτίζονται σχεδόν με την φασιστική ψυχοσύνθεση, για την οποία μίλησα στο προηγούμενο βιβλίο μου, τον μεγαλύτερο εχθρό του λαού και της δημοκρατίας. Στη σκέψη μου παραλληλίζω τον Ροβεσπιέρο με τον Στάλιν. Όχι βέβαια στον ιδεολογικό τομέα γιατί σ' αυτόν υπάρχει τεράστια διαφορά. Μόνο στα μέσα εφαρμογής του ιδεολογικού τους πιστεύω.

Πρέπει να διευκρινίσω εδώ τη σκέψη μου και να επανορθώσω εν μέρει τα συμπεράσματα στα οποία είχα καταλήξει στο προηγούμενο βιβλίο σε σχέση προς τον ιδεολογικό φανατισμό των αριστερών των άκρων. Ούτε ο Ροβεσπιέρος, ούτε ο Στάλιν ήταν φασίστες. Ο φασίστας ηδονίζεται να βασανίζει το λαό, ενώ αυτοί οι δύο ήταν κοντά στο λαό, πονούσαν το λαό. Για το καλό του λαού φρόντιζαν. Ήταν όμως ιδεολογικά φανατισμένοι και μισαλλόδοξα δογματικοί. Πίστευαν ότι όσοι άλλοι είχαν διαφορετική άποψη από τη δική τους ήταν εχθροί του λαού και έπρεπε να εξαφανισθούν. Τελικά έγιναν και οι δύο ακούσιοι δυνάστες του λαού, εχθροί της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Ιδανικά για τα οποία πίστευαν ότι αγωνίζονται. Μα κάτι τέτοιο δεν έκαναν και οι δικοί μας κουκουέδες όταν σκότωναν τους 162 χωρικούς από τη Λάκκα Σουλίου και τους γκρέμιζαν στη χαράδρα του Νταλαμάνι. Εν ονόματι του λαού και της δημοκρατίας έλεγαν κι εκείνοι ότι αγωνίζονται. Η μισαλλοδοξία και ο ιδεολογικός φανατισμός οδήγησε και αυτούς στα φρικτά εγκλήματα.

Ας προχωρήσουμε όμως παρακάτω. Ο παραλληλισμός του Ροβεσπιέρου με τον Λένιν και τον Στάλιν γίνεται συχνά από τους μαρξιστές συγγραφείς. Οι ίδιοι παραλληλίζουν και τη Λέσχη των Ιακωβίνων με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ρωσίας κατά την περίοδο της Οκτωβριανής Επανάστασης. Ο παραλληλισμός αυτός όμως τους οδήγησε σε εκτροματικά συμπεράσματα και εξωπραγματικές ερμηνείες των γεγονότων μιας καθαρά αστικής επανάστασης, που καθιέρωσε το απαράβιαστο της ατομικής ιδιοκτησίας και απέβλεπε κατά κύριο λόγο στην ανατροπή του φεουδαρχικού καθεστώτος και του μεσαιωνικού σκοταδισμού. Η παρεμβολή του Μπαμπέφ και των λοιπών «ίσων», όπως τους έλεγαν τότε, αποτελούν επουσιώδες επεισόδιο της επανάστασης χωρίς γενικότερη απήχηση. Ούτε και η δράση του Εμπέρ και των «λυσσαλέων» αλλοιώνουν τον αστικό χαρακτήρα της επανάστασης.

Γκρεμίζοντας τον Ροβεσπιέρο από το βάθρο του ημιθέου, τελικά ο Μισελέ ανεβάζει σε αυτό τον Δαντών, ο οποίος βέβαια υπήρξε μεγάλος λαϊκός ηγέτης και προσέφερε τεράστιο έργο στην επανάσταση. Ήταν όμως και αυτός άνθρωπος με τις αδυναμίες του και τα ελαττώματά του, πιο ανθρώπινος όμως από τον Ροβεσπιέρο, γι' αυτό το λόγο γίνεται και πιο συμπαθής. Δεν μπορούμε όμως να αγνοήσουμε και την τεράστια συμβολή του Ροβεσπιέρου στο έργο της επανάστασης μέχρι την περίοδο της τρομοκρατίας και της Επιτροπής Κοινής Σωτηρίας. Μαζί με τον Δαντών, τον Μαρά, τον Σαιν Ζυστ και τόσους άλλους γνωστούς αγωνιστές υπήρξαν οι ακλόνητοι στυλοβάτες του επαναστατικού έργου, οι ανυποχώρητοι εχθροί της αντίστασης τόσο στο εσωτερικό μέτωπο όσο και στην εξωτερική επιβουλή.

Εκείνοι όμως που με συγκινούσαν πιο πολύ τότε ήταν οι Γιρονδίνοι και η μοίρα που τους επιφυλάχτηκε.

Ο Μπρισσό, ο Βερνιώ, ο Μπαρμπαρού, ο Ρολλάν, ο ωραίος Πετιόν και τόσοι άλλοι αξιόλογοι άνθρωποι αλλά και η Μαντάμ Ρολάν που κουβαλούσε — κατά τον Αντρέ Μωρουά — στην εκκλησία τον Πλούταρχο αντί για τη Σύνοψη και έκλαιγε που δεν γεννήθηκε Σπαρτιάτισσα ή αρχαία Ρωμαία. Αυτή είπε ανεβαίνοντας στη λαιμητόμο την περίφημη φράση «Ω Ελευθερία! Πόσα εγκλήματα διαπράχθηκαν στο όνομά σου;»

Όλοι αυτοί, συνεχίζει ο Αντρέ Μωρουά, είχαν γαλουχηθεί με τον Δημοσθένη και τον Πλούταρχο. Μάλλον ρήτορες παρά άνθρωποι της δράσης... θα 'διναν και τη ζωή τους για μια ωραία αγόρευση. Τους παρέσυρε η ίδια η ευφράδειά τους. Αλλά, μαζί μ' αυτούς, και κάποιοι πνευματικοί άνθρωποι και εξαίρετοι επιστήμονες και ο Αντρέ Σενιέ και ο Κοντορσέ κι ο Λαβουαζιέ και τόσοι άλλοι που πίστεψαν στην επανάσταση και θυσιάστηκαν στο βωμό της δογματικής μισαλλοδοξίας και του φανατισμού του Ροβεσπιέρου και του Σαιν Ζυστ.

Και σε θλίβει αφάνταστα το γεγονός ότι όλοι αυτοί οι καταπληκτικοί ρήτορες, επιστήμονες και μεγάλοι ιδεολόγοι,

τα γνήσια τέκνα του Ρουσσώ και του Μοντεσκιέ, του Βολταίρου και του Ντιντερό — ο Ρολάν είχε συνεργασθεί και στην έκδοση της *Εγκυκλοπαιδείας* — ανέβηκαν σε κάποια στιγμή στη λαιμητόμο ή αυτοκτόνησαν για να την αποφύγουν και χάθηκαν άδικα. Αργότερα τους ακολούθησαν στη γκιλοτίνα ο Δαντών, ο Καμίλος Ντεμουλέν, ο Φιλίππώ, ο Φαμπρ ντ' Εγκλατίν και τόσοι άλλοι ομοϊδεάτες του Ροβεσπιέρου, που διέπραξαν το έγκλημα να είναι πιο επιεικείς και πιο ανθρώπινοι από κείνον. Αυτά τα εγκλήματα σε συγκλονίζουν και διαπιστώνεις τελικά μια κραυγαλέα αντίθεση ανάμεσα στο μεγαλείο της σκέψης του Ροβεσπιέρου και στα μεγάλα του ιδανικά, όπως καθρεφτίζονται στους εξαισίους λόγους που εξεφώνησε είτε στη Συμβατική είτε στη Λέσχη των Ιακωβίνων, και την αναμφισβήτητη πρωτοβουλία του σε σειρά ολόκληρη εγκλημάτων κατά την περίοδο της Τρομοκρατίας. Η αλόγιστη θυσία της ανθρώπινης ζωής κατά την περίοδο αυτή, η εκτέλεση τόσων και τόσων αγωνιστών και πρωτεργατών της επανάστασης σε θλίβει αφάνταστα. Και δυστυχώς ο κύριος εμπνευστής της θυσίας αυτής υπήρχε ο Ροβεσπιέρος. Η θαυμαστική του μονολιθικότητα και η παθολογική του αυτοπεποίθηση ότι μόνον αυτός κατέχει το αλάνθαστο, τον οδηγούσαν στα φοβερά εγκλήματα. Σ' αυτό το σημείο υπήρξε ταυτότητα αντιλήψεων με τον Στάλιν.

Κάποτε όμως ξημέρωσε και η 9η Θερμιδώρ για να εφαρμοσθεί η ρήση του Χριστού «Μάχαιρα έδωσες μάχαιρα θα λάβεις».

Έτσι χάθηκαν άδικα όλοι αυτοί οι λάτρεις του ορθού λόγου και των μεγάλων ιδανικών. Μια πλειάδα δηλαδή υπέροχων ανθρώπων, σχεδόν ημίθεων, οι οποίοι κατά μια ανεπανώληπτη συγκυρία των περιστάσεων βρέθηκαν στη Γαλλία εκείνη τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, όλοι μαζί ενωμένοι, στο πιο κατάλληλο — για τότε — κοινωνικό περιβάλλον, ένα χώρο δηλαδή προετοιμασμένο ήδη από τους γίγαντες του πνεύματος του 18ου αιώνας, τον Βολταίρο, τον Ρουσσώ, τον

Μοντεσκιέ, τον Ντιντερό και άλλους, με μια ανεπανάληπτη εσωτερική φλόγα να αναμορφώσουν την κοινωνία και να την απαλλάξουν από το σκοταδισμό του Μεσαίωνα, αλλά δυστυχώς κατέληξαν να φαγωθούν μεταξύ τους σαν τα σκυλιά και να τους φάει το σκοτάδι όλους. Έτσι έδωσαν την ευκαιρία σε κάποιον караβανά, μεγαλοφυή βέβαια, αλλά πάντως караβανά, να αρπάξει την εξουσία για να επιβεβαιωθεί η ρήση του Γκαίτε στο *Φάουστ* ότι εν αρχή δεν είναι ο λόγος, αλλά η πράξη και κατά συνέπεια η ωμή βία των όπλων.

Βέβαια ο σπόρος που έσπειραν αυτοί οι μεγάλοι άνδρες δεν πήγε τελικά χαμένος. Από αυτό το σπόρο φύτρωσε το αειθαλές δέντρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η κατοχύρωση της ελευθερίας του πολίτη και η σαφής διάκριση των εξουσιών όπως τις προσδιόρισε ο Μοντεσκιέ στο *Πνεύμα των νόμων*. Θεμελιακές διατάξεις που όσο κι αν αμφισβητήθηκαν κατά καιρούς (αμφισβητούνται ακόμα) από λογίων-λογίων δογματισμούς και εξωπραγματικές φαντασιώσεις, κάποιες φορές ακόμα και καλοπροαίρετες, εξακολουθούν μέχρι σήμερα να αποτελούν τη μοναδική ασπίδα του απλού πολίτη εναντίον της αυθαιρεσίας και του δεσποτισμού των κρατούντων.

Η Οκτωβριανή επανάσταση του '17 και οι πρωταγωνιστές της δεν με συγκίνησαν τότε τόσο, όσο η Γαλλική και οι ήρωές της. Ίσως γιατί ανδρώθηκα και αναπτύχθηκα πνευματικά σε μια περίοδο όταν η επανάσταση αυτή είχε ξεστρατήσει πλέον με τη σταλινική δικτατορία και έχασε έτσι την αρχική γοητεία που προκαλούσε τον ενθουσιασμό σε κάθε πνευματικό άνθρωπο. Και μόνο σήμερα, με την ειρηνική επανάσταση που άρχισε ήδη εκεί πάνω ο Γκορμπατσώφ, ξαναφουντώνει στη σκέψη των λαών και των πνευματικών ανθρώπων όλου του κόσμου η ελπίδα, ότι ο σπόρος που έσπειραν οι πρωτεργάτες αυτής της επανάστασης θα καρποφορήσει τελικά. Θα οδηγήσει την ανθρωπότητα στο δρόμο της αληθινής δημοκρατίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Θα παγιώσει την ειρήνη ανάμεσα

στους λαούς και θα γλιτώσει η ανθρωπότητα από τον όλεθρο ενός πυρηνικού πολέμου.

*

Νομίζω όμως πως πάλι το τράβηξα πολύ και πρέπει να ξαναγυρίσω στο σπίτι μου στην Κόνιτσα και στην πνευματικότητα που εξέπεμπε τα χρόνια εκείνα το σπίτι μας.

Φυσικό ήταν λοιπόν και οι γείτονές μας αλλά και όλοι οι συγχωριανοί να μας θεωρούν λίγο βλαμμένους εκεί μέσα. Φοβούμαι μάλιστα ότι αυτή η εντύπωση θα εξακολουθεί να διατηρείται ακόμα εκεί πάνω.

Θυμάμαι, κάποτε μεταπολεμικά ο αδελφός μου ο Γιάννης, στην καλοπροαίρετη προσπάθειά του να ανακαινίσει το σπίτι μας, μαζί με τ' άλλα έφερε και μια αρμαθιά κουδούνια (νομίζω πως συνηθίζονται στα νησιά του Αιγαίου) και τα τοποθέτησε στην εξώπορτα του σπιτιού μας. Κάθε που ανοιγόκλεινε η πόρτα ταραζόταν όλη η γειτονιά από τον κρότο των κουδουνιών. Τα 'βλεπαν οι γείτονες και οι παραστικοί, κουνούσαν το κεφάλι τους και γελούσαν κάτω απ' τα μουστάκια τους με τις καινοτομίες μας.

Ήταν τότε κάποιος ανεψιός μου στο γυμνάσιο στα Γιάννινα και είχε συμμαθητή ένα γειτονόπουλο από την Κόνιτσα. Έπιασαν κάποτε κουβέντα. Πού κάθεται στην Κόνιτσα, ποιους ξέρεις και τα λοιπά. Τελικά το γειτονόπουλο, για να προσδιορίσει την ακριβή θέση του σπιτιού του στην Κόνιτσα, είπε:

— Πώς να σου πω να καταλάβεις. Λίγο πιο κάτω απ' το σπίτι μου είναι ένα μεγάλο δίπατο σπίτι που είναι κλειστό και δεν μένει κανένας εκεί. Πότε πότε έρχονται κάτι βλαμμένοι, που του έβαλαν στην εξώπορτα μια αρμαθιά από κουδούνια και κάθε φορά που την ανοιγοκλείνουν, νομίζεις ότι περνάει ολόκληρο κοπάδι από γιδοπρόβατα.

Τέλος πάντων. Τα χρόνια πέρασαν. Από την εποχή εκείνη

που το σπίτι μας απέπνεε πνευματικότητα και καταλαμβάνονταν εκ παραλλήλου από κοριούς το καλοκαίρι, πέρασε μια ολόκληρη ζωή. Εν τω μεταξύ άλλαξαν άρδην και τα πράγματα εκεί πάνω. Το σπίτι έχει ήδη ανακαινισθεί εκ βάθρων, που λένε, χάρη στην πρωτοβουλία του αδελφού μου του Γιάννη. Όλοι μαζί βέβαια πληρώσαμε τη νύφη. Και κεντρική θέρμανση βάλαμε και σύγχρονα λουτροκαμπινέ φτιάξαμε και θερμοσίφωνες τοποθετήσαμε. Και παρεκκλήσι έφτιαξε ο Γιάννης στο μπροστινό το κατώι για να μπαίνουμε και να προσκυνάμε κάθε φορά μήπως και μας φύγουν οι αμαρτίες. Και καινούριες κουζίνες φτιάξαμε. Όλα τα έχουμε. Τίποτε δεν μας λείπει πλέον. Και μια τεράστια προσωπογραφία έβαλε ο Γιάννης στο μαντζάτο κάτω, ενός δεκανέα από τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του '12 και '13 με το όπλο του παραπόδας, αγνώστου πάντως προελεύσεως και επωνυμίας με απώτερο σκοπό να δείχνουμε, στον κόσμο την προσφορά της οικογενείας μας στους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους. Κι ας υποστηρίζει ο ξάδελφός μας ο Θωμάς: «Να μην το παίνευτούμε. Η οικογένειά μας από αμνημονεύτων χρόνων υπήρξε φιλειρηνική. Κανένας δεν έπιασε όπλο στο χέρι του.»

Τέλος πάντων, ας είναι κι αυτός ο αγνώστου επωνύμου δεκανέας εκεί στο μαντζάτο για να τρομάζει ο καθένας μόλις μπαίνει στην πόρτα. Δεν ξέρεις καμιά φορά τι γίνεται. Μπορεί να μπει κανένα κλεφτρόνι στο σπίτι, να δει το δεκανέα, να φοβηθεί ότι έχει να κάνει με πολεμοχαρείς νοικοκυραίους και να φύγει άπραγος.

Πάντως με αντικειμενικά κριτήρια όλα έγιναν ωραία και αισθητικά άψογα στο σπίτι χάρη στην πρωτοβουλία του Γιάννη — με κοινά βέβαια κόλυβα. Και λέει ότι έγινε εκσυγχρονισμός και «αναπαλαίωση» του σπιτιού. Έτσι λέει. Και επειδή στον τόπο μας, είσαι ό,τι λες (κατά τον Τσαρούχη), κατ' αντιστοιχία το κάθε πράγμα είναι αυτό που λες ότι είναι.

Γιατί κάποιοι άλλοι λένε ότι «ωραίο έγινε το σπίτι σας

αλλά έχασε την ψυχή του». Και ως γνωστόν, η απώλεια της ψυχής είναι η πιο φρικτή απώλεια και των ανθρώπων και των πραγμάτων. Γιατί και τα πράγματα έχουν κάποτε ψυχή. Το 'πε άλλωστε κι ο Πορφύρας με τους ανεπανάληπτους στίχους του στο *Lacrimae rerum*. Ίσως να αντανακλά στα πράγματα η ψυχική ευαισθησία των ανθρώπων που συνδέθηκαν μαζί τους. Ίσως να είναι και οι αναμνήσεις που σε πνίγουν κάποτε όταν αναπολείς τις ωραίες στιγμές που πέρασες κοντά τους.

Κι όταν τα χάσεις αισθάνεσαι ότι έχασες κάτι από τον εαυτό σου. Ίσως το πιο πολύτιμο απ' όλα: την πεμπουσία της ζωής σου.

Ας τ' αφήσω όμως αυτά γιατί είναι μπερδεμένα και ανεξιχνίαστα κι ας γυρίσω στο εκμοντερνισμένο πλέον σπίτι μας.

Εγώ δεν παίρνω θέση στη διάσταση απόψεων μεταξύ του Γιάννη και των άλλων. Δεν θέλω να του χαλάσω και το χατήρι, γιατί είναι και λίγο παραπονιάσης αυτός. Εκείνο όμως που ξέρω είναι, ότι ακόμα και τώρα στα όνειρά μου βλέπω το σπίτι μας, όπως ήταν εκείνα τα χρόνια και με τα όμορφα κι ωραία του και με τα στραβά και τα ανάποδα.

Ξαναβλέπω στον κήπο μου την αυλή μας, όπως ήταν τότε με την περγουλιά της και με τα κέρινα σταφύλια της. Και τη ροδιά στην άκρη της αυλής. Ξαναβλέπω και το κοτσέκι μας, όπου καταφεύγαμε τότε και χανόμασταν μέσα στα άχυρα, όταν μας τραβούσε ο κυρ-Γιώργης από κανένα μπερτάνι. Και την παράσταση του Καραγκιόζη που στήναμε τότε στη σκάλα από το κοτσέκι.

Ξαναβλέπω τον κήπο μας καταπράσινο και ολόδροσο τα καλοκαίρια. Και τις δύο κερασιές με τα μπελούσια τα κεράσια και τη μεγάλη την κερασιά, δίπλα στον τοίχο του Ρούβαλη, που πάνω της ανεβαίναμε εκείνα τα χρόνια μέχρι το πιο ψηλό κλαρί. Και φώναζε η κυρά από κάτω: «Πού ανεβήκαταν, μωρές, θεοσκοτωμένα, αυτού απάνου; Θα 'ρθει ο Γιώργης κι αλίμονό σας.»

Αλλά και τη μηλιά μας ονειρεύομαι κάθε τόσο στον απάνω τον μπαχτσέ και τις κληματαριές σε δυο σειρές με μαύρο σταφύλι πετροκόρινθο, που ήταν τον Σεπτέμβρη μια γλύκα. Και τη μεγάλη τη συκιά δίπλα στην πόρτα του κήπου, κοντά στο μουχό και τις άλλες δυο συκιές, τις δίκαιρες, με τους φρακατσάνους. Τα πρώτα σύκα ωρίμαζαν στα τέλη Ιουλίου, τα δεύτερα τον Σεπτέμβρη και πέρα. Και έτρεχε το μέλι απ' τα σύκα αυτά όταν ωρίμαζαν τελείως και η νοστιμιά τους ήταν ανεπανάληπτη. Και τη μεγάλη τη βερικοκιά — ζερντιλιά τη λέγαμε τότε — που κάθε τόσο έπεφταν τα ζέρντιλα κάτω όταν ωρίμαζαν και όποιος πρωτοπήγαινε το πρωί, τα μάζευε για λογαριασμό του κι έκανε το κορόιδο ύστερα. Και την κάτω κληματαριά στη σειρά κοντά στον τοίχο της θείτσας Ουρανίας και του Τόγκα με τα σταφύλια τις φράουλες και τ' άσπρα τα τσουπωτά. Και τα λουλούδια του κήπου μας ονειρεύομαι συχνά. Ξαναβλέπω τους μενεξέδες που ξεπετιόνταν ξαφνικά κάποιο πρωινό του Φλεβάρη τούφες-τούφες σε κάθε σκιερή γωνιά και γέμιζε ο κήπος από μενεξέδες και μοσχοβολούσε ο τόπος όλος. Και έφτανε το άρωμά τους μέχρι το σπίτι και βαλάντωνε το σπίτι μας όλο όταν ανοίγαμε τα παράθυρα απ' την πλευρά του κήπου.

Και τα ζουμπούλια μας βλέπω κάθε τόσο στον ύπνο μου — τα μαβιά ζουμπούλια με το αξεπέραστο άρωμα — και τα κατάλευκα ζαμπάκια, κι ανάμεσα σ' αυτά λογιών λογιών αγριολούλουδα: παπαρούνες, μαργαρίτες, κυκλάμινα, ανεμώνες και χιλιάδες άλλα με απίθανες αποχρώσεις που πλημμύριζε ο τόπος όλος κάθε άνοιξη και ήταν ο κήπος μας τότε μια ζωγραφιά.

Μα πιο πολύ απ' όλα ονειρεύομαι τις τεράστιες τριανταφυλλιές μας στον κάτω μπαχτσέ που μοσχοβολούσε ο τόπος όλος ένα γύρω, τον Μάη και τον Ιούνιο, και μοιάζει ο κήπος αυτός στη σκέψη μου σήμερα, σαν ο κήπος της Εδέμ, που χάθηκε για πάντα από τη ζωή μου.

Και να δεις που προχθές όταν τηλεφωνήθηκα με την αδελφή

μου την Κατίνα στην Νέα Υόρκη, τα ίδια μου έλεγε κι εκείνη. Το παλιό μας σπίτι και τον κήπο μας βλέπει κι αυτή στα όνειρά της. Και τις τεράστιες τριανταφυλλιές του κήπου μας λέει πως ονειρεύεται συχνά. Κι εγώ της λέω πως τη θυμάμαι ακόμα, όταν μάζευε η ίδια τα τριαντάφυλλα στην ποδιά της, ολόκληρες αγκαλιές, λίγο πριν φύγει για την Αμερική και μένει ακόμα ανεξίτηλη η εικόνα εκείνη στη σκέψη μου κι ακούω μέσα από το ακουστικό του τηλεφώνου τους λυγμούς της απ' την άλλη άκρη του κόσμου, σα να 'ναι δίπλα μου και με πιάνουν κι εμένα τα κλάματα.

Και θρηνούμε μαζί γιατί θυμόμαστε το γλυκό παιδί της νιότης που μάζευε τότε τα πάντα γύρω μας, με το τραγουδί του το ανεπανάληπτο και που χάθηκε, αλίμονο, για πάντα απ' τη ζωή μας με το πέρασμα του ανελέητου χρόνου.

Η Νιάνια μας η Κίκω και τα
ρούσικα κάδρα στον οντά

Όταν έβγαλα το προηγούμενο βιβλίο μου με τίτλο *Αναδρομές και Ετεροχρονισμοί*, φυσικό ήταν να το στείλω και στον ξάδελφό μου τον Θωμά στην Αθήνα. Αργότερα με πήρε στο τηλέφωνο ο Θωμάς.

— Άκου να δεις, μου λέει, καλούτσικα τα γράφεις. Μου θύμισες κι εμένα τα παλιά. Ξέχασες όμως πολλά.

— Τι ξέχασα, ρε Θωμά;

— Δεν έγραψες, μου λέει, για τη Νιάνια μας την Κίκω τίποτα.

— Ναι, μωρέ Θωμά. Πώς μου ξέφυγε η Νιάνια η Κίκω; Τι ήταν αυτή η Νιάνια η Κίκω; Και τι δεν ήταν! Απ' όλα ήταν μέσα στο σπίτι των Μπεκιαρέων πολύ προτού μπει εκεί σάγαμπρος ο κυρ-Γιώργης.

Στο σπίτι από αρκετά χρόνια είχαν μείνει πλέον η Κυρά και η Λέγκω (η μάνα μου) ανύπαντρη κοπέλα ακόμα. Είχαν φύγει ήδη οι δυο μεγαλύτερες αδελφές της και η θείτσα Πάτρα (η μάνα του ξαδέλφου μου του Αριστοκλή) και η θείτσα Ουρανία (η μάνα του ξαδέλφου μου του Θωμά) κι έτσι μείνανε η Κυρά και η μάνα μου ή επί το επισημότερο τότε η Λέγκω η Μπεκια-

ροπούλα. Μαζί τους είχαν από χρόνια και τη Νιάνια την Κίκω. Πώς βρέθηκε αυτή η γυναικούλα στο σπίτι, δεν το ερεύνησα ποτέ μου.

Ο Γιάννης θα τα ξέρει αυτά.

Τη θυμάμαι έτσι σαν όνειρο, γιατί πέθανε όταν ακόμα ήμουν μικρό παιδί. Κάθε τόσο της φορτωνόμαστε εμείς τα παιδιά να μας πάρει στη πλάτη της και να μας γυρίζει στην αυλή και στον κήπο με τις ώρες. «Καληγκότσι» το λέγαμε αυτό. Εδώ στη Κέρκυρα το λένε «καβαλούτσι», όπως έμαθα.

— Νιάνια, πάρε μας καληγκότσι, της λέγαμε τότε.

Και μας έπαιρνε η καημένη έναν έναν και μας τριγυρνούσε με τις ώρες στον κήπο και στην αυλή και γελούσαμε εμείς, γελούσε κι αυτή. Και με το γέλιο της πρόβαλε το δόντι της, ένα και μοναδικό δόντι που της είχε μείνει στο στόμα.

Η Νιάνια η Κίκω ήταν και η μαμή του σπιτιού. Και τον Θωμά ξεγέννησε και το μακαρίτη τον αδελφό του τον Νίκο κι εμένα και τον αδελφό μου τον Γιάννη. Κυρίως όμως ήταν η οικονόμος του σπιτιού και η μόνιμη παραδουλεύτρα. Αυτή έπρεπε να πάει στην αγορά για τα ψώνια. Αυτή θα έκανε και τις χοντρές δουλειές του σπιτιού. Το μαγείρεμα ήταν δουλειά της Κυράς και της Λέγκως.

Αλλά και τα υφαντά που έφτιαχναν νύχτα μέρα στο σπίτι η Κυρά και η μάνα μου και μαζί τους η Κίκω, ολοχρονίς στους αργαλειούς (ποδιές, κιλίμια και άλλα) και αποτελούσαν τότε την κύρια πρόσοδο του σπιτιού. Μόνο η Κίκω έπρεπε να πάει στο Παζαρόπουλο κάθε Οχτώβρη, να κάτσει στη σειρά με τις άλλες γυναίκες για να τα πουλήσει. Η κοινωνική θέση της Κυράς και της Λέγκως δεν επέτρεπαν με κανένα τρόπο αυτό τον υποβιβασμό. Η χήρα του Νικολάκη Μπεκιάρη και η Μπεκιαροπούλα η Λέγκω ήταν αδιανόητο να κάτσουν στη σειρά με τις άλλες γυναικούλες, για να πουλήσουν τα υφαντά τους στο Παζαρόπουλο.

Εδώ πρέπει να κάνω μια παρεμβολή για να γίνει κατανοητό αυτό. Ο κάθε τόπος είχε τους αρχοντάδες του, τους δευτεροκλασσάτους και τη μπιρμπιτσουλιά.

Και να δεις που ο καθένας συνειδητοποιούσε την κοινωνική του θέση στον τόπο του και φερόταν ανάλογα. Η μετάταξη σ' άλλη τάξη είναι δύσκολη δουλειά. Ιδιαίτερα όσοι ανήκουν στην τάξη των αρχοντάδων, δύσκολα ξεπέφτουν στους δευτεροκλασσάτους, έστω κι αν υποβαθμιστούν οικονομικά. Αλλά και το αντίθετο δεν είναι εύκολο πράγμα. Χρειάζεται αρκετή προσπάθεια και χρόνος πολύς για να μεταταγείς σε ανώτερη κοινωνική κατηγορία.

Το Μπεκιαρέικο ήταν κάποτε απ' τα αρχοντόσπιτα της Κόνιτσας. Ο Νικολάκης Μπεκιάρης, ο άντρας της Κυράς, ήταν από τους πρώτους εμπόρους της μικρής μας πολιτείας και η φήμη τον έφερνε πως ήταν «τσίτα στη λίρα». Το μάθανε κάποιοι ληστές Τουρκαλβανοί, έκαναν μπλόκο στο σπίτι του κάποιο βράδι και άρπαξαν τον Νικολάκη. Για να τον ελευθερώσουν ζήτησαν πέντε χιλιάδες τούρκικες λίρες, όπως μας έλεγε η Κυρά. Οι τουρκικές αρχές έκαναν πως δεν κατάλαβαν τίποτα: δόθηκαν λοιπόν οι λίρες, ελευθερώθηκε ο Νικολάκης, αλλά η οικονομία του σπιτιού πήγε από κει και πέρα κατά διαβόλου.

Κάποτε πέθανε ο Νικολάκης, πέθανε κι ο γιος του ο Γιαννάκης, έμεινε η Κυρά με τις τρεις θυγατέρες της. Παλιά αρχόντισσα, ξεπεσμένη όμως οικονομικά. Είχαν φύγει τα δαχτυλίδια, αλλά τα δάχτυλα έμειναν. Κυρά Νικολάκαινα ήταν, Κυρά Νικολάκαινα έμεινε. Και η εκτίμηση που της είχε όλος ο κόσμος στην Κόνιτσα ήταν απέραντη. Κυρά την έλεγαν όλοι στην Κόνιτσα, Κυρά την λέγαμε κι εμείς. Της έμεινε το «Κυρά» μέχρι τα τελευταία της. Και τον κράτησε επάξια αυτόν τον τίτλο σ' όλη της τη ζωή.

Γιατί η Κυρά, εκτός που ήταν χήρα του Νικολάκη Μπεκιάρη του μεγαλέμπορου της αγοράς της εποχής εκείνης κα-

ταγόταν κι από μεγάλη οικογένεια. Ίσως τη μεγαλύτερη του τόπου μας εκείνον τον καιρό. Από τους Βεργαίους.

Θυμάμαι, μας έλεγε η Κυρά, ότι οι Βεργαίοι ήταν πάμπλουτοι τότε. Ολόκληρο χωριό είχαν στην ιδιοκτησία τους κάποια εποχή στη Θεσσαλία. Καμινάδες το 'λεγαν εκείνο το χωριό, δίπλα στην Καρδίτσα. Το ξέρουν όλοι οι Καρδιτσιώτες, όσους κι αν ρώτησα. Εγώ δεν το είδα ποτέ μου. Κάποτε όμως, μας έλεγε με παράπονο, μας το 'φαγαν το χωριό οι Ταλιαδούροι και οι Τερτίπηδες. Πώς και γιατί, ούτε μπόρεσα να το μάθω ποτέ μου.

Δεν λέω βέβαια πως οι Βεργαίοι ήταν κάτι αντίστοιχο με τους Μονμορανσύ στη Γαλλία. Αλλά στην αξιολόγηση της κάθε οικογένειας που γινόταν εκείνα τα χρόνια από τους κατοίκους του χωριού μας, η οικογένεια των Βεργαίων βρισκόταν στην κορυφή. Αν όμως θέλετε και την προσωπική μου γνώμη για τη νοημοσύνη των Βεργαίων, θα σας απογοητεύσω: θα πρέπει να ήταν λίγο χαζοί, «νιοράντηδες», όπως τους λένε οι Κερκυραίοι. Αφορμή σ' αυτή μου την κρίση έδωσε μια ιστορία που μας έλεγε τότε η Κυρά για κάποιο Βέργο πρόγονό της, που ταξίδεψε κάποτε στην Κωνσταντινούπολη.

Είδε, λέει, κάποια χανούμισσα μέσα από τα καφάσια του χαρεμιού ενός μεγάλου πασά. Η ομορφιά της χανούμισσας ήταν το κάτι άλλο. Εκείνος μαγεύτηκε απ' την ομορφιά της και έφαγε τα σίδερα για να την πλησιάσει. Τελικά πλήρωσε χίλιες λίρες, έλεγε η Κυρά, για να τη συναντήσει.

Δεν είναι λοιπόν καθόλου δύσκολο να βγάλει ο καθένας συμπεράσματα για τη νοημοσύνη των προγόνων μας.

Ο αδελφός μου όμως ο Γιάννης, στην προσπάθειά του ν' ανυψώσει κάπως τους προγόνους μας ώστε να τους εξισώσει με την οικογένεια της γυναίκας του, που ανήκε στη λεγόμενη καλή κοινωνία της Αθήνας και που κάπως τον σνομπάριζαν λόγω της καθόδου του «από χωριό» απ' τους Βεργαίους θέλησε να πιαστεί, γιατί ούτε η οικογένεια του κυρ-Γιώργη από κάποιο

χωριό του Μωριά, ούτε και οι Μπεκιαραίοι που ήταν έμποροι όλα τους τα χρόνια και ίσως και λιγάκι τοκογλύφοι, του παρείχαν την ελάχιστη ελπίδα προβολής. Στα βιβλία του λοιπόν, και έγραψε πολλά και αξιόλογα βιβλία, κάθε τόσο κάνει νύξεις περί της αρχοντιάς των Βεργαίων. Μόνο οικόσημα δεν τους έβαλε.

Με τα γραπτά του επιδιώκει να επεκτείνει το γόητρο της οικογένειας των Βεργαίων σε πολλούς τομείς.

Κάποια συνοικία της Κόνιτσας, το Μπέρκο, όπου ζούσαν εκείνα τα χρόνια μερικές φτωχοοικογένειες Τουρκαλβανών, τη βγάζει τελικά ως παλιά ιδιοκτησία των Βεργαίων, αλλάζοντας το αρχικό Βήτα σε Μπε. Πώς δεν τους έκανε και προσωρινά μέτρα των ανθρώπων εκεί πέρα να τους πετάξει από τα σπίτια τους! Πάλι καλά!

Παράλληλα σε ένα άλλο βιβλίο του ο αδερφός μου αναφέρει ένα τραγούδι που τραγουδιόταν εκείνα τα χρόνια στα Γιάννινα. Μιλούσε για την ομορφιά και την αρχοντιά της «Βέργοβας» από την Κόνιτσα. Και με την απέραντη μετριοφροσύνη που τον διακρίνει, λέει, ότι το τραγούδι αυτό αναφέρεται στην Κυρά μας. Βέβαια η Κυρά και πολύ αρχοντιά είχε επάνω της και η ομορφότερη κοπέλα της Κόνιτσας ήταν στα νιάτα της. Γι' αυτό και τη λιμπεύτηκε εκείνα τα χρόνια ο Νικολάκης Μπεκιάρης, ο μεγαλέμπορας της εποχής, όταν την είδε κάποτε στο δρόμο. Έβρεχε, λέει, βροχή κατακλυσμός. Και γύριζε η Κυρά απ' την εκκλησία με ανοιγμένη την ομπρέλα της. Την είδε ο Νικολάκης στο δρόμο. Την είχε ξεχωρίσει από καιρό, αλλά δεν του δινόταν η ευκαιρία να την πλησιάσει. Σκέφτηκε λοιπόν να εκμεταλλευτεί αυτή τη στιγμή που έβρεχε, γιατί αυτός δεν είχε ομπρέλα. Χώθηκε αιφνιδιαστικά κάτω απ' την ομπρέλα της Άννας (Άννα έλεγαν την Κυρά) και δικαιολογήθηκε:

— Κατακλυσμός, βροχή, Άννα, της είπε.

Επί χρόνια μας έλεγε και μας ξανάλεγε η Κυρά γι' αυτό

το περιστατικό και για τα λόγια που της είπε ο Νικολάκης εκείνη τη στιγμή. Ήταν η γλυκύτερη στιγμή της ζωής της και έμεινε ανεξίτηλη στη μνήμη της. Κατάλαβε με τη γυναικεία της διαίσθηση ότι πίσω από την ενέργεια αυτή και τις τρεις απλές λέξεις κρυβόταν η γνησιότητα και η ειλικρίνεια των αισθημάτων εκείνου του ανθρώπου, που δεν είχαν ανάγκη να εκφρασθούν με μεγάλα λόγια. Κάποτε μάλιστα, αυτά τα δύο είναι αντιστρόφως ανάλογα: πολλές φορές η σιωπή λέει πιο πολλά από τις πιο εύηχες λέξεις. Ένωσε κι εκείνη, φαίνεται, την ίδια στιγμή το τσίμπημα από το βέλος του φτερωτού Θεού.

Κάπως έτσι άρχισε το ερωτικό ειδύλλιο αυτών των δυο αγνών ανθρώπων σε μιαν αγνή εποχή και κατέληξε σε λίγο καιρό σε γάμο.

*

Ας γυρίσουμε όμως και πάλι στην οικογένεια των Βεργαίων και στο τραγούδι της «Βέργοβας», της αρχοντοπούλας από την Κόνιτσα, που ο αδελφός μου ταυτίζει με την Κυρά. Τώρα εδώ που τα λέμε, εγώ προσωπικά δεν θα πεισθώ ότι αυτή η διαπίστωση οφείλεται σε επίπονη ιστορική έρευνα του θέματος και όχι απλώς στη φιλοτιμη προσπάθεια του Γιάννη να εξυψωθεί η οικογένειά μας, για τους λόγους που ανέφερα πιο πάνω. Απ' όλη αυτή την ιστορία ένα πράγμα με θλίβει μόνο: Ότι ο αδελφός μου δεν ξεκίνησε πιο νωρίς την προσπάθεια εξύψωσης της οικογένειάς μας, πράγμα που θα μου παρείχε μια γερή βάση ευθύς εξ αρχής εδώ στην Κέρκυρα, για την επαγγελματική μου σταδιοδρομία. Διότι οι Κερκυραίοι τρελλαινόνται για κάτι τέτοια. Οι πελάτες μου από την «καλή κοινωνία» του νησιού εκτιμούσαν βέβαια την εργασία μου, αλλά πάντοτε διέβλεπα στη στάση τους μια κάποια υποψία, που ερμηνεύεται με τις λέξεις: «Ποιος ξέρει από πού να κρατάει η σκούφια αυτού του νοδάρου που μας ήρθε εδώ απ' απέναντι». Και στη σκέψη όλων αυτών των Κερκυραίων, ο καθένας «απ' απέναντι» ταυ-

τίζεται σχεδόν με τους βρωμαλέους προσκυνητές του Αγίου, που έρχονται απ' τα χωριά της Θεσπρωτίας τον Αύγουστο και διανυχτερεύουν σαν ασιίγγανοι δίπλα στην Κόντρα-Φόσσα.

Κάποτε μετεβλήθη η γνώμη των αρχοντάδων της Κέρκυρας για την οικογενειακή μου καταγωγή από ένα ασήμαντο γεγονός.

Από τους πρώτους και καλύτερους πελάτες μου στην Κέρκυρα ήταν από τότε οι αδελφοί Μάνεση, ο Στέφανος, ο Θόδωρος και ο Γιώργος. Η οικογένειά τους είναι από τις παλιές αρχοντικές οικογένειες του νησιού. Δέθηκα πολύ μ' αυτή την οικογένεια και γίναμε και φίλοι με τα τρία αδέλφια. Έγιναν και οι πιο πιστοί πελάτες μου, μέχρι τη μέρα που έκλεισα το γραφείο μου. Ακόμα και τώρα θα ζητήσει τη συμβουλή μου ο Γιώργος για κάθε θέμα της άλλοτε δουλειάς μου. Αλίμονο όμως, χάθηκε πριν λίγο καιρό ο Θόδωρος, ο αλησμόνητος φίλος μου, που τον αγαπούσα πιο πολύ απ' όλους. Τέλος πάντων, όλοι εκεί θα πάμε κάποια στιγμή.

Κάποτε λοιπόν θέλησε ο Γιώργος με την οικογένειά του μαζί με μια άλλη οικογένεια να κάνουν μια εκδρομή στα Γιάννενα, στα Ζαγόρια και στην Κόνιτσα. Του έδωσα το κλειδί και πήγαν να κοιμηθούν στο σπίτι μου στην Κόνιτσα. Εντυπωσιάστηκαν όλοι από το σπίτι και επιστρέφοντας ο Γιώργος, διελάλησε πλέον στο αρχοντολόι του νησιού, ότι κι ο νοδάρος μας είναι άρχοντας και δεν τό ξέραμε μέχρι τώρα.

Τότε μεταστράφηκαν άρδην τα πνεύματα της «καλής κοινωνίας» για το άτομό μου. Σκέψου λοιπόν τι θα γινόταν, αν ο Γιάννης αντί να κουβαλήσει τα κουδούνια από τη Σαντορίνη, είχε επινοήσει από τότε κανένα οικόσημο των Βεργαίων και το είχε κολλήσει στην εξώπορτα του σπιτιού μας.

*

Ας επιστρέψω όμως στην Νιάνια μας την Κίκω. Τη λέξη «Νιάνια» τη συνάντησα αργότερα πολλές φορές στα ρούσικα μυθιστορήματα μαζί με άλλες ρούσικες λέξεις που χρησιμο-

ποιούσαμε τότε στην Κόνιτσα. Δεν ξέρω από πού κρατάει ο δεσμός αυτός. Κυρίως ο δεσμός με τη Ρωσία φαινόταν στα κάδρα που είχαμε στον οντά. Όλα τα κάδρα που είχαμε ήταν ρούσικα. Και οι παραστάσεις και τα λόγια που ήταν γραμμένα σ' αυτά. Και έτσι που ήταν κρεμασμένα τα ρούσικα κάδρα στο οντά μας ένα γύρω, το δωμάτιο έπαιρνε μια ρούσικη ατμόσφαιρα, που ακόμα τη θυμάμαι. Το σαμοβάρι μόνο μας έλειπε.

Θυμάμαι ένα τέτοιο κάδρο που είχε τον τίτλο: *Το δέντρο της ζωής*. Παρίστανε κάποιο δέντρο που τα κλαδιά του απλώνονταν γύρω από τον κορμό και σχημάτιζαν ένα ημικύκλιο. Σε κάθε κλαρί είχε και μια εικόνα η οποία απεικόνιζε τα διαδοχικά στάδια της ζωής του ανθρώπου. Κάτω από κάθε παράσταση υπήρχε και η σχετική διευκρίνηση στα ελληνικά και ρούσικα. Θυμούμαι αμυδρά αυτές τις εικόνες και τις λεζάντες που είχαν.

Ο άνθρωπος γεννάται, έλεγε η πρώτη.

Άρχεται μανθάνειν, έλεγε κάποια άλλη.

Ανδρούται, Νυμφεύεται, Γίγνεται απογόνους, κτλ.

Πολύ μας εντυπωσίαζε αυτό το κάδρο εκείνα τα χρόνια. Αλλά το μάτι μας έφτανε τότε μέχρι την εικόνα *Νυμφεύεται*. Ούτε βήμα παρακάτω. Μας φαινόταν τόσο μακρινά τα επόμενα στάδια της ζωής του ανθρώπου! Ούτε που φανταζόμαστε τότε, ότι θα 'ρθει κάποια στιγμή που θα έχουμε δρασκελίσει ένα ένα τα σκαλοπάτια της ζωής και θα φτάναμε στα προτελευταία σκαλιά της. Ούτε μπορούσαμε να συνειδητοποιήσουμε την πραγματικότητα αυτών των τελευταίων σκαλιών.

Η φράση *Ο άνθρωπος γηράσκει* δεν μας έλεγε τίποτα εκείνα τα χρόνια. Βλέπαμε βέβαια δίπλα στη φράση την εικόνα ενός σκευρωμένου και καμπουριασμένου υπολείμματος ανθρώπου, που σερνόταν αργά με το μπαστουνάκι του. Αλλά τις ψυχικές αλλοιώσεις που επέφερε στο ανθρωπάκι ο ανελέητος χρόνος, τη θλιβερή διάψευση των ονείρων του, την αίσθηση του κενού γύρω του, την απομόνωση απ' το περιβάλλον, την

απογοήτευση, την αδιαφορία για τα πάντα και την αίσθηση πως πλησιάζει το τέλος — ίσως πιο γρήγορα, ίσως πιο αργά, αλλά οπωσδήποτε πλησιάζει — δεν μπορούσαμε τότε να τα αντιληφθούμε και να τα συνειδητοποιήσουμε σε όλη τους την έκταση. Έπρεπε να περάσουν από τότε χρόνια και χρόνια για να ξαναθυμηθώ εκείνο το κάδρο. Το τραγικό δέντρο της ζωής. Τα πιο πολλά κλαδιά του έχουν ήδη ξεραθεί, κάτι λίγα μένουν ακόμα. Και οι φρικτές εικόνες αυτών των λίγων κλαδιών, η κάθε μια πιο φρικτή από την προηγούμενη, με συγκλονίζουν. Η κατάθλιψη και η μαυρίλα κυριαρχούν μέσα μου αυτή τη στιγμή.

Αλλά να, πέρα μακριά, στις δυσδιάκριτες βουνοκορφές της Ηπείρου και της Αλβανίας, ξεπρόβαλε ήδη ο ανοιξιάτικος και εκθαμβωτικός ήλιος. Όλα γύρω μου άρδην αλλάζουν όψη. Η θάλασσα της Γαρίτσας πλημμύρισε διαμάντια και ζαφείρια από τις πρώτες ηλιαχτίδες. Τα πουλάκια γύρω μου τιτιβίζουν αδιάκοπα και μπαινοβγαίνουν στις φωλιές τους. Τα χελιδόνια με τις επίσημες στολές τους διασχίζουν ομαδικά τον αέρινο χώρο. Στη μικρή τριανταφυλλιά του μπαλκονιού μου διαφαίνονται υποτυπώδη τα πρώτα μπουμπούκια και τα πρώτα φυλλαράκια της μπουγκεμβίλιας εκεί δίπλα, ξεπρόβαλαν δειλά στα κλαδιά του δέντρου. Και αργά - αργά σε πλημμυρίζει τότε μια αισιόδοξία, γιατί ο ήλιος που ξεπρόβαλε ήδη με όλη του τη μεγαλοπρέπεια και κυριαρχεί πια στο στερέωμα, εξαφάνισε και τη δικιά σου κατάθλιψη. Και αρχίζεις τότε να αντιλαμβάνεσαι το νόημα της ζωής. Ότι η αρχή και το τέλος του κάθε ζωντανού όντος δεν σημαίνει και το τέλος της ζωής στη φύση. Γιατί εκείνη συνεχίζεται και ανανεώνεται αδιάκοπα με άλλες μορφές.

Γι' αυτό και η κάθε μέρα — τι λέω: η κάθε στιγμή! — που ζεις τώρα στα τελευταία σκαλοπάτια, αποτελεί δώρο του Θεού και πρέπει να τη χαρείς. Να τη χαρείς συνειδητά και ολοκλη-

ρωτικά. Μόνο που θα πρέπει ν' ακολουθήσεις και τις συμβουλές που σου έδωσε ο Καβάφης, ώστε να μην εξευτελίζεις αυτές τις τελευταίες ώρες της ζωής σου, γιατί είναι πολύτιμες.

Και αν δεν μπορείς να κάμεις τη ζωή σου όπως την θέλεις, τούτο προσπάθησε τουλάχιστον όσο μπορείς: μην την εξευτελίζεις μες στην πολλή συνάφεια του κόσμου, μες στις πολλές κινήσεις κι ομιλίες.

(*Όσο μπορείς*)

Παράλληλα πρέπει να συνειδητοποιήσεις μέσα σου τον αιώνιο νόμο της δημιουργίας και της φθοράς και ότι βρίσκεσαι κι εσύ μοιραία μέσα σ' αυτό το κύκλωμα. Και δεν μπορείς να αποφύγεις τη φθορά.

Μόνο που πρέπει και πάλι ν' ακούσεις τη συμβουλή του Καβάφη και να είσαι έτοιμος από καιρό. Και θαρραλέος για ν' αποχαιρετήσεις την Αλεξάνδρεια που φεύγει.

Προπάντων να μην γέλασθείς, μην πεις πως ήταν ένα όνειρο πως απαιτήθηκε η ακοή σου; μάταιες ελπίδες τέτοιες μην καταδεχθείς. Σαν έτοιμος από καιρό, σα θαρραλέος, σαν που ταιριάζει σε που αξιώθηκες μια τέτοια πόλη, πλησίασε σταθερά προς το παράθυρο κι άκουσε με συγκίνησιν, αλλ' όχι με των δειλών τα παρακάλια και παράπονα, ως τελευταία απόλαυση τους ήχους, τα εξαίσια όργανα του μυστικού θιάσου κι αποχαιρέτα την, την Αλεξάνδρεια που χάνεις.

(*Απολείπειν θεός Αντώνιον*)

Και να εύχεσαι αυτή η στιγμή, η μεγάλη στιγμή που χάνεις την Αλεξάνδρεια, να είναι ανώδυνη, ανεπαίσχυντη και

ειρηνική. Γιατί αυτός που γράφει αυτές τις σελίδες αντίκρουσε στη ζωή του φρικτές στιγμές προσφιλών του προσώπων πριν από το τέλος. Και μένει ανεξίτηλη στη σκέψη του η εικόνα αυτή. Οι φοβερές συσπάσεις του προσώπου από την οδύνη, οι φρικτές αλλοιώσεις της φυσιογνωμίας απ' την ασθένεια. Και έπρεπε να έλθει κάποτε το τέλος για να επανέλθει στο πρόσωπο του προσφιλέστερου απ' τους ανθρώπους του η γαλήνη, η ηρεμία, η μακαριότητα.

*

Υπήρχαν όμως κι άλλα πολλά ρούσικα κάδρα στον οντά μας. Κάποιο απ' αυτά παρουσίαζε σε διαδοχικές εικόνες τη ζωή ενός Ρώσου πελωρίων διαστάσεων με γένια και μεγάλα μαλλιά. Αυτόν τον λέγαμε τότε εμείς τα παιδιά Σταφο, γιατί έμοιαζε με κάποιον τύπο πελωρίων επίσης διαστάσεων που περιφερόταν εκείνα τα χρόνια στην Κόνιτσα και μας προξενούσε τρόμο. Κάποτε διαπίστωσα την ταυτότητά του: ήταν η παράξενη και ηρωική μορφή του Τάρας Μπούλμπα, του κοζάκου πολεμιστή, όπως τον παρουσιάζει ο Γκόγκολ στο ομώνυμο έργο του.

Το έργο αυτό χαρακτηρίστηκε από τους κριτικούς της εποχής ως *Ιλιάδα* του ρωσικού λαού. Σε μια αλληλουχία εκπληκτικών παραστάσεων ξεπρόβαλλαν μέσα από το κάδρο οι πολεμικές συγκρούσεις των κοζάκων μιας παρωχημένης εποχής με τους Πολωνούς, τους Τατάρους και τους Τούρκους.

Οι ηρωικοί αγώνες του Τάρας Μπούλμπα και των παιδιών του, του Οστάπ και του Αντρέι.

Η προδοσία του Αντρέι, όταν ξεπλανεύτηκε από την όμορφη Πολωνίδα, την Τατάρα.

Η εκτέλεσή του απ' τον ίδιο τον πατέρα του, την ώρα της μάχης με τους Πολωνούς.

Η σύλληψη του άλλου του γιου, του Οστάπ από τους

εχθρούς και η εκτέλεσή του μπροστά στα μάτια του πατέρα του.

Με τις διαδοχικές εικόνες αυτού του κάδρου νόμιζες πως βλέπεις μια κινηματογραφική ταινία. Αποτελούν ουσιαστικά μια πλήρη αναπαράσταση μιας ταραγμένης περιόδου της ιστορίας του ρώσικου λαού.

Ένα άλλο κάδρο εκεί δίπλα εξιστορούσε τη ζωή του Μπόρις Γκοντούνωφ, όπως την παρουσίασε ο Πούσκιν στο περίφημο έργο του και το μελοποίησε αργότερα ο Μουσσόργκσκι. Είναι η ιστορία του τάταρου σφετεριστή του τσαρικού θρόνου κατά τον 16ο αιώνα, που εν τούτοις χαρακτηρίστηκε απ' την ιστορία ως αναμορφωτής της Ρωσίας. Στην προσπάθειά του να αναμορφώσει τον τόπο του, συγκρούστηκε βίαια με το κατεστημένο των βογιάρων ευγενών. Κάτι ανάλογο δηλαδή με την αναμορφωτική προσπάθεια του Μεγάλου Πατρός.

Λίγο από τις εικόνες των δύο αυτών κάδρων, περισσότερο από τη μελέτη των αντίστοιχων έργων του Γκόγκολ και του Πούσκιν, αλλά και του Τολστόι, του Τουργκένιεφ, του Ντοστογιέφσκι, του Τσέχωφ και του Γκόργκυ, νομίζω πως σχημάτισα από τότε μια αρκετά σαφή εικόνα της ψυχοσύνθεσης του ρωσικού λαού, σε όλες τις βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας. Ένιωσα τον πόνο του μουζίκου, την υπεροψία του άρχοντα, τη βουλιμία του τσιφλικά, την αθλιότητα του εργάτη των πόλεων και τους προβληματισμούς του ρώσου αστού μέχρι την Οκτωβριανή Επανάσταση.

Στην ολοκλήρωση της εικόνας αυτής με βοήθησαν και τα μακρόσυρτα λυπητερά τραγούδια αυτού του λαού, γεμάτα πάθος και νοσταλγία, αλλά και οι ξέφρενοι χοροί τους. Κατάλαβα τελικά ότι στην ψυχοσύνθεση αυτού του λαού τα πάντα βρίσκονται στον υπερθετικό βαθμό. Βαθύς συναισθηματισμός, με απέραντη καλοσύνη και λατρεία για τον τόπο του. Παράλληλα όμως και παθολογική θρησκοληψία μαζί με αβυσσαλέα πάθη.

Κυρίως μέσα από τα έργα της προεπαναστατικής ρωσικής λογοτεχνίας, καθρεφτίζεται με ενάργεια η αντιφατικότητα των συναισθημάτων αυτού του λαού που δεν μπόρεσε να το εκφράσει η μετεπαναστατική λογοτεχνία.

Ίσως γιατί ήταν τόσο αποπνιχτική η κομματική επιβολή, ίσως γιατί ήταν έντονη η στράτευση του πνεύματος χάρη των απώτερων επιδιώξεων του καθεστώτος, διαβλέπεις στις σελίδες των μετεπαναστατικών έργων μια ξεραϊλα.

Μια στενότητα αντίληψης, ένα κούμπωμα του συγγραφέα. Η λογοκρισία του Ζντάνωφ ήταν εξουθενωτική για το πνεύμα την εποχή της σταλινικής δικτατορίας. Χάθηκε η πολυποίκιλλη αναλυτική δύναμη και η ψυχολογική διείσδυση των συγγραφέων του 19ου αιώνα και γενικά της προεπαναστατικής λογοτεχνίας.

Αλλά υποψιάζομαι και κάτι άλλο. Ότι το κόμμα στην προσπάθειά του να διαμορφώσει ένα καινούργιο τύπο ανθρώπου, ξέρανε και την ψυχή του ρώσικου λαού. Και έτσι έχασε, νομίζω, αυτός ο λαός τον γνήσιο αυθορμητισμό του, αλλοιώθηκε ο χαρακτήρας του, κουμπώθηκε. Αποδυναμώθηκε συναισθηματικά. Ιδιαίτερα η Ρωσίδα, φορώντας τη φόρμα της εργάτριας και εγκαταλείποντας την γλυκιά κοκεταρία, έχασε τη γλύκα της προεπαναστατικής Ρωσίδας, όπως εμφανίζεται στα έργα του Τολστόι, του Ντοστογιέφσκι και του Τσέχωφ. Και μόνο στις μπαλλαρίνες του Μπολσόι και του Κύρωφ και σε ηθοποιούς μπορείς και διακρίνεις σήμερα αυτή την περιρρέουσα γλύκα της παλιάς Ρωσίδας. Ίσως όμως και να σφάλω...

*

Αλλά μια που θυμήθηκα τη γλύκα της παλιάς Ρωσίδας, πρέπει να γυρίσω και πάλι στο σπίτι μου στην Κόνιτσα, γιατί απ' όλα τα κάδρα που είχαμε στον οντά, εκείνο με την «πριγκίπισσα», όπως τη λέγαμε, με γοήτευε πιο πολύ. Ήταν μια πανέμορφη ξανθιά κοπελιά με φωτεινό πρόσωπο και γαλανά μάτια όλο γλύκα, ντυμένη με πλούσια αραχνοϋφαντα ρούχα.

Το μόνο στολίδι της ήταν ένα μαργαριταρένιο κολλιέ που τυλιγόταν δύο ή τρεις φορές στον αλαβάστρινο λαιμό της. Δεν είχε άλλωστε ανάγκη από επιπρόσθετα στολίδια μια κι η φύση την είχε προικίσει με τόσα φυσικά χαρίσματα.

Κάθε φορά που έμπαινα στον οντά, τα μάτια μου πάντα στρέφονταν σ' αυτό το κάδρο. Το κοιτούσα, το κοιτούσα με τις ώρες, μαγεμένος από την ομορφιά της κοπέλας. Δεν υπήρχε τότε για μένα τίποτε άλλο μέσα εκεί, παρά μονάχα η όμορφη Ρωσίδα του κάδρου, γλυκιά και αέρινη, σαν ανοιξιιάτικο όνειρο. Επί χρόνια και χρόνια η κοπέλα αυτή υπήρξε στη σκέψη μου το ιδεώδες της γυναικείας ομορφιάς. Ήταν η αθάνατη αγαπημένη μου.

Ποια να ήταν όμως αυτή η πανέμορφη κοπέλα; Έσπαζα το κεφάλι μου. Ήταν η προσωπογραφία μιας υπαρκτής κάποτε γυναίκας ή ήταν δημιούργημα της φαντασίας ενός ζωγράφου;

Αλαφροϊσκιωτος και ονειροπαρμένος όπως ήμουν τότε, κάθε τόσο την παρομοίαζα με κάποια απ' τις ηρωίδες των μεγάλων έργων της ρωσικής λογοτεχνίας. Άλλοτε νόμιζα πως έβλεπα σ' αυτήν τη γλυκιά Νατάσσα Ροστώβ από τον *Πόλεμο και Ειρήνη* του Τολστόι κι άλλοτε την Άννα Καρενίνα, την αρχόντισσα με το τετράγωνο μυαλό, που κλυδωνίστηκε κάποτε από το ασίγηστο πάθος και βρήκε εξιλέωση στις ράγες του σιδηροδρόμου.

Κάποτε την παρομοίαζα και με τη Βαρβάρα Φιλίποβνα και με τη Γκρούσενκα, τις «πόρνες» που εν τούτοις έκρυβαν μέσα τους τα αγνότερα αισθήματα και την ευγενέστερη ψυχή. Αυτές οι γυναίκες στέκουν στη σκέψη του Ντοστογιέφσκι και όλων μας πιο ψηλά απ' όλες τις μεγάλες αρχόντισσες των έργων του.

Αλλά κάθε τόσο της άλλαζα ταυτότητα και της έδινα το όνομα της ηρωίδας από το ρούσικο βιβλίο που διάβαζα εκείνη τη φορά.

Κάποτε έπεσε το κάδρο κάτω κι έσπασε το γυαλί. Είδαμε

τότε στο πίσω μέρος της προσωπογραφίας γραμμένους κάποιους στίχους ρωσικά από ένα ποίημα και από κάτω το όνομα του ποιητή:

«Αλέξανδρος Πούσκιν»

Τότε ζούσε στην Κόνιτσα ένας γεροντάκος πρόσφυγας από τη Μικρά Ασία, ο Μελέτης Χατζημελετίου, που ήξερε λίγα ρώσικα. Τον καλέσαμε να μας εξηγήσει το περιεχόμενο των στίχων.

— Τι να σας πω, παιδιά μου, μας είπε, είναι βαθιά ρούσικα αυτά και δεν τα καταλαβαίνω. Κάτι για μια κοπέλα λέει, που το πρόσωπό της λάμπει πιο πολύ από τον ήλιο και το τραγούδι της είναι πιο γλυκό από το τραγούδι του αηδονιού. Ωραία λόγια λέει αυτό το ποίημα, μα δεν τα καταλαβαίνω όλα.

Ποιο να είναι αυτό το ποίημα του Πούσκιν; Ποια να είναι η πανέμορφη Ρωσίδα του κάδρου; Μήπως είναι η Μαρία Ραγέφσκαγιά, ο μεγάλος κρυφός και άτυχος έρωτας της ζωής του ποιητή; Ή μήπως είναι η γυναίκα του η Ναταλία Γκοντσάροβα, μια από τις ωραιότερες γυναίκες της εποχής της, που εντούτοις η φιλαρέσκεια και η επιπολαιότητά της υπήρξαν η αιτία της μονομαχίας του με τον κομψευόμενο Ζωρζ Ντ' Αντές και του θανάτου του. Δεν μπόρεσα ποτέ μου να το μάθω τελικά κι έτσι ακόμα και σήμερα παραμένει στη σκέψη μου άγνωστη η ταυτότητα της γυναίκας εκείνης. Ίσως καλύτερα που μάνει θολή στη φαντασία μου η ταυτότητά της. Έτσι αποκτάει περισσότερη γοητεία.

Το κάδρο αυτό είναι το μόνο πράγμα που πήρα από το σπίτι μου και το κουβαλάω μαζί μου σ' όλη μου τη ζωή. Και αυτή τη στιγμή που γράφω αυτές τις σελίδες, η εικόνα της πανέμορφης Ρωσίδας είναι δίπλα μου, κρεμασμένη στον τοίχο απ' όπου με κοιτάζει και μου χαμογελάει με το γλυκό της χαμόγελο, όπως μου γελούσε και τότε, μόνο που στο χαμόγελό της διακρίνω τώρα και κάποια ειρωνεία, ίσως και κάποιον

οίκτο. Δεν έχει άδικο να με ειρωνεύεται, ίσως και να με οικτίζει, γιατί βλέπει τώρα τα άσπρα μαλλιά μου και το πρόσωπό μου τόσο διαφορετικό από τον ανελέητο χρόνο, ενώ αυτή η κατεργάρα, ασφαλισμένη όπως είναι μέσα στο κάδρο της, εξακολουθεί ακόμα ύστερα από τόσα χρόνια να διατηρεί αναλλοίωτη και άφθαρτη την ανεπανάληπτη ομορφιά της και να στέκει εκεί δίπλα μου, γλυκιά και αέρινη, όπως και τότε στον οντά, σαν ανοιξιάτικο όνειρο και να είναι για όλη μου τη ζωή το ανεκπλήρωτο όνειρο της νιότης μου.

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Κανονικά έπρεπε να με λέν' Σταμάτη

Η πρώτη αλλοτρίωση την οποία υφίσταται ο άνθρωπος, είναι το όνομα που του δίνουν χωρίς να τον ρωτήσει κανένας.

Με ρώτησες εμένα, κύριε Νουνέ μου, αν το όνομα που μου έδωσες μ' αρέσει; Φορτώνεσαι για όλη σου τη ζωή ένα όνομα, είτε γιατί αρέσει στο νουνό σου, είτε γιατί αυτό επιβάλλει η οικογενειακή παράδοση.

Όταν έγιναν τα βαφτίσια, ο κυρ-Γιώργης δεν έπρεπε να είναι παρών. Κλείστηκε λοιπόν σε κάποιο δωμάτιο και πήγαν τα παιδιά της γειτονιάς να του αναγγείλουν το όνομά μου. Αυτό ήταν το έθιμο. Τους μοίρασε κι εκείνος κέρματα για τα συγχαρίκια. Και από τότε εγώ κουβαλάω το όνομα αυτό στην πλατη μου μέχρι σήμερα, εκών άκων, που λένε.

Τώρα θα μου πεις γιατί δεν σου αρέσει το όνομα που σου έδωσαν και προτιμούσες να σε λένε Σταμάτη; Μήπως είναι πιο εύηχο το «Σταμάτης» από το όνομά σου; Όχι βέβαια. Το ίδιο κακόηχα είναι και τα δυο. Αλλά το «Σταμάτης» ταιριάζει πιο πολύ στην ιδιοσυγκρασία μου. Γιατί ό,τι κι αν άρχισα στη ζωή μου, κάποτε το σταμάτησα. Τίποτα δεν έφερα σε πέρας. Είναι το σκαρί μου τέτοιο.

Ἄρχισα κάποτε να μαθαίνω βιολί. Ἐχεις καλό δοξάρι, μου είπαν τότε. Κάποια στιγμή το εγκατέλειψα κι ούτε ξέρω πού βρίσκεται τώρα. Κάπου θα το ἔχει καταχωνιασμένη η κυρία Αγγελικούλα.

Πήγα κάποτε στους Φρέρηδες στην Πάτρα για να μάθω γαλλικά. Την άλλη χρονιά σταμάτησα τα γαλλικά και γράφτηκα στα γερμανικά. Ἦταν ένας Γερμαναράς μέχρι κει πάνω που μας δίδασκε τότε. Αργότερα μάθαμε γι' αυτόν πως τον είχε στείλει ο φον Κανάρης για κατασκοπεία στην Ελλάδα. Ἐφυγε νύχτα από δω και λέγεται ότι τελικά εκτελέστηκε στην Περσία. Πάντως τα γερμανικά τα παράτησα εγώ.

Εκεί όμως που το πράγμα πήγε κατά διαβόλου, ήταν στις μελέτες μου για πνευματική ολοκλήρωση. Ὅταν οι άλλοι διάβαζαν με μανία τα γεγονότα της Οκτωβριανῆς Επανάστασης, εγώ είχα σταματήσει στο 1789. Και μου φαίνεται πως ακόμα εκεί βρίσκομαι. Ὅταν οι άλλοι διάβαζαν Ελύτη και Σεφέρη, Αραγκόν και Ελύάρ, εγώ έμεινα στον Καβάφη και τον Καρυωτάκη, στον Μπωντλαίρ και τον Βερλαίν και κάπου εκεί είμαι ακόμα σταματημένος. Αλλά και στην πεζογραφία έμεινα στον Μπαλζάκ και στον Ντοστογιέφσκι. Από τους δικούς μας σταμάτησα στους εκπροσώπους της γενιάς του '30, ούτε βήμα πιο μπροστά.

Κυρίως σταμάτησα τη μελέτη όταν άρχισα την επαγγελματική μου σταδιοδρομία εδώ στην Κέρκυρα. Ο αγώνας για την επιβίωση ήταν σκληρός εκείνα τα χρόνια, κι εγώ ρίχτηκα με τα μούτρα στη δουλειά. Δεν υπήρχαν περιθώρια για πνευματικές απασχολήσεις. Ἦ παπὰς παπὰς, ἢ ζευγάς ζευγάς, έλεγε κάποιος παλιός στην Κόνιτσα. Το αποτέλεσμα ήταν να αποφεύγω τους πνευματικούς ανθρώπους του τόπου όπως ο διάβολος το θυμίαμα. Φοβόμουν μην παρασυρθώ και εγκαταλείψω την επαγγελματική μου δραστηριότητα, γιατί τότε στην Κέρκυρα ζούσαν αρκετοί αξιόλογοι πνευματικοί άνθρωποι. Ακόμα τότε ζούσε και η Ειρήνη Δενδρινού, η οποία ήταν

αξιόλογος πνευματικός άνθρωπος της εποχής και φίλη του Ντίνου Θεοτόκη. Ζούσε και η Κατίνα Παπά και ο Νίκος Λευθεριώτης, ο καθηγητής Γιάννης Σαρακηνός, ο Λίλης Δεσσύλας κι ο Κώστας Δαφνής. Πνευματικοί άνθρωποι όλοι τους με αξιόλογο πνευματικό έργο. Τους παρακολουθούσα από μακριά, αλλά δεν τους πλησίαζα. Οι παρέες μου ήταν τότε οι εργολάβοι οικοδομών, οι μηχανικοί και οι αυτοκινητιστές. Αυτοί έφερναν δουλειά στο γραφείο μου.

Αλλά τι να πεις με τον Χ. Α.; Για τον Σεφέρη ή για τον Ελύαρ θα μιλήσεις; Τα κύρια θέματα των συζητήσεών μας ήταν το σκυρόδεμα, τα πλακάκια του μπάνιου, το σίδηρο και οι θερμοσίφωνες με αποτέλεσμα να επέλθει σιγά σιγά η πνευματική ξεραϊλα. Και αυτή η δουλειά κράτησε χρόνια και χρόνια.

Αγόραζα βέβαια βιβλία, αλλά τα τοποθετούσα στη βιβλιοθήκη μου με άκοπα τα φύλλα. Άσε, έλεγα, να καταλαγιάσει ο αγώνας για την επιβίωση. Να ζυμαρώσουμε κάπως κι αργότερα βλέπουμε. Κάποτε θα ξαναβρώ τον εαυτό μου και θα ξαναγυρίσω στα πνευματικά μου ενδιαφέροντα. Από κει που πέρασε νερό, θα ξαναπεράσει, έλεγα.

Και με το αργότερα και αργότερα περνούσαν τα χρόνια και το δέντρο όλο και ξεραινόταν πιο πολύ. Και γιατί μας τα λες τώρα αυτά, θα μπορούσε να με ρωτήσει ο αναγνώστης. Τι με νοιάζει εμένα πότε σταμάτησες εσύ το βιολί, πότε εγκατέλειψες το διάβασμα και τα συναφή; Με ρώτησες εμένα τι έκανα αυτά τα χρόνια;

Εδώ χρειάζεται να δώσω μια απάντηση.

Ό,τι γράφω, αγαπητέ αναγνώστη, δεν το γράφω για σένα. Για τον εαυτό μου το γράφω. Για να εκτονωθώ το γράφω. Όταν η θρησκεία μας καθόρισε το μυστήριο της εξομολόγησης, κάτι ήξερε. Εξομολογούμενος ο άνθρωπος τα αμαρτήματά του, ξαλαφρώνει, ανακουφίζεται ψυχικά. Κάτι τέτοιο προσπαθώ να κάνω και εγώ μ' αυτά που γράφω. Να ξαλαφρώσω προσπαθώ.

Δεν περιμένω βέβαια να με καταλάβουν όλοι, μερικοί όμως θα με νιώσουν. Κυρίως απευθύνομαι στους άλλους Σταμάτηδες. Και είμαστε πολλοί σ' αυτό τον κόσμο. Θα μπορούσαμε να φτιάξουμε σωματείο, να κατεβαίνουμε και σε απεργίες.

Είναι όλοι εκείνοι οι άνθρωποι που είχαν μέσα τους την σφραγίδα δωρεάς. Είχαν το θείο δώρο της πνευματικότητας και κάποια στιγμή κώλωσαν. Αυτοί — οι άλλοι Σταμάτηδες — οπωσδήποτε θα με καταλάβουν.

Όταν τελείωσα τη Ζωσιμαία στα Γιάννινα, θυμάμαι ότι πήγα να χαιρετήσω τον Γυμνασιάρχη μου, τον μακαρίτη Χήστο Σούλη, στο γραφείο του.

— Εσύ, μου είπε, ή πολύ μεγάλος άνθρωπος θα γίνεις ή πολύ μεγάλος κατεργάρης.

Πόσο διαψεύστηκε ο αλησμόνητος δάσκαλος μου στις προβλέψεις του! Ούτε μεγάλος άνθρωπος έγινα, ούτε μεγάλος κατεργάρης. Γιατί και μεγάλος κατεργάρης να γίνεις, κάτι είναι και αυτό.

Δες τον Γούκο στα Γιάννινα, αλλά κυρίως τον Κοσκωτά. Και οι δυο τους πατριωτάκια μου είναι. Γι' αυτό την είπαν *Εύανδρο Ήπειρο...* επειδή με τις κατεργαριές τους αυτοί οι δύο συγκλόνησαν το Πανελλήνιο. Ιδιαίτερα αυτός ο δεύτερος, μας μπέρδευε τόσο πολύ που δεν πρόκειται να βρούμε άκρη ποτέ μας.

Τώρα εδώ που τα λέμε, μικροκατεργαράκος έγινα και εγώ. Αλλά και ποιος από τους ελεύθερους επαγγελματίες, γιατρούς, δικηγόρους, μηχανικούς, συμβολαιογράφους δεν γίνεται μικροκατεργαράκος στη ζωή! Ο καθένας στο είδος του βέβαια. Σε κάνει μικροκατεργαράκο η ίδια η ζωή. Η αδήριτη ανάγκη για επιβίωση. Γιατί μη μου πείτε ότι δεν ενέχει τα στοιχεία της μικροαπάτης η αρχαϊζουσα γλώσσα, που χρησιμοποιούσα ένα καιρό στα συμβόλαιά μου. Εκείνα τα «συνελόντι ειπείν» και τα υπόλοιπα πομπώδη που τ' άκουγαν οι πελάτες και έμεναν με το στόμα ανοικτό. Και οι πομπώδεις ρητορίες των

δικηγόρων στο ακροατήριο, περισσότερο να τις ακούν οι ακροατές στην αίθουσα και να εντυπωσιάζονται, παρά οι δικαστές στην έδρα.

Ήταν, λέει, κάποτε στην Κόνιτσα δύο γείτονες που βρίσκονταν στα μαχαίρια. Πότιζε ένα πρωί ο Βαγγέλης τα λουλούδια στο μπαλκόνι του. Τη στιγμή εκείνη πέρασε από κάτω ο γείτονάς του, ο Αντώνης, και έπεσαν απάνω του λίγες σταλαγματιές από το νερό. Ποιος είδε το θεό και δεν τον φοβήθηκε! Θα σου κάνω, θα σου ράνω. Μήνυση κατ' ευθείαν, για φθορά ξένης ιδιοκτησίας. Του είχε λερώσει λίγο το καπέλο.

Έφερε και δικηγόρο από τα Γιάννινα για πολιτική αγωγή. Ένα από τα πρώτα ονόματα των Ιωαννίνων. Ήθελε κι εκείνος να εντυπωσιάσει το ακροατήριο. Αρχισε κάποτε την αγόρευσή του.

— Αν, κύριε Δικαστά, δεν νουθετηθεί ο κατηγορούμενος, είμεθα αποφασισμένοι να εγείρουμε κατ' αυτού την *actio de effousis et dejectis*, έλεγε τονίζοντας μια — μία τις λατινικές λέξεις.

Τ' άκουγε ο κακομοίρης ο Βαγγέλης και νόμιζε πως θα τον πάνε κατευθείαν στο εκτελεστικό απόσπασμα. Από τότε άφησε τα λουλούδια του απότιστα στο μπαλκόνι και ξεράθηκαν.

Αλλά κι εδώ στην Κέρκυρα μου είχε διηγηθεί μια ιστορία κάποτε ένας φίλος δικηγόρος για την πολυχρόνια διένεξη δύο γειτόνων που είχαν δίπλα - δίπλα τα χωράφια τους σε κάποιο χωριό.

Από χρόνια τώρα ο Παουλίνος, για να πάει στο χωράφι του, περνούσε μέσα απ' το χωράφι του Τερέζα. Είχε σχηματισθεί και το μονοπάτι από χρόνια τώρα. Κάποτε όμως τσακώθηκαν οι γείτονες.

— Δεν θα ξαναπεράσεις απ' το χωράφι.

— Όχι θα περάσω, γιατί το δικαιούμαι.

Με τα πολλά κατέληξαν στα δικαστήρια. Ήγειρε, που λένε, ο Τερέζας προσωρινά μέτρα κατά του Παουλίνου, για

παρενόχληση της νομής ή κάτι τέτοιο. Κατέφυγαν στους δικηγόρους της πόλης. Στα πρώτα ονόματα. Έγιναν τα προσωρινά μέτρα επί τόπου. Ο Ειρηνοδίκης όμως αργούσε να βγάλει την απόφαση. Αγωνία ο Τερέζας, αγωνία κι ο Παουλίνος, αλλά την πιο μεγάλη αγωνία είχε ο δικηγόρος του Τερέζα γιατί δεν είχε πληρωθεί ακόμα την αμοιβή του...

Και τι θα γίνει αν χαθεί η υπόθεση;

Κάποτε ο Ειρηνοδίκης εδέησε να βγάλει την απόφαση. Πήρε αντίγραφο ο δικηγόρος του Τερέζα και σούφρωσε το μούτρο του: ο κίνδυνος της απώλειας της αμοιβής ήταν επί θύραις. Έπρεπε να γλυκάνει το χάπι.

— Τερέζα, του λέει από το τηλέφωνο, νενικήκαμεν.

— Πες μου τέτοια, κύριε δικηγόρε μου, για να χαρώ. Κάτι ήξερα εγώ που ήρθα στο γραφείο σου. Τι έγινε λοιπόν;

— Άκου να δεις. Η απόφαση το λέει ρητά. Ούτε με αυτοκίνητο δικαιούται να περάσει ο Παουλίνος απ' το χωράφι σου, ούτε με τρακτέρ. Το διασαφηνίζει η απόφαση. Απαγορεύεται η διεύλευση δια παντός τροχοφόρου μέσου, λέει. Νενικήκαμεν, σου λέω.

Βέβαια για τη λεπτομέρεια της διέλευσης του Παουλίνου με το γαϊδουράκι του δεν έγινε συζήτηση από τηλεφώνου.

Το ίδιο μου συμβαίνει κι εμένα όταν πηγαίνω πότε - πότε το αυτοκίνητό μου στο συνεργείο και βλέπω τον Αλέκο να φτιάχνει το λογαριασμό, τόσα για τα μπουζί, τόσα για τα ντεμπραγιάζ, τόσα για το ένα, τόσα για το άλλο, τρεις το λάδι, τρεις το ξίδι, έξι το λαδόξιδο. Και τελικά μου τον παρουσιάζει συγυρισμένον, οπότε μοιραία θυμάμαι κι εγώ τους δικούς μου λογαριασμούς κατά τη σύνταξη των συμβολαίων. Και μου έρχονται στο νου οι κουβέντες που έλεγε κάποτε η κυρα-Λέγκω.

— Εδώ, παιδί μου, πληρώνονται όλα. Εδώ είναι η κόλαση, εδώ και ο παράδεισος.

Δεν είχε άδικο λοιπόν κάποιος φίλος δικηγόρος απ' τους

παλιούς, όταν μου έλεγε με την αρχαϊζουσα γλώσσα του.

— Το επάγγελμά μας, κύριε συνάδελφε, άπτεται εν πολλοίς των διατάξεων του ποινικού νόμου περί απάτης.

Μήπως και οι μηχανικοί δεν κάνουν τα ίδια; Ήταν τότε που άρχισαν να φτιάνουν πολυκατοικίες στην Κέρκυρα. Οι εργασίες που θα έκαναν αναγράφονταν στη λεγόμενη «συγγραφή υποχρεώσεων». Έταζαν οι εργολάβοι-μηχανικοί στον υποψήφιο αγοραστή με τα λόγια, λαγούς με πετραχήλια. Το διαμέρισμά του θα ήταν ένα αληθινό παλατάκι, με όλα τα κομφορ. Και μπάνιο θα είχε και ζεστά νερά θα είχε και τι δεν θα είχε. Η συγγραφή το έλεγε καθαρά: «Προβλέπεται η τοποθέτηση θερμοσίφωνα». Ερχόταν η ώρα της παραλαβής. Πουθενά ο θερμοσίφωνας.

— Δεν είπαμε κύριε μηχανικέ ότι θα έχουμε και θερμοσίφωνα;

— Δεν είπαμε ότι θα σου βάλω εγώ τον θερμοσίφωνα. «Προβλέπεται η τοποθέτηση» λέει η συγγραφή. Πρέπει λοιπόν να τον βάλεις μόνος σου.

Εκεί όμως που το πράγμα αγριεύει, είναι με τους γιατρούς. Ο καθένας έχει να διηγηθεί και μια ιστορία άγριας εκμετάλλευσής του απ' αυτούς.

Έπεσε κάποτε η κυρία Αγγελικούλα. Κάλεσα κάποιον ορθοπεδικό για να δει το χέρι της. «Πρέπει πρώτα να βγάλετε μια πλάκα», είπε. Βγάλαμε την πλάκα. Ήρθε να δει την πλάκα ο γιατρός. Τέσσερις χιλιάδες, για την υπόδειξη να βγάλει πλάκα, άλλες τέσσερις για να δει την πλάκα. Πώς λοιπόν μπορεί να αποδεχτεί αυτός ο γιατρός το ΕΣΥ; Θα φάει τα σίδερα για την αποτυχία του.

Αλλά μήπως και με το ΕΣΥ διορθώθηκε η κατάσταση; Ο κάθε εγχειρισθείς μιλάει για το φακελάκι, που επακολούθησε ή προηγήθηκε της εγχείρησης. Κι ας τους πλήρωσε το κράτος με μισθούς σχεδόν διπλάσιους από τον μισθό του Προέδρου του Αρείου Πάγου, για την «πλήρη και αποκλειστική απασχό-

ληση στο νοσοκομείο». Ο λύκος το τρίχωμα μπορεί να το αλλάζει. Το μυαλό του δεν τ' αλλάζει, έλεγε κάποιος στο χωριό μου.

Βέβαια υπάρχουν και οι εξαιρέσεις. Αποτελούν φωτεινά φαινόμενα ιατρικής ευσυνειδησίας και τη μόνη ελπίδα ότι ίσως κάποια μέρα θα αποτελέσουν τον κανόνα σ' αυτό το νευραλγικό τομέα της κοινωνικής πρόνοιας.

Μ' αυτά και μ' αυτά όμως, ο καθένας απ' τους ελεύθερους επαγγελματίες, ενώ ξεκινάει με ιδανικά να υπηρετήσει την επιστήμη του, καταλήγει σε μικροκατεργαράκο. Έτσι την έπαθα κι εγώ. Και αποξηράνθηκα τελείως ως προς τις πνευματικές εκδηλώσεις.

*

Τα ίδια και χειρότερα έπαθα και στον τομέα της πολιτικής. Στα χρόνια της νιότης και των ονείρων είχα μεγάλες πολιτικές φιλοδοξίες. Η πολιτική μου τοποθέτηση ήταν δεδομένη από τότε. Πίστευα στη δημοκρατία και τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό με δημοκρατικές διαδικασίες.

Κι ακόμα πιστεύω σ' αυτά. Παρά τους ενδιασμούς μου για τις προθέσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος — που δυστυχώς τελικά επαληθεύτηκαν — ανακατεύτηκα κάπως με το ΕΑΜ. Διαφώνησα με τους κουκουέδες και έκατσα στ' αυγά μου. Με την απελευθέρωση ανακατεύτηκα στο σοσιαλιστικό κόμμα του Σβώλου. Ήρθε στα Γιάννινα ο σεβαστός καθηγητής, τον προσφώνησα στον κινηματογράφο του Ευστρατιάδη, φτιάσαμε και μια επιτροπή για το κόμμα. Αποχή ο Σβώλος απ' τις εκλογές του '45, αποχή κι εγώ. Φούντωσε κάποτε ο Εμφύλιος και η φαγωμάρα μεταξύ μας. Ξανακάθησα στ' αυγά μου. Πέθανε ο Σβώλος, διαλύθηκε το κόμμα. Διαλυθήκαμε όλοι οι σοσιαλιστές, σαν τα παιδιά του λαγού. Άλλος από δω, άλλος από κει. Και μιλάμε για τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '50.

Με συγκίνησε ένα φεγγάρι ο Γιώργος Παπανδρέου με την καλλιέπειά του και την ευρύτητα της σκέψης του. Με φόβιζαν όμως οι παλινδρομήσεις του και η ακραία στάση του κατά τον Δεκέμβριο του '44. Δεν υπήρχε όμως και κανένας καλύτερος εκείνα τα χρόνια. Βέβαια ήταν και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος με την απεραντοσύνη των γνώσεων. Αυτός όμως είχε μπει για τα καλά στο χώρο της Δεξιάς, ενώ είχε δημιουργήσει τόσες ελπίδες στους προοδευτικούς κύκλους όταν γύρισε απ' τη Χαϊδελβέργη. Φαίνεται ότι η καθαρή πολιτική σκέψη δεν είναι απόρροια της μόρφωσης.

Έτσι σιγά-σιγά κατέβηκε ο Κανελλόπουλος τη σκάλα του κακού. Το Μακρονήσι ήταν γι' αυτόν «ο νέος Παρθενώνας». Ο Στρατηγός Βαν Φλητ ήταν ο αρχηγός του Ελληνικού Στρατού: «Στρατηγέ μου ιδού ο στρατός σου». Στη δίκη των αεροπόρων ούτε που κατάλαβε την πλεκτάνη που στήθηκε. Και έπρεπε να 'ρθει η δικτατορία για να καταλάβει πού οδήγησε η δεξιά την πολιτική, να αναγνωρίσει τα σφάλματά του και τελικά να δικαιωθεί στη συνείδηση του λαού με την ανδρική στάση του κατά τη δικτατορία.

Ας γυρίσουμε όμως στις αρχές της δεκαετίας του '50. Ήταν τότε κι ο Πλαστήρας. Περισσότερο σαν σύμβολο παρά σαν δρώσα πολιτική προσωπικότητα. Αγαθιάρης φαίνεται πως ήταν απ' όλη του τη ζωή, αλλά και γενναίος στρατιώτης, αγνός δημοκράτης και ηθικό στοιχείο. Ίσως να μην μπόρεσε να καταλάβει τις μεταβολές που είχαν επέλθει από το '22 μέχρι το '45, τις κοινωνικές ανακατατάξεις και τις ταξικές συγκρούσεις που έφερε ο πόλεμος, με αποτέλεσμα αυτός να είναι ο Πρωθυπουργός κι άλλοι να κουμαντάρουν απ' τα παρασκήνια. Ούτε και τα στελέχη του Στρατού ήταν πλέον οι αξιωματικοί του '22 που ορκίζονταν στ' όνομά του. Άλλοι Μεσσίες είχαν βγει πια στο προσκήνιο. Η στρατιωτική ηγεσία ύστερα από

τον Δεκέμβριο του '44 και τον Εμφύλιο είχε φιλτραριστεί πλήρως. Είχε χωρίσει η ήρα απ' το στάρι. Η αντικομμουνιστική υστερία βρισκόταν στον κολοφώνα της, το ίδιο και στα Σώματα Ασφαλείας. Και στα στελέχη του ΙΔΕΑ υπέφωσκαν οι φιλοδοξίες υποκαταστάσεως της πολιτικής ηγεσίας. Ο καθένας από αυτούς έκρυβε κι ένα μικρό Νάσσερ. Το δήλωναν φανερά: γιατί εσείς και όχι εμείς. Στο μεταξύ τα στρατοδικεία δούλευαν νύχτα - μέρα. Μόνιμη κατηγορία: κατασκοπεία και εσχάτη προδοσία. Μόνιμοι στρατοδίκες: Παπαδόπουλοι, Παττακοί και Λαδάδες.

Έφτασαν κάποτε το '50 ή '51 να συλλάβουν ολόκληρη τη νομαρχιακή επιτροπή της ΕΠΕΚ του Πλαστήρα στα Γιάννινα και να την ρίξουν στα μπουντρούμια του Φιξ για αντεθνική δράση. Και τον αλησμόνητο φίλο μου, το Νίκο Κατσαδήμα και τη Νίνα Κοράκη-Μελανίδου και την αδελφή της τη Σοφία Κοράκη-Τέγου και τόσους άλλους. Όλοι τους ήταν από τα αξιολογότερα στοιχεία της Γιαννιώτικης κοινωνίας. Κι ο Πλαστήρας πρωθυπουργός. Τι να πεις μ' αυτά που γίνονταν!

Απ' την άλλη μεριά οι κουκουέδες παρέβαιαν απ' τις αντιφάσεις και τη φαναγμάρα μεταξύ τους. Κι ο «Ζαχαριάδης αρχηγός». Όταν γύρισε από το Νταχάου, τα βρήκε όλα μουσκεμένα — και τα απομούσκεψε αυτός. Κακέκτυπο αντίγραφο του Στάλιν όπως ήταν, ακολουθούσε κατά γράμμα τη σταλινική τακτική μέσα στο Κόμμα. Όσοι διαφωνούσαν μαζί του ήταν χαφιέδες πληρωμένοι από την Ασφάλεια. Πιάστηκε από την Ασφάλεια ο Πλουμπίδης, που είχε αναλώσει τη ζωή του για το Κόμμα, δικάστηκε, καταδικάστηκε, εκτελέστηκε. Χαφιές ο Πλουμπίδης για τον Ζαχαριάδη. Ψέμματα ήταν η εκτέλεσή του. Τον έστειλαν λέει στη Νότια Αμερική. Τι να πεις και μ' αυτούς!

Στο μεταξύ ιδρύθηκε η ΕΔΑ. Δεν λέω, αρκετοί αξιόλογοι άνθρωποι ήταν μέσα και μυαλωμένοι. Αλλά, όπως να το κάνεις, ετερόφωτος πολιτικός οργανισμός. «Χις μάστερς βόις».

Σε κάθε τους ενέργεια έπρεπε να ερωτηθούν οι «απ' έξω». Μήπως του κακοφανεί του Ζαχαριάδη εκεί όξω; Αυτό σε έπνιγε.

Από την άλλη μεριά είχε πεθάνει ο Σοφιανόπουλος, ένα γερό μυαλό που μπορούσε να προσφέρει πολλά στον τόπο υπό άλλες συνθήκες. Γινόταν όμως το σώσε. Τι θα μπορούσαν να κάνουν κι ο Σοφιανόπουλος κι ο Καρτάλης κι αρκετοί άλλοι σκεπτόμενοι δημοκράτες; Εδώ γινόταν το «θα σε φάω προτού με φας».

Οι Αμερικάνοι από δίπλα σεγκοντάριζαν αυτή τη γραμμή, είχαν φτιάξει εδώ κράτος εν κράτει. Το 'φεραν από δω, το 'φεραν από κει, μας φόρτωσαν τον Στρατάρχη. Τον έκαναν Μεσσία. Αυτός θα σώσει την Ελλάδα. Βέβαια τους βοήθησαν κι οι κουκουέδες οι κλουβιοκεφαλάκηδες. Έψαλλε κι ο κακομοίρης ο Πλαστήρας το Κύκνειο άσμα του για την τιμή των όπλων. Αλλά πού ν' ακούσουν οι κουκουέδες. «Τι Παπάγος, τι Πλαστήρας», φώναζαν υστερικά.

Εν τω μεταξύ άρχισαν κι οι πρώτες προσχωρήσεις των λεγομένων στελεχών της δημοκρατικής παράταξης στον Συναγερμό. Αργότερα επί Καραμανλή μπήκε η δεύτερη φουρνιά. Τάχαμου τάχαμου δημοκράτες, αλλά ο μπεζαχτάς μπεζαχτάς. Αυτοί μου θυμίζουν κάποιους αφελείς Κερκυραίους που φώναζαν, όπως λένε, το '45: «Θέλουμε λαοκρατία, αλλά θέλουμε και τον Βασιλιά».

Βέβαια οι «προσχωρήσαντες» δεν ήταν καθόλου αφελείς. Ζυμαρωμένα στελέχη του αστικού κατεστημένου καταλάβαιναν πλήρως ότι με τις κοινωνικές ανακατατάξεις και τις ταξικές συγκρούσεις της μεταπολεμικής περιόδου, ιδιαίτερα με την αντιπαράθεση Ανατολής και Δύσης που οξύνονταν μέρα με τη μέρα, οι έννοιες βασιλευόμενη ή αβασίλευτη δημοκρατία είχαν χάσει πια την έννοια τους. Μόνο υπό τη σκιά του Στρατάρχη και του παλατιού ήταν εξασφαλισμένη η οικονομική τους ευρωστία. Μάλιστα έτσι τους δινόταν και η δυνατότητα περαιτέρω επαύξησης. Ακόμα κι ο Παπανδρέου μπήκε στους

συνδυασμούς του Παπάγου, κρατώντας βέβαια κάποια επιφύλαξη.

Αργότερα πέθανε κι ο Πλαστήρας κι έμειναν οι σοσιαλιστές και οι σκεπτόμενοι δημοκράτες στο κενό. Από πού να πιαστείς; 'Ασ' τα βράστα, σκέφτηκα και έκατσα στ' αυγά μου για τα καλά.

Αυτά στις αρχές του '53.

Τότε ήταν που ενέδωσα κι εγώ, όπως τόσοι άλλοι. Και βέβαια δεν το πήρα ποδαράτα για τα Σούσα. Στην Κέρκυρα ήρθα με το βαποράκι τη *Μακρίνα* για να κάνω το συμβολαιογράφο εδώ. Ήμουν και άφραγκος. Εγκατέλειψα λοιπόν κάθε πολιτική φιλοδοξία και ρίχτηκα με τα μούτρα στη δουλειά. Σε λίγο ήρθε ο φάκελός μου στην Ασφάλεια. Γι' αυτούς οι λέξεις κομμουνιστής και σοσιαλιστής ήταν συναφείς έννοιες, όλοι στο ίδιο καζάνι βράζαμε τότε.

«Δεν εκδηλώνεται, αλλά οπωσδήποτε δρα αντιεθνικώς εκ των παρασκηνίων. Αγοράζει το *Βήμα* στα φανερά και από μέσα κρύβει την *Αυγή*». Αυτά έγραφαν κάποιοι ανόητοι απ' την Κόνιτσα.

Ένα πρωί τσακ τσακ η πόρτα του γραφείου.

— Σε θέλει ο κέρσιος Διοικητής να σου πει δυο λογάκια.

Πήγα και στον Χρήστο Ρώσση, το Διοικητή της Ασφάλειας.

— Άκου να δεις. Αυτά που ήξερες απ' απέναντι να τ' αφήσεις εδώ, γιατί δε θα τα πάμε καλά.

Εγώ όμως δεν είχα πλέον καμιά πρόθεση να στενοχωρήσω τον Χρήστο Ρώσση.

Σκοπός μου ήταν να δουλέψω για να ζήσω. Οι επαγγελματικές μου σχέσεις βρισκόνταν στον χώρο των εργολάβων και των αυτοκινητιστών. Οι κοινωνικές μου μέσα στην «καλή κοινωνία». Όλοι αυτοί όμως κινούνταν στο χώρο της δεξιάς. Πότε - πότε ξεχνιόμουν και αντιδρούσα στις αρτηριοσκληρωτικές τους απόψεις.

— Κουκουεδάκος μου φαίνεσαι, μου έλεγαν μερικοί.

Από την άλλη πάλι μεριά οι αριστεροί, μια και δεν ανακατευόμουν πουθενά, έβγαλαν κι αυτοί τα συμπεράσματά τους:

— Φασιστόμουτρο μου φαίνεται αυτός ο νοδάρος.

Έντε βγάλε άκρη.

Στο μεταξύ φούντωσαν οι πολιτικοί αγώνες για τη δημοκρατία. Ο Παπανδρέου πήρε τελικά τη σωστή θέση και με τον «ανένδοτο» αναδείχθηκε ο Γέρος της Δημοκρατίας. Έστερα από αρκετές παλινδρομήσεις ξαναβρήκε τον εαυτό του.

Εγώ όμως ήμουν κλεισμένος για τα καλά πλέον στο γραφείο μου με τους εργολάβους και τους αυτοκινητιστές. Κι ο νους μου ήταν πλέον στο μπεζαχτά. Η ξεραΐλα στον πολιτικό τομέα είχε επέλθει πλήρης. Παρακολουθούσα βέβαια με συμπάθεια τους αγώνες του «ανένδοτου», αλλά πουθενά δεν ανακατευόμουν.

Αργότερα ήρθε η Δικτατορία. Πολλοί αγωνίστηκαν, εξορίστηκαν, φυλακίστηκαν, βασανίστηκαν. Εγώ απ' έξω. Ξένος πόνος ξόδεμος. Βέβαια δεν βγήκα μετά το '74 να διεκδικήσω τίτλους «αντιστασιακού», όπως έκαναν αρκετοί λουφάξαντες κατά την περίοδο της Δικτατορίας.

Αλλά ο φάκελος υπήρχε ακόμα στην Ασφάλεια κατά την περίοδο της Δικτατορίας. «Δεν εργάζεται εκ του εμφανούς, αλλά ενεργεί αντεθνικά απ' τα παρασκήνια». *Ο άπαξ ύποπτος εσαεί ύποπτος.*

Έρθε κάποτε και το έγγραφο απ' το Υπουργείο Δικαιοσύνης και ζητούσε πληροφορίες για τα πολιτικά φρονήματα. Ετοιμάστηκε η απάντηση βάσει του φακέλου. «Έποπτος.» Την τελευταία στιγμή βρέθηκε κάποιο πατριωτάκι μέσα στην Ασφάλεια και τακτοποιήθηκε το πράγμα. «Όλα τα χρόνια που τον παρακολουθούμε ουδέποτε ανακατεύτηκε πουθενά.» Και αυτό ήταν η αλήθεια. Η θλιβερή αλήθεια.

Μ' αυτά και μ' αυτά λοιπόν είχαν σταματήσει επί χρόνια και χρόνια τα πνευματικά μου ενδιαφέροντα και οι πολιτικές μου δραστηριότητες. Όλη μου η δραστηριότητα περιορίστηκε

στο επάγγελμά μου και στο ζυμάρωμα. Μπήκα και στην καλή κοινωνία της Κέρκυρας. Έβαλα και τη μάσκα του καθωσπρεπισμού. Λίγο διάτρητη βέβαια, αλλά οπωσδήποτε μάσκα. Έγινα και χαρτοπαίκτης. Ειδικεύτηκα και στον «κούκο το μονό».

Έτσι όμως σιγά - σιγά «ανεπαισθήτως» έσβησε μέσα μου η φλόγα και τα μεγάλα ιδανικά που με δονούσαν κάποτε. Έσβησαν και τα όνειρα της νιότης. Με μια λέξη ενέδωσα πλήρως.

*Και τι φρικτή η μέρα που ενδίδεις
(η μέρα που αφέθηκες κι ενδίδεις),
και φεύγεις οδοιπόρος για τα Σούσα,
και παίνεις στον μονάρχη Αρταξέρξη
που ευνοϊκά σε βάζει στην αυλή του,
και σε προσφέρει σατραπείες και τέτοια.
Και συ τα δέχεσαι με απελπισία
αυτά τα πράγματα που δεν τα θέλεις.
Άλλα ζητεί η ψυχή σου, γι' άλλα κλαίει·
τον έπαινο του Δήμου και των Σοφιστών,
τα δύσκολα και τ' ανεκτίμητα Εύγε·
την Αγορά, το Θέατρο και τους Στεφάνους.
Αυτά που θα στα δώσει ο Αρταξέρξης,
αυτά που θα τα βρεις στη σατραπεία·
και τι ζωή χωρίς αυτά θα κάμεις.*

(Καβάφης: Η σατραπεία)

Μόνο στη μουσική δεν σταμάτησα την ανοδική μου πορεία όλα αυτά τα χρόνια. Μάλιστα όπως βρέθηκα σ' έναν τόπο με μουσική παράδοση, πιστεύω ότι κατόρθωσα να προχωρήσω αρκετά βήματα στην κατανόηση της μεγάλης μουσικής. Γύρω στο '56 ή '57 αγόρασα το πρώτο μου ραδιοπικάπ. Το 'χα μεγάλο καημό να το αγοράσω. Άρχισα να προμηθεύομαι και

τους πρώτους δίσκους. Ξεκίνησα με τον Μπετόβεν. Από Θεού άρξασθαι. Αγόρασα τότε και τις εννιά συμφωνίες. Και τα πέντε κοντσέρτα για πιάνο και ορχήστρα. Και το *Κοντσέρτο για βιολί και ορχήστρα* πήρα, και τις δύο βασικές σονάτες για πιάνο: την *Απασιονάτα* και την *Παθητική*.

Κάποτε τότε διάβασα τη *Σονάτα του Κρόυτσερ* του Τολστόι. Την άλλη μέρα πήγα κι αγόρασα τη *Σονάτα για βιολί και πιάνο*. Αργότερα πήρα και τη *Σονάτα της άνοιξης* και τις εισαγωγές από τον Έγκμοντ και τον Κοριολανό, το καθένα κι ένα αριστούργημα.

Αυτοί οι δίσκοι έγιναν τότε ο παράδεισός μου. Επί χρόνια καθόμουν σε κάποιο παλιό αρχοντόσπιτο, εκεί κοντά στην Όαση. Είχε και κήπο δίπλα με μια πανέμορφη μανώλια. Είχε και τζάκι στο σαλόνι. Εκεί κλεινόμουν κάθε Σάββατο απόγευμα και κάθε Κυριακή πρωί με το τζάκι που άναβε η Μαργαρίτα. Αυτές οι ώρες θα μου μείνουν αξέχαστες. Ξεχνούσα και τους εργολάβους και τους αυτοκινητιστές τότε και τα σκυροδέματα και τα πλακάκια και μεθούσα πραγματικά με τους μαγεμένους ήχους. Ζούσα για λίγες ώρες στον κόσμο του ονείρου και της μαγείας.

Βέβαια κάθε Δευτέρα ξανάρχιζε το μαγκανοπήγαδο κι εγώ περίμενα με λαχτάρα πότε θα ξανάρθει το απόγευμα του Σαββάτου. Αργότερα μυήθηκα και στον Μπαχ και ένιωσα το μεγαλείο του στα *Πάθη κατά Ματθαίο* και στο *Ορατόριο των Χριστουγέννων*, αλλά και στη *Μεγάλη Λειτουργία* και τα *Βραχόδεμβούργια Κοντσέρτα*. Κάποτε βρήκα ένα δίσκο με φούγκες και τοκκάτες του Μπάχ, παιγμένες στα μεγάλα όργανα της Παναγίας των Παρισίων. Το άκουσμα αυτού του δίσκου ήταν κάτι ανεπανάληπτο. Σε αυτή την εκτέλεση η *Τοκκάτα και φούγκα σε ρε μινόρε* (BWV 565) ήταν κάτι συγκλονιστικό. Σε γύριζε ανεπαίσθητα αιώνες πίσω σε μια εποχή όπου το θρησκευτικό συναίσθημα κυριαρχούσε στον ψυχικό κόσμο του ανθρώπου και η λαχτάρα του να πλησιάσει τον Θεό εκδηλωνόταν

στις γοτθικές αρχιτεκτονικές εκτοξεύσεις προς τα ύψη και στις μουσικές σελίδες γεμάτες μυστήριο και θρησκευτική κατάνυξη. Όλα αυτά τα ορατόρια οι λειτουργίες, οι φούγκες και οι τοκκάτες σε οδηγούν σε έναν κόσμο φανταστικό έντονου θρησκευτικού συναισθηματισμού. Ακόμα και σήμερα με συγκινεί αυτή η *Τοκκάτα και φούγκα*, αλλά νομίζω ότι εξακολουθεί να συγκινεί και τις νεώτερες γενιές. Το θέμα του έργου έγινε διαχρονικό, νομίζω. Επαναλαμβάνεται ακόμα και από αξιόλογες εκτελέσεις μουσικής τζαζ.

Αλλά ο άνθρωπος δεν βρίσκεται πάντοτε στην ίδια ψυχική διάθεση. Και ο Μπετόβεν και ο Μπαχ σε κρατούν σε μια διαρκή υπερένταση και έρχεται κάποτε κάποια στιγμή που σε κουράζουν. Τότε είναι η ώρα του Μότσαρτ, ο οποίος δεν πρόκειται να σε κουράσει ποτέ με τη δαντελένια ανάλυση των θεμάτων του και την ακένωτη μελωδία του. Κάποτε σε μαγεύουν και τα νυχτερινά και οι μπαλλάντες του Σοπέν και γαληνεύουν την ψυχή σου.

Με την ιταλική όπερα ουδέποτε είχα ιδιαίτερες σχέσεις αν και το κλίμα εδώ στην Κέρκυρα ήταν πολύ πρόσφορο για αυτό το είδος της μουσικής. Χαιρόμουν κάποια χορωδιακά και κάποιες άριες από τον *Ριγκολέτο*, την *Τραβιάτα*, τη *Μπατερφλάι*, τη *Νόρμα* και τη *Λουτσία ντε Λαμερμούρ*. Αλλά σταμάτησα εκεί, ουδέποτε αγόρασα μια όπερα ολόκληρη. Ούτε και τα μεγάλα έργα του Βάγκνερ τ' αγόρασα ποτέ μου ολοκληρωμένα. Δεν άντεχα ν' ακούσω ένα έργο του από την αρχή μέχρι το τέλος, το λέω το αμάρτημά μου. Βέβαια αποσπάσματα από έργα του μάζεψα πολλά και τα απολαμβάνω κάθε τόσο.

Αργότερα αντικατέστησα το ραδιοπικάπ με ένα σύγχρονο στερεοφωνικό. Και συστηματοποίησα τις αγορές των δίσκων. Η Ντόυτσε Γκράμμοφον εξέδωσε κατά καιρούς ολοκληρωμένες σειρές από τα έργα των μεγάλων δημιουργών. Ήταν μια εποχή που αγόραζα με μανία αυτές τις σειρές και έτσι έφτασε μια

στιγμή να δημιουργήσω μια αξιόλογη δισκοθήκη. Η δισκοθήκη αυτή επί χρόνια τώρα είναι η ωραιότερη συντροφιά μου.

Κάποτε ήρθε το πλήρωμα του χρόνου και μούντζωσα το γραφείο μου. Λίγο με τη δισκοθήκη μου, λίγο με τα βιβλία της βιβλιοθήκης, που άρχισα να κόβω τα φύλλα τους, προσπαθώ να ξαναβρώ τον εαυτό μου. Τον παλιό εαυτό μου, τον όνειροπαρμένο και αλαφροϊσκιωτο, που είχε εντούτοις μέσα του τη σφραγίδα δωρεάς, αλλά σταμάτησε κάποτε στη μέση του δρόμου.

Γι' αυτό σας είπα ότι έπρεπε να με λεν Σταμάτη. Θα τον βρω όμως ξανά τον εαυτό μου; Ιδού η απορία, γιατί ως γνωστόν, δεν με παίρνει και ο χρόνος.

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο Γεράσιμος απ' την Κεφαλλονιά και το χρυσό ρολόι του Θωμά

Κάποτε προπολεμικά ήρθε κι εγκαταστάθηκε στη μικρή μας πολιτεία ένας παράξενος τύπος. Τον έλεγαν Γεράσιμο. Κανένας δεν ήξερε από πού κρατάει η σκούφια του. Παίρνοντας αφορμή απ' το όνομά του, ορισμένοι έλεγαν ότι πρέπει να ήταν Κεφαλλονίτης. Τίποτα όμως δεν ήταν σίγουρο.

Ο Γεράσιμος πρωτοήρθε στον τόπο μας ως σοφέρ λεωφορείου. Εκείνα τα χρόνια μόνο ένα λεωφορείο ερχόταν στην Κόνιτσα, γύρω στις τρεις με τέσσερις το απόγευμα, κάθε μέρα. Εκτελούσε συγκοινωνία Γιάννινα - Κόνιτσα. Η απόσταση αυτή ήταν τότε κάπου 72 χιλιόμετρα. Τα τελευταία χρόνια, μετά τον Εμφύλιο, συντομεύτηκε ο δρόμος κατά δέκα χιλιόμετρα περίπου με μια παράκαμψη, που έγινε στη Βίγλα, λίγο μετά την Καλλιθέα για λόγους στρατιωτικούς. Παλιότερα όμως, στην αρχική του διαδρομή των 72 χιλιομέτρων ο δρόμος ήταν σε κακό χάλι. Στενός χωματόδρομος γεμάτος λακούβες και συχνά ανεβοκατεβάσματα. Περνούσε από το Καλπάκι και στη συνέχεια, παίρνοντας έναν ανήφορο, έφτανε στην Καλλιθέα. Εκεί είχε εστιατόριο ο Ζωίδης, ο πατέρας του Γιώργη Ζωίδη, ενός από τους πρωτεργάτες του ΕΑΜ στο νομό Ιωαννίνων και

αξιόλογου πνευματικού ανθρώπου.

Στις γύρω πλαγιές από το εστιατόριο του Ζωΐδη έβοσκαν, σε ημιάγρια κατάσταση πολλά κουνέλια, γι' αυτό και το μόνιμο φαγητό του εστιατορίου ήταν το κουνέλι σε διάφορες παραλλαγές. Όλοι μιλούσαν τότε για το καταπληκτικό στιφάδο με κουνέλι, που έφτιαχνε ο Ζωΐδης στο μαγαζί του.

Από την Καλλιθέα το αυτοκίνητο τραβούσε αριστερά στο Δέμα, δίπλα στα χωριά του Πωγωνίου, κατέβαινε στη συνέχεια στο Μπουραζάνι, δίπλα στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Ανέβαινε ύστερα έναν ανήφορο μαχαίρι προς το Σανοβό, προχωρούσε στο Μαζύ (και τα δύο αυτά είναι χωριά της επαρχίας Κονίτσης) και κάποτε μετά μοιρίων βασάνων κατέληξε στην Κόνιτσα. Το ταξίδι διαρκούσε τότε τέσσερις και πέντε ώρες καμιά φορά. Καθαρή οδύσσεια δηλαδή. Όταν όμως εφτανε το λεωφορείο στην αγορά της Κόνιτσας, γινόταν αληθινό πανηγύρι. Όλοι όσοι βρισκόταν τότε εκεί, έτρεχαν και περικύκλωναν το λεωφορείο. Ήταν το μόνο μέσο επικοινωνίας με τον υπόλοιπο κόσμο. Ο ένας γιατί περίμενε κάποιον δικό του, ο άλλος γιατί περίμενε κάποιο δέμα και όλοι μαζί για να μάθουν τι γίνεται παρακάτω στον κόσμο. Με το λεωφορείο έρχονταν και οι αθηναϊκές εφημερίδες. Αλλά τα νέα από τις εφημερίδες είχαν πλέον μπαγιατέψει, γιατί στην Αθήνα είχαν κυκλοφορήσει πριν από δύο, ίσως και τρεις μέρες και ώσπου να φτάσουν στα Γιάννινα και στη συνέχεια να καταλήξουν στην Κόνιτσα, το περιεχόμενό τους αποτελούσε πια ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος.

Με ένα τέτοιο λεωφορείο λοιπόν ξεφύτρωσε κάποτε κι ο Γεράσιμος. Ήταν ένας μαυριδερός άντρας, πρώτο μπόι με κάτι πελώρια εκστατικά μάτια, ογκώδης εν μέρει από φυσικού του, εν μέρει κι από το πέτσινο κοντό παλτό του με γούνινο γιακά, που τον ξεχώριζε από τους άλλους. Είχε δύο παιδιά από τον πρώτο του γάμο, ένα αγόρι κι ένα κορίτσι με τα ίδια εκστατικά μάτια. Δεν μπορώ να πω βέβαια πως είχαν όλοι

τους έξυπνα μάτια. Μια θολούρα κάλυπτε το βλέμμα και των τριών. Μάλλον έδιναν την εντύπωση ότι είχαν αυξημένη σεξουαλικότητα και ο πατέρας και τα παιδιά του. Όταν η κοπέλα μεγάλωσε κάπως, έγινε εξαιρετικά όμορφη, σε τσιγγάνικο στυλ, με τη σεξουαλικότητα έκδηλη στο πρόσωπό της. Έγινε το μήλο της έριδας κάθε μικροβαθμοφόρου των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας. Φαίνεται πως έβραζε μέσα τους τσιγγάνικο αίμα. Αυτό ίσως και να ήταν η αιτία που ο κυρ-Γιώργης υποστήριζε, ότι ο Γεράσιμος πρέπει να κατάγεται από γύφτικη γενιά. Πάντως τίποτε δεν ήταν σίγουρο.

Με τον καιρό ο Γεράσιμος ορίστηκε πράκτορας των λεωφορείων και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Κόνιτσα. Συνήθως την πρακτόρευση των λεωφορείων σε κάθε περιοχή την αναλαμβάνουν οι πιο έξυπνοι από την τάξη των αυτοκινητιστών. Το μυαλό τους παίρνει περισσότερες στροφές από τους υπόλοιπους συναδέλφους τους, γι' αυτό κι αντιλαμβάνονται έγκαιρα ότι είναι προτιμότερο να εγκατασταθείς πίσω από ένα γραφείο παριστάνοντας τον πολυάσχολο, ενώ στην ουσία τεμπελιάζεις αφήνοντας τους άλλους να βολοδέρνουν στους δρόμους, κι από την άλλη να επωφελείσαι ποικιλλότροπα — ανάλογα και προς την ικανότητά σου στις κομπίνες — από τη διακίνηση των εμπορευμάτων και τη μετακίνηση των επιβατών.

Και φαίνεται ότι ο Γεράσιμος υπήρξε μαέστρος σε αυτού του είδους τις κομπίνες με αποτέλεσμα κάποτε να ζυμαρώσει για τα καλά. Δευτεροπαντρεύτηκε με μια μεγαλοκοπέλα από τη γειτονιά μας, μπήκε σώγαμπρος στο σπίτι της και κάποιο πρωί ξημέρωσε εκλεκτό στέλεχος των χοντρονοικοκυραίων του τόπου. Γράμματα βέβαια δεν ήξερε και πολλά, είχε όμως μια επίφαση μορφωμένου ανθρώπου. Κάθε τόσο πετούσε μερικές πομπώδεις φράσεις δανεισμένες μάλλον από κάποιους άλλους. Για παράδειγμα όταν ήθελε να πει για έναν άνθρωπο ότι είναι έξυπνος και καταφερτζής, έλεγε ότι «αυτός ανθρακεύεται εν πλω, όπως το Χουντ». Το Χουντ ήταν εκείνα τα χρόνια το

μεγαλύτερο θωρηκτό της Αγγλίας, που παρά τη φήμη του βυθίστηκε άδοξα σε μια ναυμαχία κατά την διάρκεια του πολέμου. Τώρα τι εννοούσε ο Γεράσιμος με τη φράση «ανθρακεύεται εν πλώ», δεν μπόρεσα ποτέ μου να το καταλάβω. Έλεγε επίσης για τους πολύπειρους ανθρώπους «Αυτός είναι άνθρωπος θάλασσα», που κάτι λέει κατά βάθος.

Εν τω μεταξύ από τότε που μπήκε σώγαμπρος στο γειτονικό μας σπίτι, ο Γεράσιμος πήρε το ανάλογο ύφος του χοντρονοικοκύρη και εκμεταλλευόταν άγρια την καλοσύνη και τη νοικοκυροσύνη της δεύτερης γυναίκας του, επεκτείνοντας τη φυσική του προδιάθεση για καλοπέραση και χουζούρη σε απίθανες διαστάσεις. Σε αυτό συνέβαλε βέβαια και η λαχτάρα της γυναίκας του — μεγαλοκοπέλα όπως είπαμε — να νιώσει στο σπίτι της τη ζεστασιά του άντρα-αφέντη.

Αλλά δεν τον είχε μόνο η γυναίκα του στα όπα-όπα. Ζούσαν μαζί τότε στο σπίτι και οι δύο μικρότερες αδελφές της γυναίκας του. Η πιο μικρή, που ήταν και αρκετά νόστιμη, ξεχώριζε κάπως από τις τρεις αδελφές στην εξυπνάδα και σε κάποια γυναικεία κοκεταρία.

Τα χρόνια εκείνα όταν είμαστε παιδιά, την εποχή που ωρίμαζαν οι μούρες στις τεράστιες μουριές της αυλής της στα μέσα του καλοκαιριού, μας καλούσε όλη τη γειτονιά να φέρουμε από ένα σεντόνι να το κρατήσουμε απλωμένο κάτω απ' τη μουριά κι αυτή σκαρφάλωνε στα κλαριά του δέντρου και τίναζε τις μούρες. Γέμιζε τότε το σεντόνι από πελώριες άσπρες μούρες που είχε γλύκα περίσσια η κάθε μία. Βέβαια δεν παραλείπαμε τότε στο τίναγμα της μουριάς να έχουμε στραμμένα τα βλέμματά μας με μεγάλη προσοχή προς τα πάνω. Τυπικά για να καθορίσουμε πού πρέπει να τοποθετήσουμε το τεντωμένο σεντόνι, κυρίως όμως για να διακρίνουμε έστω και υποτυπωδώς τα τορνευτά μπούτια της κοπέλας, ίσως και λίγο πιο πάνω, κάτι από εκείνο τον άγνωστο και μυθικό χώρο που μας προκαλούσε ρίγη σεξουαλικών φαντασιώσεων.

Η κοπέλα αυτή ήρθε μια πρωτομηνιά στο σπίτι μας κάτι να ζητήσει ή δεν ξέρω γιατί. Τη μέρα εκείνη κατά σύμπτωση ο κυρ-Γιώργης είχε πολλή δουλειά και έβγαλε αρκετά λεφτά, αποδόθηκε λοιπόν η αύξηση των προσόδων του γραφείου στο καλό ποδαρικό της κοπέλας. Έτσι καθιερώθηκε κάθε πρωτομηνιά να 'ρχεται η κοπέλα στο σπίτι μας για γούρι. Και ως προς μεν την κυρά-Δέγκω, που ήταν ο υπουργός των Οικονομικών του σπιτιού, ήταν εμφανής η βαθύτερη αιτία της πρόσκλησης αυτής κατά μήνα, για τον κυρ-Γιώργη όμως, έχω μια ψιλοϊδέα, ότι ίσως και κάποιοι άλλοι, απροσδιόριστοι και υποσυνείδητοι, λόγοι που ούτε κι ο ίδιος δεν είχε ξεκαθαρισμένους μέσα του, τον ωθούσαν στην πρωτομηνιάτικη πρόσκληση της κοπέλας. Ίσως ήταν η υποσυνείδητη επιθυμία κάθε άντρα προχωρημένης κάπως ηλικίας, να ποικίλλει κάπως το καθημερινό του φαγητό, πολλώ μάλλον όταν αυτό το φαγητό υπάγεται στα παραδοσιακά χαρακτηριζόμενα ως λαϊκά εδέσματα, όπως τα φασόλια, τα ρεβύθια και τα λοιπά δικοτυλήδωνα κατασκευάσματα, ενώ υπάρχουν στην αγορά και κατσικάκια του γάλακτος, των οποίων, ως γνωστόν, τρώγεται και το κοκαλάκι.

Τελικά η κοπέλα αυτή παντρεύτηκε με κάποιον μεγαλόσχημο και φανερόνο Έλληνα της Αμερικής, που μας ξημέρωσε κάποιο πρωί στην Κόνιτσα και ο οποίος στηριζόμενος σε μια σχετική οικονομική ευρωστία (φυσικό αποτέλεσμα του πολυχρόνιου πλουσίματος τεράστιων ποσοτήτων από ποτήρια και πιάτα στη Νέα Υόρκη), γύρισε στον τόπο του να παντρευτεί μια κοπέλα «από το βυζί της μάνας της», μια φράση που υπονοούσε την πλήρη αγνότητα της υποψήφιας νύφης. Και βέβαια δεν μπορώ να αμφισβητήσω την αγνότητα της κοπέλας αυτής, γιατί ποτέ δεν έδωσε δείγματα σεξουαλικής δραστηριότητας στη γειτονιά μας. Αλλά εδώ που τα λέμε, ούτε και όρκο μπορώ να πάρω αν τα συχνά ανεβάσματά της στην τεράστια μουριά και οι μοιραίες οφθαλμικές απολαύσεις των από κάτω, ήταν

αξιόλογου πνευματικού ανθρώπου.

Στις γύρω πλαγιές από το εστιατόριο του Ζωΐδη έβοσκαν, σε ημιάγρια κατάσταση πολλά κουνέλια, γι' αυτό και το μόνιμο φαγητό του εστιατορίου ήταν το κουνέλι σε διάφορες παραλλαγές. Όλοι μιλούσαν τότε για το καταπληκτικό στιφάδο με κουνέλι, που έφτιαχνε ο Ζωΐδης στο μαγαζί του.

Από την Καλλιθέα το αυτοκίνητο τραβούσε αριστερά στο Δέμα, δίπλα στα χωριά του Πωγωνίου, κατέβαινε στη συνέχεια στο Μπουραζάνι, δίπλα στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Ανέβαινε ύστερα έναν ανήφορο μαχαίρι προς το Σανοβό, προχωρούσε στο Μαζύ (και τα δύο αυτά είναι χωριά της επαρχίας Κονίτσης) και κάποτε μετά μοιρίων βασάνων κατέληγε στην Κόνιτσα. Το ταξίδι διαρκούσε τότε τέσσερις και πέντε ώρες καμιά φορά. Καθαρή οδύσσεια δηλαδή. Όταν όμως έφτανε το λεωφορείο στην αγορά της Κόνιτσας, γινόταν αληθινό πανηγύρι. Όλοι όσοι βρισκόταν τότε εκεί, έτρεχαν και περικύκλωναν το λεωφορείο. Ήταν το μόνο μέσο επικοινωνίας με τον υπόλοιπο κόσμο. Ο ένας γιατί περίμενε κάποιον δικό του, ο άλλος γιατί περίμενε κάποιο δέμα και όλοι μαζί για να μάθουν τι γίνεται παρακάτω στον κόσμο. Με το λεωφορείο έρχονταν και οι αθηναϊκές εφημερίδες. Αλλά τα νέα από τις εφημερίδες είχαν πλέον μπαγιατέψει, γιατί στην Αθήνα είχαν κυκλοφορήσει πριν από δύο, ίσως και τρεις μέρες και ώσπου να φτάσουν στα Γιάννινα και στη συνέχεια να καταλήξουν στην Κόνιτσα, το περιεχόμενό τους αποτελούσε πια ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος.

Με ένα τέτοιο λεωφορείο λοιπόν ξεφύτρωσε κάποτε κι ο Γεράσιμος. Ήταν ένας μαυριδερός άντρας, πρώτο μπόι με κάτι πελώρια εκστατικά μάτια, ογκώδης εν μέρει από φυσικού του, εν μέρει κι από το πέτσινο κοντό παλτό του με γούνινο γιακά, που τον ξεχώριζε από τους άλλους. Είχε δύο παιδιά από τον πρώτο του γάμο, ένα αγόρι κι ένα κορίτσι με τα ίδια εκστατικά μάτια. Δεν μπορώ να πω βέβαια πως είχαν όλοι

τους έξυπνα μάτια. Μια θολούρα κάλυπτε το βλέμμα και των τριών. Μάλλον έδιναν την εντύπωση ότι είχαν αυξημένη σεξουαλικότητα και ο πατέρας και τα παιδιά του. Όταν η κοπέλα μεγάλωσε κάπως, έγινε εξαιρετικά όμορφη, σε τσιγγάνικο στυλ, με τη σεξουαλικότητα έκδηλη στο πρόσωπό της. Έγινε το μήλο της έριδας κάθε μικροβαθμοφόρου των Ενόπλων Δυνάμεων και των Σωμάτων Ασφαλείας. Φαίνεται πως έβραζε μέσα τους τσιγγάνικο αίμα. Αυτό ίσως και να ήταν η αιτία που ο κυρ-Γιώργης υποστήριζε, ότι ο Γεράσιμος πρέπει να κατάγεται από γύφτικη γενιά. Πάντως τίποτε δεν ήταν σίγουρο.

Με τον καιρό ο Γεράσιμος ορίστηκε πράκτορας των λεωφορείων και εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Κόνιτσα. Συνήθως την πρακτόρευση των λεωφορείων σε κάθε περιοχή την αναλαμβάνουν οι πιο έξυπνοι από την τάξη των αυτοκινητιστών. Το μυαλό τους παίρνει περισσότερες στροφές από τους υπόλοιπους συναδέλφους τους, γι' αυτό κι αντιλαμβάνονται έγκαιρα ότι είναι προτιμότερο να εγκατασταθεί πίσω από ένα γραφείο παριστάνοντας τον πολυάσχολο, ενώ στην ουσία τεμπελιάζει αφήνοντας τους άλλους να βαλλοδέρνουν στους δρόμους, κι από την άλλη να επωφελείσει ποικιλλότροπα — ανάλογα και προς την ικανότητά του στις κομπίνες — από τη διακίνηση των εμπορευμάτων και τη μετακίνηση των επιβατών.

Και φαίνεται ότι ο Γεράσιμος υπήρξε μαέστρος σε αυτού του είδους τις κομπίνες με αποτέλεσμα κάποτε να ζυμαρώσει για τα καλά. Δευτεροπαντρεύτηκε με μια μεγαλοκοπέλα από τη γειτονιά μας, μπήκε σώγαμπρος στο σπίτι της και κάποιο πρωί ξημέρωσε εκλεκτό στέλεχος των χοντρονοικοκυραίων του τόπου. Γράμματα βέβαια δεν ήξερε και πολλά, είχε όμως μια επίφαση μορφωμένου ανθρώπου. Κάθε τόσο πετούσε μερικές πομπώδεις φράσεις δανεισμένες μάλλον από κάποιους άλλους. Για παράδειγμα όταν ήθελε να πει για έναν άνθρωπο ότι είναι έξυπνος και καταφερτζής, έλεγε ότι «αυτός ανθρακεύεται εν πλω, όπως το Χουντ». Το Χουντ ήταν εκείνα τα χρόνια το

συνέπεια της τελείως απονήρευτης σκέψης της ή αποτελούσαν μια κάποια εκδήλωση γυναικείας φιλαρέσκειας που προσπαθούσε να προκαλέσει το ισχυρό φύλο. Αυτά βέβαια ανάγονται στο δαιδαλώδη και ανεξερεύνητο χώρο της ψυχολογίας, ένα χώρο για τον οποίο αναγνωρίζω την ανεπάρκεια των γνώσεών μου, πολλώ μάλλον όταν το θέμα είναι εξειδικευμένο, ανάγεται δηλαδή στην διερεύνηση της γυναικείας ψυχοσύνθεσης. Αλλά εδώ που τα λέμε και ποιος κατόρθωσε μέχρι σήμερα να διερευνήσει σε βάθος αυτό το θέμα;

Με την αναχώρηση της κοπέλας στην Αμερική έχασε κι ο κυρ-Γιώργης το πρωτομηνιάτικο γούρι του, του έφυγαν και οι υποσυνείδητες ελπίδες για αλλαγή εδέσματος. Έμεινε όμως η άλλη της η αδελφή. Η δεύτερη κατά σειρά ηλικίας. Η κυρα-Λέγκω πρότεινε να έρχεται πλέον κάθε πρωτομηνιά η Θεανώ (έτσι την έλεγαν τη δεύτερη αδελφή) για γούρι, για να συνεχιστεί η παράδοση. Ο κυρ-Γιώργης όμως απέρριψε την πρόταση ασυζητητί. Προχώρησε μάλιστα και περισσότερο υποστηρίζοντας δηλαδή ότι «με τα μούτρα που έχει η Θεανώ», η εμφάνισή της στο σπίτι κάθε πρωτομηνιά θα είχε τελείως αντίθετα αποτελέσματα. Θα χάναμε και τους συνηθισμένους πελάτες του γραφείου! Γιατί πράγματι η κοπέλα αυτή δεν είχε απάνω της καμιά γυναικεία χάρη για να αναπτερώσει τις ελπίδες του κυρ-Γιώργη στο γνωστό θέμα. Η πληθωρικότητα των διαστάσεών της, η αυξημένη τριχοφυΐα στο πρόσωπό της και μερικά άλλα φυσικά ελαττώματα, αποθούσαν και τον πιο μύωπα θεατή, με αποτέλεσμα να μείνει τελικά στο ράφι η κοπέλα και ήταν τόσο καλός άνθρωπος η καημένη.

Βέβαια ο Γεράσιμος σε κάποιες στιγμιαίες συναισθηματικές εξάρσεις, που ξεθύμαιναν πολύ γρήγορα, υποσχόταν συχνά σε κάθε ξενόφερτο ανύπαντρο ή χήρο προχωρημένης πάντοτε ηλικίας και με κάποια αυξημένη μυωπία, ότι «για να παντρέψει τη Θεανώ, παραχωρεί και το σπίτι ως προίκα της». Αλλά ούτε και το δέλεαρ του σπιτιού δεν έφερε κανένα ουσιαστικό αποτέ-

λεσμα. Κανένας δεν αποφάσιζε τελικά να υποστεί τη θυσία και να φορτωθεί τη Θεανώ χάρη του σπιτιού. Μόνο η πεθερά του ξαδέλφου μου του Θωμά είχε διαβλέψει κάποτε, άγνωστο με ποια αισθητικά κριτήρια, μια εξειδικευμένη γυναικεία χάρη στην κοπέλα. Υποστήριζε δηλαδή ότι η Θεανώ έχει ωραίο πόδι. Συζητήθηκε τότε ευρύτατα αυτή η αισθητική άποψη της συμπεθέρας. Άλλοι υποστήριζαν ότι μάλλον η συμπεθέρα θα είχε κάνει στην Αμερική ειδικές σπουδές ζωγραφικής και θα ειδικεύτηκε στην πριμιτίφ ζωγραφική του Γκωγκέν, με αποτέλεσμα να θεωρεί ως ιδεώδες γυναικείο κάλλος τις ασουλούπωτες κρεολές γυναίκες της Αϊτής, όπως μας τις παρουσιάζει ο ιδιόρρυθμος ζωγράφος στα έργα που έφτιαξε κατά την περίοδο της παραμονής του εκεί. Άλλοι πάλι υποστήριζαν ότι η συμπεθέρα θα ειδικεύτηκε στη μελέτη του αρχαίου κάλλους και τα πόδια της Θεανώς θα της θύμιζαν την τελειότητα που είχαν οι κολόνες του Παρθενώνα.

Αποτέλεσμα όμως όλης της συζήτησης περί των αισθητικών κριτηρίων της συμπεθέρας ήταν να προσέχουμε ιδιαίτερα κι εμείς τα πόδια της Θεανώς μήπως και ανακαλύψουμε την αισθητική τους τελειότητα.

*

Ας αφήσουμε όμως τα πόδια της κοπέλας κι ας επιστρέψουμε στον κεντρικό ήρωα της διήγησής μας, στον Γεράσιμο, και στα ωφέλη που του προσέφερε επί χρόνια η καλοσύνη και η νοικοκυροσύνη των τριών αδελφάδων. Γιατί και οι τρεις τους έγιναν τελικά σκλάβες του Γεράσιμου. Η κάθε επιθυμία του αποτελούσε διαταγή γι' αυτές. Ο Γεράσιμος ήταν τύπος πληθωρικός σε όλα του. Μαζί με τ' άλλα εθεωρείτο και δεξιοτέχνης χαρτοπαίχτης. Είχε αναγάγει τη χαρτοπαιξία σε επιστήμη, με αποτέλεσμα να μετατρέψει το σπίτι των κοριτσιών σε ινστιτούτο χαρτοπαικτικής. Βέβαια ο κυρ-Γιώργης χρησιμοποιούσε διαφορετική ορολογία γι' αυτό:

— Καταγώγιο το έκανε ο αληθής το σπίτι των κοριτσιών, έλεγε κάθε τόσο, όπως έβλεπε από το παράθυρο του σπιτιού μας να μπεινοβγαίνουν νύχτα μέρα οι πιο ύποπτοι τύποι του χωριού μας στο ινστιτούτο χαρτοπαικτικής του Γεράσιμου.

Όλοι αυτοί οι τύποι — σαν τον Γεράσιμο — που έχουν έμφυτη τη λαχτάρα του εύκολου πλουτισμού και δεν διαθέτουν ηθικές αναστολές, διεθνώς επιδίδονται σε επιχειρηματικές δραστηριότητες υπόπτου πάντοτε περιεχομένου. Συνήθως διευθύνουν νυχτερινά κέντρα πολυποίκιλης διασκέδασης των θαμώνων, διακινούν το εμπόριο των ναρκωτικών, εκμεταλλεύονται άγρια τις γυναίκες ελευθέρων ηθών, προάθουν στην πορνεία αφελή κοριτσόπουλα, ασκούν εμπόριο της λευκής σαρκός, μετέχουν ενεργά σε κάθε δραστηριότητα της Μαφίας και συνήθως διευθύνουν τις μεγάλες χαρτοπαικτικές λέσχες. Αυτά βέβαια γίνονται όταν βρεθούν σε μεγάλες πόλεις, στη Νέα Υόρκη, στο Λονδίνο και αλλού.

Όταν όμως η τύχη τα φέρει στραβά και κλειστούν στην Κόνιτσα με τις ελάχιστες δυνατότητες που τους παρέχει το στενό περιβάλλον είναι υποχρεωμένοι να περιορίσουν την κοχλάζουσα δραστηριότητά τους μετατρέποντας το σπίτι τους σε ινστιτούτο χαρτοπαιξίας. Και φαίνεται ότι η μετατροπή του σπιτιού των κοριτσιών σε χαρτοπαικτική λέσχη από τον Γεράσιμο είχε γίνει με την ανοχή της Χωροφυλακής, γιατί κατά τα λεγόμενα του κυρ-Γιώργη που τα παρακολουθούσε όλα από το παράθυρο, μπεινόβγαιναν στο σπίτι και αρκετοί βαθμοφόροι της.

Ένας από τους πιο τακτικούς θαμώνες της λέσχης του Γεράσιμου ήταν ο Ψαλλίδας. Είχε ταξιδέψει παλαιότερα στην Αίγυπτο, ανακατεύτηκε ίσως σε ύποπτα νυχτερινά κέντρα, έζησε εκεί κάτω ζωή μάλλον έκλυτη και περιπετειώδη και τελικά επέστρεψε στην Κόνιτσα άφραγκος. Πάντως, εκείνο τον καιρό, όταν έλεγες σε κάποιον «Είσαι Ψαλλίδας», υπονοούσες ότι είναι χαρτοπαίκτης.

Τον Ψαλλίδα τον βλέπαμε κι εμείς τα παιδιά που μπαινόβγαινε τακτικά στο σπίτι του Γεράσιμου. Ήταν από τους λίγους που αδιαφορούσαν για το τι θα έλεγε η κοινή γνώμη γι' αυτόν, μια που το είχε πάρει πλέον το όνομα του χαρτοπαίχτη έτσι κι αλλιώς. Οι περισσότεροι όμως απ' τους θαμώνες της λέσχης, λάβαιναν και κάποια προφυλακτικά μέτρα, κατά την είσοδο και έξοδο από το σπίτι.

Κάποιο πρωί ακούσαμε τον κυρ-Γιώργη να λέει στην κυρα-Λέγκω με σιγανή φωνή:

— Πάλι τα ίδια γίνονταν όλη νύχτα κάτω στο σπίτι των κοριτσιών. Μπαινόβγαιναν τα χαρτόμουτρα συνεχώς. Κατά τα χαράματα μάλιστα μου φάνηκε πως διέκρινα να βγαίνει από κει μέσα κι ο ανεψιός σου ο Θωμάς. Δεν είμαι όμως σίγουρος. Αλλά πού θα μου πάει, θα τον πιάσω κάποια φορά κι αλίμονό του. Αυτό μας έλειψε τώρα, να γίνει κι ο Θωμάς Ψαλλίδας και να μας ρεζιλέψει το σπίτι!

Ο Θωμάς, ως γνωστόν, είναι γιος της θείτσας Ουρανίας, της αδελφής της κυρα-Λέγκω. Το σπίτι της βρισκόταν δίπλα στο δικό μας, λίγο πιο κάτω. Επειδή υπήρχε υψομετρική διαφορά ανάμεσα στην αυλή της θείτσας και του κήπου μας, η επικοινωνία γινόταν τότε με μια πελώρια ξύλινη σκάλα τοποθετημένη στην αυλή της θείτσας και κολλημένη στον τοίχο του κήπου μας. Κατ' ουσίαν όμως με τον Θωμά και τη θείτσα αποτελούσαμε μια οικογένεια εκείνα τα χρόνια και ο κυρ-Γιώργης κατά κάποιο τρόπο ασκούσε εποπτεία στον Θωμά, μια και ο πατέρας του είχε πεθάνει από καιρό. Αλλά κι ο Θωμάς τον σεβόταν «το θείο τον Γιώργη» και δεν θα 'θελε να μάθει ότι συχνάζει στη λέσχη του Γεράσιμου.

Στη δική μου εκτίμηση όμως η υποψία του κυρ-Γιώργη περί συμμετοχής του Θωμά στη λέσχη, τον ανέβασε πολύ, γιατί εδώ που τα λέμε με γαργαλούσε κι εμένα η επιθυμία να προσπελάσω το κατώφλι της λέσχης για την οποία λέγονταν τέρατα και σημεία. Τα τεκταινόμενα εκεί μέσα παριστάνονταν

στη φαντασία μας άλλοτε ως τα ελευσίνια μυστήρια και άλλοτε ως Σόδομα και Γόμορα. Με έτρωγε όμως η περιέργεια, πήγαινε ή δεν πήγαινε ο Θωμάς στη λέσχη; Κάποτε λοιπόν τον ξεμονάχιασα και προσπάθησα να του βγάλω το μυστικό.

— Δεν μου λες, ρε Θωμά, πας κι εσύ στη λέσχη του Γεράσιμου;

Ο Θωμάς βέβαια δεν ήταν αφελής να μου απαντήσει ευθέως, γιατί φοβόταν μήπως πασάρω την πληροφορία στον κυρ-Γιώργη. Από την άλλη όμως, επειδή αντιλαμβανόταν τον ενδόμυχο θαυμασμό μου για την τυχόν συμμετοχή του στη λέσχη, με άφησε με κάτι μισόλογα να υποπτευθώ ότι μπορεί να συνέβαινε κάτι τέτοιο, αλλά ότι για μένα λόγω ηλικίας ήταν απαγορευμένη η συμμετοχή στα μυστήρια αυτού του κρυψόφυγτου.

Μίλησα και στο προηγούμενο βιβλίο για τον ξάδελφό μου τον Θωμά, εκεί όμως περιορίστηκα κυρίως στα φιλοσοφικά του αποφθέγματα. Αυτά είναι δημιουργήματα των τελευταίων ετών και μοιραία συνέπεια του παροπλισμού του. Γιατί ο Θωμάς στα νιάτα του ήταν το αντικείμενο του θαυμασμού μου. Είναι έξι χρόνια μεγαλύτερός μου και η διαφορά αυτή της ηλικίας μετράει πολύ στα χρόνια της εφηβείας. Με μια λέξη ο Θωμάς τότε για μένα ήταν ο Τάκης Μπλούμας του Μαλακάση:

*Στα παιδικά μου χρόνια
ο πιο μεγάλος εξάδελφός
μου μ' έπαιρνε μαζί.
Στα πανηγύρια που ήτανε
παρ' άλλος.
Πρώτος στην ομορφιά
και στην ορμή.
Τι ωραίος! τον θυμούμαι
αστροβολούσε...*

Στην παιδική του ηλικία κάθε άνθρωπος έχει κάποιο πρότυπο που θαυμάζει και θέλει να το μιμηθεί. Εγώ τότε είχα δύο

πρότυπα: στον πνευματικό τομέα τον ξάδελφό μου τον Αριστοκλή, για τον οποίο μίλησα αρκετά στο προηγούμενο βιβλίο μου. Στη λαχτάρα όμως της ζωής είχα ως πρότυπο τον ξάδελφό μου τον Θωμά.

Όταν εγώ ήμουν δεκατεσσάρων ή δεκαπέντε χρόνων — εποχή άχαρη μεταξύ της εφηβείας και της παιδικής ηλικίας — ο Θωμάς είχε πια αντρωθεί. Και ήταν πραγματικός λεβέντης, ψηλός, όμορφος, με φωτεινό πρόσωπο, με μαύρα κατσαρά μαλλιά που τα 'φηνε μεγάλα «ποιητικά», όπως λέγαμε τότε, και ένιωθες στο βλέμμα του τη λαχτάρα να χαρεί ολοκληρωτικά, ό,τι μπορεί να του προσφέρει η ζωή. Ήταν και ερωτιάρης ο μπαγάσας και είχε μεγάλες επιτυχίες στις κοπέλες κι εγώ τον ζήλευα τότε σε κείνη την άχαρη ηλικία που βρισκόμουν. Μισό σκυλί μισό ζαγάρι, όπως έλεγε κάποιος. Και το πρώτο άχαρο χνούδι από τρίχες άρχισε να σκοτεινιάζει το πρόσωπό μου και κυρίως κάτω από τη μύτη μου και δεν μπορούσα ακόμα να ξυριστώ. Και η φωνή μου ούτε παιδική ήταν πια, ούτε αντρική μπορούσε να χαρακτηριστεί. Και φορούσα ακόμα κοντά παντελόνια που έφταναν μέχρι τα γόνατα και μας φορούσε μάλλινες κάλτσες η κυρα-Λέγκω μέχρι σχεδόν το γόνατο και τις κρατούσαμε τότε με κάτι πολύχρωμες καλτσοδέτες. Και να σκεφτείς ότι μέσα μου είχε αρχίσει να σκιρτάει ο πόθος για τη γυναίκα, θολός, μυστηριώδης και απροσδιόριστος, αλλά ασίγαστος και βασανιστικός. Είχα καταλάβει πλέον ότι «δεν τον έχουμε μόνο για κατούρημα», όπως λέγαμε τότε. Η κυρα-Λέγκω άλλαζε κάθε πρωί τα σεντόνια μουσκεμένα από τις νυχτερινές ονειρώξεις και κουνούσε κι αυτή το κεφάλι με κατανόηση. Ήταν τότε η λαχτάρα μου μεγάλη να με προσέξουν κι εμένα τα κορίτσια, αλλά πού τέτοια τύχη! Όλες τον Θωμά στριφογύριζαν τότε, γι' αυτό και τον ζήλευα τον άτιμο κι ο νους μου ήταν πάντα εκεί. Πότε θα φτάσω κι εγώ στην ηλικία του Θωμά να με προσέξουν τα κορίτσια, να προσπελάσω και στη λέσχη του Γεράσιμου; Εν τω μεταξύ ο Θωμάς αλώνιζε στους κύκλους

των κοριτσιών, σύχναζε στη λέσχη του Γεράσιμου και πρωτοστατούσε στις διασκεδάσεις και στα γλέντια.

Το εξοχικό κέντρο της Κόνιτσας εκείνα τα χρόνια, τα Πλατάνια, αναφέρεται και στο προηγούμενο βιβλίο μου. Τα βράδια του καλοκαιριού, ιδιαίτερα της Κυριακής, γινόταν μεγάλο γλέντι εκεί. Υπό τους ήχους της κομπανίας του Αντώνη Τσιάπη, χόρευαν τότε οι μεγάλοι και ευρωπαϊκούς χορούς, φοξτρότ, ταγκό και βαλς και ελληνικούς: Ένας αετός καθότανε και έξινε τα νυχοποδαράκια του και τα λοιπά γνωστά. Εκεί πλέκονταν και τα ειδύλλια των μεγάλων. Κυρίαρχος των γλεντιών και των ειδυλλίων ήταν φυσικά ο Θωμάς. Συνήθως έριχνε τα δίχτυα του σε κάθε ξενόφερτη παντρεμένη ή ανύπαντρη, ανεξάρτητα από την ηλικία της.

Η ενστικτώδης επιθυμία της ποικιλίας που έχουμε όλοι μας, στον Θωμά τότε ήταν πολύ αυξημένη. Αυτό το 'ξεραν τα κορίτσια του χωριού μας και κατά κάποιον τρόπο κουμπώνονταν. Γιατί τα ερωτικά ειδύλλια του Θωμά συνήθως είχαν βραχύτατη διάρκεια: το πολύ μια βδομάδα κρατούσαν και πολύ που ήταν.

Βέβαια δεν μπορώ να πω ότι αλώνιζε άνευ αντιπάλων. Υπήρχαν και ανταγωνιστές. Ο κυριότερος αντίπαλός του ήταν ο Λάμπρος Κωστίδης. Ήταν συνομήλικοι, φανταχτεροί, όλο ζωντάνια και οι δυο τους και κολλητοί στα γλέντια και στα πανηγύρια. Μόνο στις ερωτικές επιχειρήσεις χώριζαν. Φίλοι, φίλοι, αλλά ο καθένας ενεργούσε για πάρτι του και μάλλον ιεροκρυφίως. Δεν λέω βέβαια ότι η αντιπαλότητα — για να θυμηθούμε λίγο το λεξιλόγιο του Ανδρέα — έφτανε μεταξύ τους στα άκρα. Κάθε άλλο! Παίξαμε, κέρδισες εσύ, με γεια σου, με χαρά σου. Είχαν δηλαδή μεταξύ τους την «ευγενή άμιλλα», που λένε, σαν τους αρχαίους αθλητές που έπαιρναν τελικά ένα κλαρί από δάφνη για την επιτυχία τους στα αγωνίσματα. Πού να ζούσαν σήμερα στον «αιώνα του Κοσκωτά», να δεις πού θα κατέληγε η «ευγενής άμιλλα»!

Κι εμείς οι μικρότεροι τους ζηλεύαμε όταν με το τέλος

κάθε ειδυλλίου διηγούνταν τα συμβάντα σ' εμάς γαρνιρισμένα βέβαια με αρκετή σάλτσα δικής τους επινόησης. Τέλος πάντων.

Κάποτε ήρθε το πλήρωμα του χρόνου. Έβαλα κι εγώ μακριά πανταλόνια, άρχισα να ξυρίζομαι και έκανα τα πρώτα δειλά βήματα στον ερωτικό τομέα και σε διάφορες εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής. Όταν μάλιστα μπήκα και στο Πανεπιστήμιο και απέκτησα τον τίτλο του ακαδημαϊκού πολίτη, όπως λέγαμε τότε, έγινα πια κατά ένα τρόπο ανεκτός στην παρέα των μεγάλων. Όχι βέβαια με ίσους όρους, αλλά τέλος πάντων, κάτι σαν μαθητευόμενος κοντά στους πρωτομάστορες.

Μια απ' τις πρώτες δειλές εμφανίσεις μου στην κοινωνική ζωή του τόπου μας ήταν η συμμετοχή μου στις ομαδικές επισκέψεις στα σπίτια των εορταζόντων μετά τη λειτουργία της εκκλησίας. Στις μεγάλες γιορτές του Αγίου Ιωάννη, του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Δημητρίου, όπου οι εορτάζοντες ήταν πολλοί, δημιουργούνταν έξω από την εκκλησία του Άι Νικόλα περίστασιακές παρέες, οι οποίες έπαιρναν σβάρνα τα σπίτια αυτών που γιόρταζαν, τους ήξεραν δεν τους ήξεραν, και γινόταν το σώσε. Αυτό ήταν το έθιμο τότε. Πολλές φορές δεν ξέραμε μάλιστα ποιος ήταν ο εορτάζων. Επρόκειτο για κάποιον μεγάλο ή για κανένα σκατόπαιδο; Η άγνοια αυτή μας δυσκόλευε στη διατύπωση της ευχής.

Στους μεγάλους έπρεπε να πεις «Χρόνια πολλά του Γιώργη», για τα σκατόπαιδα όμως η ευχή έπαιρνε πιο χαϊδευτικό τόνο: «Χρόνια πολλά του Γιωργάκη, να σας ζήσει, να τον χαίρεστε». Ξεπερνούσαμε τη δυσκολία ευθύς εξαρχής αφήνοντας κάποιον πιο γνωστό της οικογένειας να περάσει για να διατυπώσει πρώτος την ευχή.

Συνήθως όταν ο εορτάζων ήταν «ο Γιωργάκης» και βλέπαμε κάποιο παιδάκι που του έτρεχαν οι μύξες μονίμως από τη μύτη και τραβούσε τσιρίζοντας δαιμονιωδώς το φουστάνι της μαμάς του την ώρα που εκείνη μας κερνούσε, τότε καταλαβαίναμε ότι αυτό ήταν το τιμώμενο πρόσωπο και έπρεπε να το

χαϊδέψουμε υποτυπωδώς με άμεσο κίνδυνο να βρωμίσουμε τα χέρια μας με τις μύξες. Τότε έπρεπε να προσθέσουμε και τη φράση «καλή πρόοδο» ή κάτι άλλο παρεμφερές, ενώ μέσα μας ξυπνούσαν ενστικτωδώς ηρώδειες διαθέσεις.

Συνήθως στα σπίτια προσφέρονταν γλυκό του κουταλιού και ένα ποτηράκι ρακί. Σε μερικά σπίτια προσέφεραν και τσιγάρο. Αν τύχαινε την ώρα που σου προσέφεραν το τσιγάρο να καπνίζεις, τότε έβαζες το προσφερόμενο τσιγάρο στο αυτί. Δεν υπήρχε περίπτωση να αρνηθείς την προσφορά.

Και δώσ' του λοιπόν τα «Χρόνια πολλά» και δώσ' του να κατεβάζουμε τα ποτήρια με ρακί, το ένα μετά το άλλο. Πολλές φορές μάλιστα, όταν το ρακί ήταν «μεταβγαλμένο», διπλής δηλαδή αποστάξεως, οι πιο θρασεείς της παρέας υποστήριζαν μετά από το πρώτο προσφερόμενο ρακί ότι «ήρθαν με δύο πόδια». Αυτό υποδηλούσε ότι έπρεπε να προσφερθεί και δεύτερο ποτήρι.

Κάποτε βέβαια ο νοικοκύρης του σπιτιού κατά τη διατύπωση της φράσης αυτής απαντούσε:

— Σκέψου τι θα γινόταν αν είσασταν και σαρανταποδαρούσες!

Κατά την πρώτη μου συμμετοχή σε μια παρόμοια ομαδική εορταστική εξόρμηση κατέληξα με τα πολλά ρακιά να γίνω σταφίδα από το μεθύσι, να με κουβαλήσουν σηκωτό στο σπίτι και να ξερνοκοπάω όλη μέρα. Γιατί ήμουν αμάθητος και από φυσικού μου φαίνεται ότι δεν το άντεχα το πολύ ποτό, σε αντίθεση με τον Θωμά και το φίλο του Κωστίδη που κατέβαζαν τότε το ρακί με το νεροπότηρο, χωρίς να τους πειράζει καθόλου. Οι μόνες εμφανείς εκδηλώσεις ήταν γι' αυτούς το υπερβολικό κοκκίνισμα του προσώπου, το θόλωμα των ματιών, τα αδικαιολόγητα βροντερά γέλια και μια ακατάσχετη πολυλογία που τους έπιανε.

Και αφού σας έδωσα μια πρώτη γεύση περί του ποιος ήταν εκείνα τα χρόνια ο ξάδελφός μου ο Θωμάς, πρέπει τώρα

να προχωρήσω και στο κύριο θέμα της διήγησής μου, το χρυσό ρολόι του Θωμά.

Μπορεί όμως ένα ρολόι να αποτελέσει κύριο θέμα μιας διήγησης; Πώς δεν μπορεί! Εδώ ένα παλτό έδωσε κάποτε την αφορμή στον Γκόγκολ να φτιάξει μια αριστουργηματική νουβέλα και δεν θα μπορέσει ένα ρολόι, και μάλιστα χρυσό, να είναι ενδιαφέρον; Φυσικά εδώ ισχύει η λαϊκή παροιμία: «Βάζει και η μυλωνού τον άντρα της με τους πραματευτάδες». Αλλά ο καθένας με τη χάρη του. (Κι αυτή εδώ τη φράση την έχω κλεμμένη από τη θείτσα μου την Ουρανία, η οποία όμως το 'λεγε για τις γυναίκες: «Η κάθε μία με τη χάρη της».) Και κάνει ό,τι μπορεί ο καθένας. Για να μην ξαναθυμηθούμε τον Καβάφη με το «πρώτο σκαλί», γιατί αρκετά σας έπρηξα και μ' αυτόν.

Κατ' αρχήν λοιπόν πρέπει να εξηγήσω με γενικές γραμμές την αλληλοεξάρτηση αυτού του ρολογιού με τα μεγάλα όνειρα του Θωμά, που εκφράζεται λεκτικά με τη γνωστή ρήση «Ο γαρ θάνατός σου η ζωή μου». Και για να μπούμε στις λεπτομέρειες πρέπει να διευκρινίσω ότι επρόκειτο για ένα ρολόι από εκείνα τα παλιά της τσέπης.

Ο κάθε ξενητεμένος, όταν γύριζε από τα ξένα, την Αίγυπτο, τη Ρουμανία, την Αμερική, έπρεπε να έχει στην τσέπη του γελεκιού του το χρυσό ρολόι κρεμασμένο με μια χρυσή καδένα, που ξεχώριζε εμφανώς όταν άνοιγε το σακκάκι. Ήταν η φανερή απόδειξη ότι γύρισε από τα ξένα «καζαντισμένος». Και βέβαια η οικονομική του ευρωστία δεν μετριόταν με την τεχνική αρτιότητα του ρολογιού του, γιατί αυτό το στοιχείο δεν ήταν καθόλου εμφανές, μολονότι ο καθένας στη συζήτηση περί της ακριβούς ώρας, βγάζοντας το ρολόι του συμπλήρωνε με πλήρη αυτοπεποίθηση: «Εμένα το ρολόι μου δεν χάνει ούτε δευτερόλεπτο», παίρνοντας βέβαια και το ανάλογο υπεροπτικό ύφος. Η υπεροψία αυτή ως προς την καταπληκτική ακρίβεια του ρολογιού διατηρείται μέχρι και σήμερα. Μόνο που σήμερα ο

κάτοχος του ρολογιού δίνει ορισμένα συμπληρωματικά στοιχεία ως προς την υπεροχή της μάρκας: «Ξέρεις, το ρολόι μου είναι Ρόλεξ». Και επειδή οι γνώσεις μου στην ωρολογοποιία είναι μηδαμινές ή μάλλον ανύπαρκτες — αφού για να κουρδίσω το ρολόι μου κάθε φορά καταφεύγω στο ρολογά της γειτονιάς — δεν μπορώ να παρατηρήσω τίποτα σχετικά με την τεχνική αρτιότητα εκείνου του ρολογιού.

Τα εμφανή όμως στοιχεία του δημιουργούσαν και στον πιο αδαή θεατή την πεποίθηση ότι επρόκειτο για ρολόι μεγάλης αξίας. Και τα στοιχεία αυτά ήταν μεν το τεράστιο μέγεθος για ρολόι τσέπης, αλλά κυρίως τα διαδοχικά χρυσά καπάκια, που κάλυπταν τον ωρολογιακό μηχανισμό. Όπως ακριβώς στην Αμερική όπου η αξία κάθε ανθρώπου μετριέται με τον αριθμό των δολαρίων που κατέχει. Ο ένας είναι των χιλίων δολαρίων, ο άλλος του ενός εκατομμυρίου. Έτσι εκείνα τα χρόνια η οικονομική ευρωστία κάθε ξενητημένου που επέστρεφε στον τόπο του, μετριόταν με τον αριθμό των χρυσών καπακιών του ρολογιού του. Ο ένας ήταν των δύο καπακιών, ο άλλος των τριών και ούτω καθεξής.

Και για να μην πολυλογούμε, το χρυσό ρολόι του Θωμά είχε πέντε αλληπάλληλα καπάκια σε κάθε πλευρά, ήτοι δέκα συνολικά ολόχρυσα καπάκια. Το ρολόι αυτό αποτελούσε για τη θείτσα Ουρανία το πολυτιμότερο αντικείμενο του σπιτιού. Κάθε φορά που θα 'φευγαν από το σπίτι, η τελευταία ερώτηση ήταν: «Το κλείδωσες το ρολόι;» Με μια λέξη αυτό το ρολόι είχε γίνει θρύλος για όλη μας την οικογένεια.

Κάποτε έπρεπε ο Θωμάς να κατεβεί στην Αθήνα, να φροντίσει για το διορισμό του ως δασκάλου. Κάποιος πρότεινε τότε να πάρει μαζί του και το ρολόι. Δεν ξέρεις τι μπορεί να του συμβεί εκεί κάτω. Να του σωθούν τα λεφτά και να αναγκαστεί να ρευστοποιήσει κανένα καπάκι για να τα βγάλει πέρα.

Όπως ήταν ευνόητο, ο Θωμάς επικρότησε την πρόταση

και έτσι με τις ευχές όλων πήρε το δρόμο για την Αθήνα, αφού εξασφάλισε πρώτα με μια παραμάνα τη μέσα τσέπη του σακκακιού του, όπου εναπόθεσε με τον πρέποντα σεβασμό το ρολόι.

Στην Αθήνα ήταν φυσικό να συναντήσει το φίλο του Λάμπρο Κωστίδη, ο οποίος σπούδαζε τότε φαρμακοποιός και η φιλοδοξία του πατέρα του ήταν να τον δει κάποτε Νοστράδαμο της σύγχρονης εποχής. Δεν μπορώ βέβαια να ισχυριστώ ότι ήταν ανάλογες και οι φιλοδοξίες του Λάμπρου. Από την έρευνα των χημικών ενώσεων των φαρμάκων προτιμούσε περισσότερο την λεπτομερή έρευνα των κρυφών χαρισμάτων κάποιας κοπέλας και η μόνη συνάφεια που μπορούσε να έχει η ερευνητική του διάθεση με τη φαρμακευτική επιστήμη ήταν η γραδομέτρηση και ο ακριβής προσδιορισμός της ποιότητας του κρασιού, που του πρόσφερε ο ταβερνιάρης της γειτονιάς του. Για τη γραδομέτρηση όμως δεν χρειαζόταν επιστημονικά όργανα ανάλυσης και άλλα συναφή μέσα της σύγχρονης τεχνολογίας. Με την επαφή μιας σταγόνας κρασιού στη γλώσσα του προσδιόριζε με ακρίβεια και τους βαθμούς οινοπνεύματος και την ποιότητα του προσφερομένου δείγματος. Αν ζούσε στη Γαλλία θα είχε εξελιχθεί σε *dégustateur* διεθνούς ακτινοβολίας.

Τον Λάμπρο Κωστίδη τον ήξερα από την Κόνιτσα, λόγω της διαφοράς ηλικίας όμως εκεί δεν κάναμε παρέα ώστε να τον γνωρίσω σε βάθος. Έπρεπε να κατεβώ και εγώ κάποτε στην Αθήνα ως φοιτητής, να συγκατοικήσουμε ένα διάστημα, για να καταλάβω ότι ο Λάμπρος Κωστίδης ήταν αυτό που έλεγε ο Γεράσιμος στην Κόνιτσα «ο άνθρωπος θάλασσα».

Όλα στον Λάμπρο Κωστίδη υπήρχαν στον υπερθετικό βαθμό. Και η λαχτάρα να ζήσει με ένταση την κάθε στιγμή της ζωής του, να πιει, όπως έλεγε, το ποτό της ηδονής μέχρι την τελευταία σταλαγματιά και η απεραντοσύνη των ονείρων του και τα μεγάλα λόγια που χρησιμοποιούσε στην κουβέντα, αλλά πιο πέρα η απέραντη καλοσύνη του, η ανθρωπιά του και

όλα αυτά συνδυασμένα με ένα έμφυτο και πηγαίο χιούμορ... Η εξιστόρηση του βίου και της πολιτείας του Λάμπρου Κωστίδη δεν γίνεται με λίγες γραμμές. Χρειάζεται ολόκληρο βιβλίο. Και πρέπει κάποτε να το επιχειρήσω. Ένα μικρό δείγμα της απέραντης καλοσύνης του θα αναφέρω μόνο εδώ.

Όπως είπα, συγκατοικήσαμε κάποτε στην Αθήνα σ' ένα δωμάτιο κάπου στο τέρμα Ιπποκράτους σαν φοιτητές κι οι δύο. Ως γνωστόν ο κάθε φοιτητής διέρχεται διαδοχικά την εποχή των παχέων αγελάδων και των ισχνών. Μόνο που αυτή η τελευταία είναι μακροτέρας διάρκειας. Τι μακροτέρας! Καταλαμβάνει τα τρία τέταρτα του μήνα και βάλει. Μόνο η πρώτη εβδομάδα μετά την άφιξη του μηνιαίου επιδόματος μπορούσε να χαρακτηριστεί ως περίοδος ευημερίας.

Κάποτε λοιπόν βρισκόμαστε και οι δύο στην εποχή των ισχνών αγελάδων. Τι ισχνών! Ανύπαρκτων. Πλήρης ξεραϊλα. Είμαστε ξαπλωμένοι ο καθένας στο κρεβάτι του από το πρωί και πλησίαζε τέσσερις το απόγευμα. Σκοπός βέβαια αυτής της πολύωρης κατάκλισης ήταν η αποφυγή καταναλώσεως θερμίδων, επειδή ήταν πρακτικώς αδύνατη η αντικατάστασή τους.

Φυσικό ήταν να στραφούμε τότε στην επίλυση των μεγάλων προβλημάτων που απασχολούν κάθε σκεπτόμενο άνθρωπο: την προέλευση και το σκοπό της ζωής, την ύπαρξη ή μη υπερτάτου όντος και την ύπαρξη ανθρωπιστικών αισθημάτων σε αυτό το υπέρτατο ον όπως υποστήριζαν πολλοί τότε. Ως προς αυτό το τελευταίο ήταν φυσικό να έχουμε τις αμφιβολίες μας, διότι αλλιώς δεν θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε την αδιαφορία του για την κατάντια μας εκείνη την ώρα.

Επειδή όμως ως συνήθως το στομάχι του κάθε ανθρώπου δρα και αντιδρά κατά το δικό του τρόπο, ανεξάρτητα από την πνευματική δραστηριότητα, έχει δηλαδή το δικό του Θεό και ενώ πλησιάζαμε να βρούμε μετά από μακρά συζήτηση τη λύση σε πολλά από αυτά τα υπαρξιακά προβλήματα, άρχισε το στομάχι μου να γουργουρίζει.

— Όλα καλά, ρε Λάμπρο, αλλά από καύσιμα τι θα κάνουμε; Δεν ψάχνεσαι μήπως βρεθεί καμιά δεκάρα, γιατί όπως το πάμε, θα μας βρουν τουμπανιασμένους εδώ κάποιο πρωί και τους δύο.

Πράγματι ύστερα από πολύωρη έρευνα ο Λάμπρος ανακάλυψε επί τέλους κάποιο τάληρο ξεπεσμένο στην τσέπη ενός εγκαταλελειμμένου σακκακιού.

— Άκου να δεις, μου λέει. Μ' αυτό το τάληρο αποκλείεται να φάνε δύο άνθρωποι. Ένας και με το ζόρι μπορεί να βολευτεί. Εγώ είμαι συνηθισμένος από αυτά. Πήγαινε λοιπόν εδώ δίπλα στην ταβέρνα του μαστρο-Βαγγέλη, φάε μια συγυρισμένη φασουλάδα με δυο - τρία ψωμιά ή μια φάβα μετά ενός γεωμήλου στη μέση, φέρε μου κι εμένα πέντε - έξι τσιγάρα κι ο Θεός βοηθός. Πρόσεξε μόνο να αγοράσεις τα τσιγάρα πριν από το φαϊ.

Αυτός είναι ο Λάμπρος Κωστίδης και αυτόν συνάντησε ο Θωμάς, όταν πάτησε το πόδι του στην Αθήνα. Και η συνάντηση αυτή ήταν μοιραία για την τύχη του χρυσού ρολογιού. Συναντήθηκαν δυο άνθρωποι με την ίδια λαχτάρα να ζήσουν τη μεγάλη ζωή, να πιουν το ποτήρι με το ποτό της ηδονής μέχρι τον πάτο και τα λοιπά γνωστά. Με τις προϋποθέσεις αυτές, η τύχη του ρολογιού ήταν προδιαγραμμένη.

Νομίζω ότι ο Λάμπρος Κωστίδης δεν συνέβαλε άμεσα στην αποψίλωση του ωρολογιακού μηχανισμού, γιατί τότε ερχόταν απ' το Σουδάν ανελλιπώς το μηνιαίο επίδομα που τότε ήταν αρκετά ζουμερό. Μάλλον η συνένωση του επιδόματος με την αγοραστική αξία των καπακιών του ρολογιού συντέλεσε να ζήσουν ο Θωμάς κι ο Λάμπρος τη μεγάλη ζωή που ονειρεύονταν επί χρόνια και χρόνια στην Κόνιτσα. Και μέχρι σήμερα δοθείσης ευκαιρίας να διηγούνται με κάθε λεπτομέρεια εκείνη τη χρυσή εποχή.

Δεν λέω βέβαια ότι η ρευστοποίηση του πρώτου καπακιού από το ρολόι ήταν ανώδυνη. Και δισταγμοί θα υπήρξαν και

αμφιταλαντεύσεις και ηθικές αναστολές. Άπαξ όμως έγινε το πρώτο βήμα, τα επόμενα ήταν πλέον παιχνιδάκι.

Όπως ήταν φυσικό, κάποτε εξαντλήθηκαν τα καπάκια και παρέμεινε ο ωρολογιακός μηχανισμός γυμνός και αποσκελετωμένος. Τι απέγινε αυτός ο μηχανισμός, δεν έμαθα ποτέ μου. Μάλλον θα βρίσκεται παραπεταμένος σε κανένα συρτάρι του Θωμά, θλιβερό κατάλοιπο του άλλοτε χρυσού ρολογιού με τα δέκα καπάκια, που εν τούτοις συντέλεσε κάποτε να πραγματοποιηθούν τα όνειρα του Θωμά για τη μεγάλη ζωή. Με την εξάντληση των καπακιών ο Θωμάς διαπίστωσε ότι είχε αρχίσει η αντίστροφη μέτρηση του αποσκελετωμένου ρολογιού του. Παρέλαβε λοιπόν το διορισμό του, ο οποίος είχε γίνει για τους γνωρίζοντες τα πράγματα, προτού κατέβει στην Αθήνα, και πήρε το θλιβερό δρόμο της επιστροφής. Στάθηκε και στην Πάτρα, όπου βρίσκομαι εγώ τότε σαν μαθητής στο Γυμνάσιο.

Εδώ χρειάζεται να κάνω μια παρένθεση άσχετη απ' το Θωμά, επιβεβλημένη όμως για την πλήρη ενημέρωση του αναγνώστη. Στην Κόνιτσα εκείνα τα χρόνια είχαμε ημιγυμνάσιο. Τις δύο πρώτες τάξεις τις έβγαλα στην Κόνιτσα. Επειδή ζούσε στην Πάτρα ο αδελφός του πατέρα μου, ο «θείος Πάνος», συνέχισα εκεί το Γυμνάσιο. Έδωσα εξετάσεις στη Μέση Σχολή Πατρών, η οποία πρωτολειτούργησε εκείνη τη χρονιά, δίπλα στα Ψηλά Αλώνια.

Πήγε ο κυρ-Γιώργης στον Γυμνασιάρχη — Μουσούρη νομίζω τον έλεγαν — να πάρει τα αποτελέσματα κι ο Γυμνασιάρχης του είπε πως ο γιος του έχει «γερό Ηπειρώτικο μυαλό». Ο κυρ-Γιώργης δήθεν προσεβλήθη και του απάντησε ότι στην Κόνιτσα του έλεγαν οι καθηγητές ότι είναι γερό το μυαλό του γιου του επειδή είναι Μωραϊτικό. Τέλος πάντων. Στη Μέση Σχολή Πατρών πέρασα δύο χρόνια, τρίτη και τετάρτη Γυμνασίου. Όταν ο αδελφός μου ο Γιάννης μπήκε κι αυτός στο

Γυμνάσιο, πήγαμε κι οι δύο στα Γιάννινα στη Ζωσιμαία, όπου πέρασα τα δύο τελευταία γυμνασιακά χρόνια.

Αυτά τα γράφω για την πλήρη ενημέρωση του μέλλοντος ιστοριογράφου, μήπως μπερδευτεί ο άνθρωπος και δεν βρει άκρη κατά την εξιστόρηση των γεγονότων της ζωής και της δικής μου και του αδελφού μου. Και επειδή με διακρίνει μεγάλη μετριοφροσύνη, πρέπει να διευκρινίσω ότι ήμουν άριστος μαθητής. Στην ίδια σειρά είμαστε τότε στην Πάτρα και ο Τοτός ο Γιαννακόπουλος, που εξελίχθηκε σε άριστο αρθρογράφο στην *Ελευθερία* του Κόκα, κι ο Γιώργος ο Παπαγεωργίου, δικηγόρος τώρα στην Πάτρα.

Κάποτε προ ετών ήρθε ο Τοτός στην Κέρκυρα εκδρομή. Συναντηθήκαμε, τα είπαμε και σε κάποια στιγμή μου λέει:

— Ξέρεις ότι είχαμε συμμαθητή τον Γιώργη τον Παπαδόπουλο, το Δικτάτορα;

— Σοβαρολογείς, ρε Τοτό; Πώς δεν τον θυμάμαι;

— Δέν τον θυμάσαι γιατί ήταν στο Πρακτικό τμήμα, ενώ εμείς είμαστε στο Κλασικό.

Τότε θυμήθηκα ένα δασκαλοπαίδι που ήταν στο Πρακτικό. Σπασίλας, με κάτι έξαλλα μάτια. Πάντως της σειράς μαθητής. Τα σαΐνια ήταν γνωστά στην τάξη μας και δεν συμπεριλαμβάνονταν ο Γιώργος Παπαδόπουλος σε αυτά. Και τώρα που γράφω αυτές τις σελίδες στο μπαλκόνι μου, αναλογίζομαι ότι εκείνο το δασκαλοπαίδι που δεν ξεχώριζε τότε, τα κατάφερε και πρωθυπουργός να γίνει κι αντιβασιλέας να γίνει, και παρά τριχα να χριστεί και αρχιεπίσκοπος. Και εσύ, το σαΐνι εκείνης της εποχής, να γεράσεις συμβολαιογράφος σε μια επαρχία.

Βέβαια εδώ μπαίνουμε στα χωράφια των αρχαίων ημών προγόνων.

«Εκ δε του τελευταίου εκβάντος» κτλ. γιατί όπως και να το κάνουμε από το να είσαι μπαγλαρωμένος στον Κορυδαλλό, προτιμότερο είναι να μην σε ξέρει κανένας, να κάθεται ελεύθερος στο μπαλκόνι σου, να πίνεις το ουϊσκάκι σου και να

γράφεις όποια αρλούμπα σου έρχεται στο μυαλό, με την απόλυτη βεβαιότητα ότι δεν πρόκειται κανένας να την διαβάσει. Εκτός βέβαια από τον Βασίλη Βασιλικό στο Παρίσι (κι αυτός ίσως εξ ανάγκης λόγω της ηθικής αυτουργίας στο έγκλημα).

Φαίνεται όμως ότι η φουρνιά των γεννηθέντων το 1919 υπήρξε αρκετά αξιόλογη. Πολλοί σημερινοί επώνυμοι γεννήθηκαν εκείνη τη χρονιά. Και ο Καστοριάδης με το κεφάλι γουλί από τότε και τα πόδια του που ήταν σε μια αέναη σύγκρουση μεταξύ τους κατά το περπάτημα, κι ο Μάριος Πλωρίτης και η Μαργαρίτα Λυμπεράκη κι ο Γιάννης Λάμπας την ίδια χρονιά γεννήθηκαν όλοι.

Και φυσικά και ο Ανδρέας... Έχω δε και μια υποψία, ότι και η Μελίνα στο ίδιο το καζάνι βράζει κι αυτή. Κι ας εμφανίζεται στα βιογραφικά σημειώματα ως γεννηθείσα το '25. Το να κρύψεις έξι χρόνια δεν είναι τίποτα για τις γυναίκες. Εδώ πολλές κρύβουν και δέκα και δεκαπέντε. Μια φίλη μου, μάλιστα κόψε-κόψε κάθε τόσο κι από λίγο, το έφτασε κάποτε να γεννηθεί τη χρονιά που γέννησε η ίδια τη θυγατέρα της.

Τέλος πάντων, ας περιοριστούμε στον Αντρέα. Παιδί του '19 είναι κι αυτός. Γερό μυαλό βέβαια. Αλλά θα 'θελες να σου σέρνουν όσα σέρνουν του Αντρέα αυτόν τον καιρό; Δεν είμαι προφήτης για να προβλέψω την εξέλιξη των γεγονότων. Πολύ φοβούμαι, όμως ότι τελικά μόνο η Μιμή θα του μείνει του Αντρέα. Θα μου πεις: λίγο είναι αυτό; Ασφαλώς όχι. Άντε κι εσύ στα εβδομήντα να βρεις μια Μιμή. Με το πρώτο πληροφοριακό δελτίο που θα πάρει η υποψήφια Μιμή σου, «συνταξιούχος του ταμείου Νομικών, εβδομήντα Μαΐων, λευκανθείς στο βωμό του καθήκοντος με μηνιαία σύνταξη εκατό χιλιάδων δραχμών άνευ κρατήσεων κτλ., κτλ.» η απάντηση της υποψήφιας Μιμής θα είναι η γνωστή «ας μένει το βύσσινο». Και για να τελειώσουμε την παρένθεση, έχω μια ψιλοϊδέα πως το μένος του Μητσοτάκη κατά του Αντρέα το τελευταίο διάστημα, από τη Μιμή ξεκινάει. «Ουκ εά με καθεύδειν το του Αντρέα τρό-

παιον». Γιατί όπως να το κάνουμε, ο Αντρέας να κοιμάται με τη Μιμή κι εσύ να κατακλίνεσαι κάθε βράδι με τη Μαρίκα μια ζωή. Ούτε ο Θεός δεν το θέλει αυτό. Εξ ου και η φαγομάρα του Μητσοτάκη.

Τέλος πάντων, ας επιστρέψω στον ξάδελφό μου τον Θωμά, που ήρθε να με βρει στην Πάτρα. Βγήκαμε λοιπόν με τον Θωμά βόλτα και άρχισε να μου διηγείται με κάθε λεπτομέρεια τη μαγεμένη ζωή που πέρασε στην Αθήνα.

Μου μίλησε για τα νυχτερινά κέντρα και τα καμπαρέ των Αθηνών. Για το *Μαξίμ* και για την *Αρζεντίνα*, που μόλις καθόσουν στο τραπέζι σου ερχόταν μια κοπέλα σαν τα κρύα νερά, να σου κάνει συντροφιά και μπορούσες να προχωρήσεις μαζί της σε απίθανα βάθη διερευνήσεων, αρκεί να διαπίστωνα η κοπέλα το πάχος του πορτοφολιού σου. Μου είπε και για τα μπορντέλα που επισκεπτόταν τακτικά. Μου μίλησε ακόμα για τα ευρωπαϊκά ποτά που κατανάλωνε στα διάφορα κέντρα.

Τότε άκουσα για πρώτη φορά απ' το Θωμά για κάποιο ποτό που το λένε ουϊσκι. Το πίνουν λέει με σόδα και παγάκια και είναι πολύ της μόδας. Κάθε μοντέρνος κύριος μόνο ουϊσκι μπορεί να πίνει. Εγώ μέχρι τότε ήξερα μόνο το πορδοκράσι που μας έφερνε κανένας πελάτης του κυρ-Γιώργη από το Πεκλάρι και το ρακί που έβγαζε ο Τόγκας κάτω από το σπίτι μας κάθε Οκτώβριο μετά το πάτημα των σταφυλιών. Μέχρι εκεί έφταναν οι γνώσεις μου για τα ποτά.

Μου έλεγε λοιπόν ο Θωμάς και σταματημό δεν είχε κι εγώ τον άκουγα με ανοιχτό το στόμα και τον ζήλευα για την τύχη του, τον άτιμο. Κάποτε με τα πολλά:

— Πάμε τώρα να σου προσφέρω το μπρέκφαστ, δήλωσε με έμφαση.

Στην αρχή δεν κατάλαβα περί τίνος επρόκειτο. Όταν μπήκαμε σε ένα μεγάλο κέντρο και έδωσε την παραγγελία ο Θωμάς, κατάλαβα ότι επρόκειτο για πρωινό. Νεσκαφέ με γάλα, βούτυρο, μαρμελάδα, φρυγανιές και τα συναφή. Σ' αυτό το

είδος του πρωινού ήμουν ασυνήθιστος.

Βλέπεις στην Κόνιτσα το μόνιμο πρωινό που μας έδινε η κυρα-Λέγκω πριν φύγουμε για το σχολείο, ήταν ο τραχανάς, στον οποίο επικάθονταν κάποια στίγματα τσιγαριασμένου βούτυρου.

Πρωτοπόρος του σύγχρονου διαιτολογίου, το οποίο απαγορεύει τη χρήση των λιπαρών λόγω χολιστερίνης, η κυρα-Λέγκω φρόντιζε από τότε γι' αυτή τη δίαιτα. Βέβαια η κύρια αιτία ήταν ο μόνιμος φόβος της μην τυχόν ξεμείνουμε από βούτυρο μέχρι τον Ιούνιο που θα παίρναμε το καινούργιο. Ο φόβος «μην ξεμείνουμε» για όλες τις προμήθειες του χειμώνα ήταν ο μόνιμος εφιάλτης της κυρα-Λέγκως και αποτελούσε τη μόνιμη αιτία διενέξεων, κάθε μέρα μεταξύ κυρα-Λέγκως και θείτσας Ουρανίας.

Όταν κάποτε πιάστηκαν τα πόδια της κυρα-Λέγκως, η θείτσα Ουρανία ανέλαβε το νοικοκυριό του σπιτιού. Τα φαγητά όμως που μας έφτιαχνε ήταν πολύ πιο νόστιμα από τα φαγητά της κυρα-Λέγκως.

— Άμα βάλω κι εγώ το λάδι και το βούτυρο που βάζει η θείτσα σας, ξέρω κι εγώ να τα φτιάσω νόστιμα, υποστήριζε η κυρα-Λέγκω, κουνώντας το κεφάλι της.

Και λόγω της ιδιότητάς της ως υπουργού των Οικονομικών στο σπίτι, παρακολουθούσε με μεγάλη προσοχή τη θείτσα Ουρανία την ώρα που έριχνε το λάδι ή το βούτυρο στο φαΐ.

— Πού πας αυτού, Ουρανία, ήταν κάθε φορά η αντίδραση της κυρα-Λέγκως στην υποτιθέμενη σπατάλη της θείτσας.

— Ε, μωρή Λέγκω. Δεν γίνεται φαΐ με νερό σκέτο, ήταν η μόνιμη απάντηση της θείτσας.

*

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στον Θωμά και τον Γεράσιμο, με το ινστιτούτο του στην Κόνιτσα.

Κάποτε, όταν έγινα κι εγώ ακαδημαϊκός πολίτης και μι-

σομπήκα στον κύκλο των μεγάλων, ο Θωμάς αποφάσισε να με μυθήσει στα μυστήρια της λέσχης του Γεράσιμου. Ήταν παραμονή Πρωτοχρονιάς.

— Απόψε, μου είπε, θα σε πάρω στη λέσχη. Αλλά ό,τι δεις και ό,τι ακούσεις εκεί, τσιμουδιά.

— Τι λες, ρε Θωμά! Παιδιά είμαστε τώρα;

Κι έτσι την παραμονή μιας Πρωτοχρονιάς, είχα τη μεγάλη ευτυχία να προσπελάσω το κρυσφύγετο του Γεράσιμου. Τρία τραπέζια με πράσινη τσόχα ήταν τοποθετημένα στον οντά των κοριτσιών. Το πιο μεγάλο προοριζόταν για το χοντρό παιχνίδι. Εκεί κάθονταν τα μεγάλα μαχαίρια, Ψαλλίδας και λοιποί. Η ιεραρχία μεταξύ των παιχτών διατηρείται παντού με θρησκευτική ευλάβεια και είναι δύσκολη η μετάταξη από το μικρό τραπέζι στο μεγάλο. Το αντίθετο είναι πιο εύκολο, γεγονός που συμβαίνει, όταν σε κάνουν του αλατιού στο μεγάλο και υποχωρείς αναγκαστικά στους δευτεροκλασσάτους. Σε ένα τέταρτο τραπέζι υπήρχαν εν αφθονία τα εδέσματα και το κρασί. Μόνο κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού κατάλαβα ότι η προσφορά των εδεσμάτων και του ποτού δεν ήταν άνευ ανταλλάγματος. Το αντάλλαγμα ήταν η «γκανιότα».

Τώρα θα μου πεις τι ήταν η γκανιότα; Κάποιος απ' τους παίχτες αναλάμβανε ευθύς εξαρχής να τη μαζεύει. Να ξεχωρίζει δηλαδή μια ή δυο μάρκες από το σωρό του κάθε χτυπήματος και να τα βάζει σε ιδιαίτερο κουτί, που προοριζόταν για την κάλυψη των εξόδων του Γεράσιμου και για το εργολαβικό κέρδος της επιχείρησης. Η επιλογή του παίχτη που μάζευε τη γκανιότα, ήταν από τις πιο δύσκολες επιλογές και σε καμιά περίπτωση δεν έπρεπε να είναι ο Γεράσιμος, γιατί θα 'ρχόταν μια στιγμή που όλες οι μάρκες θα είχαν μαζευτεί στο κουτί της γκανιότας. Επειδή όμως πάντοτε υπήρχε ο φόβος των παρασκηνιακών συνεννοήσεων του Γεράσιμου με κάποιον παίχτη, επιλεγόταν ο κατά μαχητό τεκμήριο πιο τίμιος της παρέας.

Τέλος πάντων. Συγκεντρώθηκαν σιγά - σιγά οι θαμώνες της λέσχης. Μερικοί που δεν με ήξεραν, όπως με έβλεπαν για πρώτη φορά, ζητούσαν πληροφορίες από τον Θωμά και τον Γεράσιμο με νοήματα. Και εκείνοι πάλι με νοήματα τους καθσύχαζαν. Κάθε τόσο ο καθένας πήγαινε στο μπουφέ, τσιμπούσε κάτι, έπινε και ένα ποτηράκι κρασί, αλλά υπήρχε διάχυτη μια αδημονία. Ήταν η ανησυχία των μαχητών πριν απ' τη μάχη.

Σε κάποια στιγμή ρώτησα τον Θωμά, γιατί δεν αρχίζουν το παιχνίδι, τι περιμένουν.

— Πρέπει, μου λέει με επίσημο ύφος, να παιχτεί πρώτα ο Εθνικός Ύμνος.

— Και πώς κολλάει, ρε Θωμά, ο Εθνικός Ύμνος στο χαρτοπαίγνιο;

— Για άκουσε να σου πω, μου απαντάει ο Θωμάς σε επιτιμητικό ύφος, εδώ δεν σε φέραμε για ελεγκτή. Η ανάκρουση του Εθνικού Ύμνου είναι παράδοση ετών εδώ μέσα κάθε παραμονή Πρωτοχρονιάς.

Πράγματι σε λίγο σηκώθηκε ο Γεράσιμος, πήρε ύφος μεγάλου ιεράρχου, πλησίασε με βήμα αργό το τραπέζι όπου ήταν τοποθετημένο το γραμμόφωνο και έβαλε με το δέοντα σεβασμό το δίσκο με τον Εθνικό Ύμνο. Σηκωθήκαμε τότε κι εμείς όλοι όρθιοι και έμπλεοι από ρίγη εθνικής έξαρσης να συνοδεύσουμε στο μουρμουρητό τη μουσική του γραμμοφώνου με τα λόγια του Εθνικού Ύμνου. Η σκηνή ήταν πραγματικά επιβλητική. Με τις τελευταίες λέξεις του Ύμνου *Χαίρε, ω χαίρε, λευτεριά*, ακαριαία κάθησε ο καθένας στην προκαθορισμένη θέση του και τακτοποίησε τις μάρκες του.

Ο Θωμάς φυσικά κάθησε στο μεγάλο τραπέζι των επιλέκτων και εγώ κάθησα δίπλα του, απλώς ως θεατής. Με είχε μυήσει βέβαια από προηγούμενα για τους διάφορους συνδυασμούς της πόκας. Τα τρία κερδίζουν τα ζευγάρια. Το χρώμα κερδίζει το φουλ και ούτω καθ' εξής.

Καμιά φορά όμως κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού μπερδεύομουν στην ιεράρχηση των συνδυασμών, οπότε ρωτούσα τον Θωμά στο σιγανό.

— Τα τρία είναι ανώτερα, ρε Θωμά ή η κέντα;

Ο Θωμάς μου έδινε κάθε τόσο τις σχετικές διευκρινήσεις, αλλά πάντοτε συμπλήρωνε.

— Μα πολύ μπουμπούνας είσαι, βρε παιδί μου! Όχι πόκα δεν πρόκειται να μάθεις εσύ ποτέ σου, αλλά ούτε και για κοντσίνα σε βλέπω ικανό.

Πόσο άδικο είχε στην κρίση του ο Θωμάς τότε! Αλλά πού να φανταστεί κι αυτός ότι θα έφτανε κάποια στιγμή ο ξάδελφός του ερχόμενος στην Κέρκυρα (ύστερα από επίπονη και επίμοχθη προσπάθεια και μακρά μαθητεία δίπλα σ' έναν ιεροφάντη της χαρτοπαικτικής επιστήμης, τον Δ.Π.) να αποτελεί για ένα διάστημα επίλεκτο μέλος των μεγαλύτερων μαχαιριών της Επτανησιακής πρωτεύουσας υπό τη σκιά του Πέτρου Αρμένη Βράιλα! Ήταν μια εποχή που τα σαλόνια της Αναγνωστικής Εταιρείας συγκέντρωναν το πιο εκλεκτό χαρτοπαικτικό στοιχείο υπήρχε στον τόπο και υπό την σκιά των τεράστιων βιβλιοθηκών επιδίδονταν όλοι οι θαμώνες της Λέσχης μετά μανίας στις πολυποικίλες μορφές της χαρτοπαιξίας, αρχίζοντας από τις πασιέντσες και καταλήγοντας στον κούκο το μονό, την υψηλότερα δηλαδή παραλλαγή της πόκας. Και ποιοι δεν πέρασαν από κει μέσα! Μεταξύ των παικτών περιλαμβανόταν κι ο Σοφοκλής Βενιζέλος, μεγάλος μπριτζίστας στην εποχή του. Ήταν τον καιρό που ερχόταν κι αυτός στη Κέρκυρα να παραθερίσει και ξημεροβραδιαζόταν στη Λέσχη παίζοντας μπρίτζ.

Αλλά και αρκετοί ανώτεροι δικαστές, λέγεται ότι μετείχαν παλαιότερα σε ολονύχτιες χαρτοπαιχτικές μάχες. Κάποτε, λέει, μετείχε σε μια τέτοια παρέα και ο Πρόεδρος και ο Εισαγγελέας των Εφετών. Το παιχνίδι αγρίεψε για τα καλά και τους πήρε η μέρα και η αυγή. Τελείωσε γύρω στις οχτώ το πρωί. Στις εννιά

έπρεπε και οι δυο λειτουργοί της Θέμιδας να ανέβουν στην έδρα. Πήγαν λοιπόν κατευθείαν από τη Λέσχη στο Εφετείο. Έριξαν λίγο νερό στο πρόσωπό τους, διόρθωσαν τις γραβάτες τους, χτένισαν τα μαλλιά τους και με την ανάλογη σοβαρότητα κατευθύνθηκαν στην έδρα.

Επρόκειτο φαίνεται για κάποια ποινική υπόθεση αρκετά σοβαρή.

Και ο μεν Πρόεδρος κρατούσε μερικά υπολείμματα δυνάμεων από το ξενύχτι και διηύθυνε τη διαδικασία με κάποια σχετική διαύγεια. Ο Εισαγγελέας όμως κάθε τόσο κουτουλούσε, προσπαθώντας βέβαια να δώσει την εντύπωση στο ακροατήριο ότι το κλείσιμο κάθε τόσο των ματιών του ήταν η εμβάθυνση της νομικής σκέψης του στα αίτια του δικαζόμενου αδικήματος, κατ' ουσίαν όμως σ' όλη τη διάρκεια της δίκης βρισκόταν στην κατάσταση την οποία μας αποκαλούσε κάποτε ο Χωραφάς στο Πανεπιστήμιο *ivresse du sommeil*.

Ίσως να ονειρευόταν και κάποιες φάσεις του παιχνιδιού που είχε προηγηθεί στη Λέσχη.

Κάποτε άκουσε τη φωνή του Προέδρου.

— Κύριε Εισαγγελέα, έχετε το λόγο.

Και τότε ακούστηκε ευκρινώς και εντόνως εις επήκοον ολοκλήρου του ακροατηρίου η Εισαγγελική Πρόταση.

— Πάσσο, κύριε Πρόεδρε.

Από τότε βέβαια πέρασαν χρόνια και χρόνια. Η Αναγνωστική Εταιρεία επανήλθε στον προορισμό της, χάρη στις προσπάθειες του Κώστα Μούχα, ο γράφων εγκατέλειψε από μακρού χρόνου τον κούκο το μονό και οι δικαστικοί λειτουργοί περιορίστηκαν στα καθήκοντά τους.

*

Πρέπει όμως να επιστρέψω στη λέσχη του Γεράσιμου στην Κόνιτσα, γιατί το παιχνίδι έχει αγριέψει για τα καλά. Λένε ότι κατά τη διάρκεια της χαρτοπαιξίας εκδηλώνεται ο

χαρακτήρας του ανθρώπου και δεν έχουν άδικο. Σιγά - σιγά, όσο προχωρεί το παιχνίδι, πέφτει η μάσκα του ευπρεπισμού και ο άνθρωπος παρουσιάζεται γυμνός. Και οι χωριατιές και η βαρβαρότητα και η απληστία και οι υποσυνείδητες εχθρότητες ανάμεσα στους παίχτες, εκδηλώνονται τότε σε όλη τους τη γυμνότητα. Ο ιδρώτας τρέχει ποτάμι από το μέτωπό τους. Τα χέρια τους τρέμουν. Τα πρόσωπα αλλοιώνονται και αγριεύουν και ο άνθρωπος επανέρχεται στην εποχή των σπηλαίων. Αδύνατο να συγκρατηθεί. Γενικά η παρακολούθηση μιας παρτίδας χαρτοπαιξίας αποτελεί ευρύτατο πεδίο ψυχολογικής έρευνας.

Κάποτε ο Γεράσιμος ανήγγειλε ότι πλησιάζουν μεσάνυχτα και πρέπει να σταματήσει το παιχνίδι. Έπρεπε να υποδεχτούμε τον καινούργιο χρόνο. Διαπίστωση τότε σ' όλους τους παίχτες μια αλλαγή. Το πρόσωπό τους γαλήνεψε και πάλι. Κάποια στιγμή έσβησαν τα φώτα. Μπαίναμε αισίως στον καινούργιο χρόνο. Βέβαια τη στιγμή της συσκότισης ο καθένας άπλωσε ενστικτωδώς τα χέρια του και κάλυψε το σωρό από τις μάρκες του. Δεν ξέρεις τι μπορεί να συμβεί. Ό,τι φέρει η στιγμή δεν φέρνει ολόκληρος ο χρόνος. Τα φώτα άναψαν ξανά σε λίγο, οι ευχές αντελλάγησαν κι εγώ φαντάστηκα πως θα άρχιζε ξανά το παιχνίδι.

Όμως όχι. Όλοι ανέμεναν κάτι που έπρεπε να επακολουθήσει και η αναμονή ήταν έκδηλη στα πρόσωπά τους. Τότε λοιπόν, σηκώθηκε ο Γεράσιμος εν μέσω νεκρικής σιγής, πήρε το αναλογο βαθυστόχαστο ύφος και άρχισε να απαγγέλλει τη Λίμνη του Λαμαρτίνου σε μετάφραση Βαλαωρίτη. Αυτό ήταν το έθιμο από χρόνια. Και να δεις που ο Γεράσιμος απαγγέλλοντας τους ανεπανάληπτους στίχους του ποιήματος συγκινήθηκε. Δυο δάκρυα κύλησαν κάποια στιγμή από τα εκστατικά του μάτια και η συγκίνηση αυτή είχε μεταδοθεί σε όλους τους παίχτες.

Αυτοί όλοι οι άνθρωποι που πριν από λίγο είχαν περιέλθει σε ημιάγρια κατάσταση, ηρέμησαν ως δια μαγείας, γαλήνεψαν

τα πρόσωπά τους και άκουγαν με έκδηλη συγκίνηση τα λόγια του ποιητή. Ήταν η αισθητική συγκίνηση που σε κάθε άνθρωπο προσφέρει ο ποιητικός λόγος. Και η δύναμη του ποιητικού λόγου είναι τεράστια. Ημερεύει κάποια στιγμή την ψυχή και του πιο στιγνού εγκληματία. Τώρα θα μου πείτε τι σχέση είχε η απαγγελία της *Λίμνης* του Λαμαρτίνου μέσα στο χαρτοπαίγνιο, είναι κάτι που δεν μπόρεσα ποτέ μου να καταλάβω.

Σε λίγο βέβαια, με το πέρας της απαγγελίας, όλοι επανήλθαν και πάλι στην ημιάγρια κατάσταση της αλληλοεξόντωσης. Κατά τις δύο τη νύχτα εγκατέλειψα και εγώ την ομήγυρη και πήγα για ύπνο. Το όνειρό μου είχε εκπληρωθεί. Είχα γνωρίσει τα άδηλα και τα κρύφια μυστήρια του ινστιτούτου χαρτοπαιξίας του Γεράσιμου. Τι άλλο ήθελα από τη ζωή.

Από τότε πέρασαν χρόνια και χρόνια, ο Γεράσιμος μάλλον θα αποδήμησε εις Κύριον από καιρό. Ο ξάδελφός μου όμως ο Θωμάς ζει τώρα στην Αθήνα κάπου στους Αμπελοκήπους, εν μέσω της γυναίκας του της Ελένης, των παιδιών του και των εγγονιών του. Όλοι τον έχουν στα όπα-όπα. Είναι ο πρώτος που επισκέπτομαι όταν κατεβαίνω στην Αθήνα και χαίρομαι τη συντροφιά του. Είναι πλέον ο μόνος συνδετικός κρίκος με το παρελθόν, μια και ο ξάδελφός μου ο Αριστοκλής έφυγε για πάντα πριν από λίγο καιρό.

Τώρα βέβαια θα με ρωτήσετε, πώς κρατιέται ο Θωμάς; Πώς θέλετε να κρατιέται; Όπως κρατιόμαστε όλοι. Μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας. Στο μεταίχμιο δηλαδή. Στο ίδιο μεταίχμιο βρίσκεται, όπως πληροφορούμαι και ο άλλος γόης της δεκαετίας του '30, ο Λάμπρος Κωστίδης. Έχω χρόνια να τον δω και τον πεθύμησα και αυτόν. Ας είναι...

Πρέπει όμως να πω και μερικά άλλα ακόμη για τον Θωμά για να ολοκληρώσω την εικόνα του. Και πριν από όλα πρέπει να διευκρινίσω ότι ο Θωμάς, πριν από μερικά χρόνια είχε μια ιδιαίτερη ευαισθησία στο αμερικάνικο δολάριο. Κανένα άλλο νόμισμα δεν τον συγκινούσε· ούτε οι λίρες, ούτε τα μάρκα,

ούτε τα γιεν. Τίποτε απ' όλα αυτά. Όταν όμως του μιλούσες για αμερικάνικο δολάριο, κάτι πάθαινε. Αλληθώριζαν τα μάτια του, αλλοιωνόταν η φωνή του. Έτρεμαν τα χέρια του. Του είχε μείνει αυτή η ευαισθησία από τον καιρό που του έστελνε τα τσεκ η πεθερά του από την Αμερική, κατά τακτά χρονικά διαστήματα. Πρόκειται για τη γνωστή συμπεθέρα μας με την ιδιάζουσα αισθητική αντίληψη, ως προς το κάλλος των ποδιών της Θεανώς στην Κόνιτσα.

Αποτέλεσμα αυτής της ευαισθησίας του Θωμά στο δολάριο ήταν κάθε φορά που εμφανιζόταν από την Αμερική κάποιος εξ αγχιστείας συγγενής, έστω και δεκάτου βαθμού να σκυτάωνονται και ο Θωμάς και η Ελένη στις περιποιήσεις και στη φιλοξενία.

Κάποτε εμφανίστηκε στην Αθήνα ένας τέτοιος συγγενής. Το τι τραπεζώματα του έκαναν, τι περιποιήσεις, δεν λέγεται. Θέλησε κι ο Αμερικάνος να ανταποδώσει τις περιποιήσεις. Τους κάλεσε λοιπόν στο *Χίλτον* όπου έμενε, για να τους κάνει το τραπέζι ένα βράδι. Ξαναφούντωσαν τα όνειρα του Θωμά, για τη μεγάλη ζωή. Προηγήθηκε τα χρυσά καπάκια του ρολογιού και τη χρυσή εποχή των καπακιών. Το *Μαξίμ* και την *Αρτζεντίνα*. Από κει που πέρασε νερό, θα ξαναπεράσει, σκέφτηκε. Έβαλε λοιπόν το σκούρο το κουστούμι και τη γραβάτα την αρζαντέ. Έβαλε κι η Ελένη την καλή τη γούνα και κατευθείαν για το *Χίλτον*. Όλα βοηθούσαν μέσα εκεί για να ξαναζήσουν τα όνειρα. Τα πολύφωτα, τα χαλιά, οι βαθιές πολυθρόνες παντού, ο κρυφός φωτισμός στο εστιατόριο, τα αναμμένα κεριά σε κάθε τραπέζι με το ιλαρό τους φως, που δεν σε άφηναν να ψιλοκοσκινίζεις το περιεχόμενο του φαγητού που έτρωγες, η πληθώρα των γκαρσονιών γύρω σαν τους καλικαντζαραίους.

Ο Θωμάς ξαναζούσε τη μεγάλη ζωή. Προηγήθηκε βέβαια κάποιο απεριτίφ, άγνωστης ονομασίας που παρήγγειλε ο Αμερικάνος. Ο μαιτρ έφερε αργότερα και τους καταλόγους, τον

έπρεπε και οι δυο λειτουργοί της Θέμιδας να ανέβουν στην έδρα. Πήγαν λοιπόν κατευθείαν από τη Λέσχη στο Εφετείο. Έριξαν λίγο νερό στο πρόσωπό τους, διόρθωσαν τις γραβάτες τους, χτένισαν τα μαλλιά τους και με την ανάλογη σοβαρότητα κατευθύνθηκαν στην έδρα.

Επρόκειτο φαίνεται για κάποια ποινική υπόθεση αρκετά σοβαρή.

Και ο μεν Πρόεδρος κρατούσε μερικά υπολείμματα δυνάμεων από το ξενύχτι και διηύθυνε τη διαδικασία με κάποια σχετική διαύγεια. Ο Εισαγγελέας όμως κάθε τόσο κουτουλούσε, προσπαθώντας βέβαια να δώσει την εντύπωση στο ακροατήριο ότι το κλείσιμο κάθε τόσο των ματιών του ήταν η εμβάθυνση της νομικής σκέψης του στα αίτια του δικαζόμενου αδικήματος, κατ' ουσίαν όμως σ' όλη τη διάρκεια της δίκης βρισκόταν στην κατάσταση την οποία μας αποκαλούσε κάποτε ο Χωραφάς στο Πανεπιστήμιο *ivresse du sommeil*.

Ίσως να ονειρευόταν και κάποιες φάσεις του παιχνιδιού που είχε προηγηθεί στη Λέσχη.

Κάποτε άκουσε τη φωνή του Προέδρου.

— Κύριε Εισαγγελέα, έχετε το λόγο.

Και τότε ακούστηκε ευκρινώς και εντόνως εις επήκοον ολοκλήρου του ακροατηρίου η Εισαγγελική Πρόταση.

— Πάσσο, κύριε Πρόεδρε.

Από τότε βέβαια πέρασαν χρόνια και χρόνια. Η Αναγνωστική Εταιρεία επανήλθε στον προορισμό της, χάρη στις προσπάθειες του Κώστα Μούχα, ο γράφων εγκατέλειψε από μακρού χρόνου τον κούκο το μονό και οι δικαστικοί λειτουργοί περιορίστηκαν στα καθήκοντά τους.

*

Πρέπει όμως να επιστρέψω στη λέσχη του Γεράσιμου στην Κόνιτσα, γιατί το παιχνίδι έχει αγριέψει για τα καλά. Λένε ότι κατά τη διάρκεια της χαρτοπαιξίας εκδηλώνεται ο

χαρακτήρας του ανθρώπου και δεν έχουν άδικο. Σιγά - σιγά, όσο προχωρεί το παιχνίδι, πέφτει η μάσκα του ευπρεπισμού και ο άνθρωπος παρουσιάζεται γυμνός. Και οι χωριατιές και η βαρβαρότητα και η απληστία και οι υποσυνείδητες εχθρότητες ανάμεσα στους παίχτες, εκδηλώνονται τότε σε όλη τους τη γυμνότητα. Ο ιδρώτας τρέχει ποτάμι από το μέτωπό τους. Τα χέρια τους τρέμουν. Τα πρόσωπα αλλοιώνονται και αγριεύουν και ο άνθρωπος επανέρχεται στην εποχή των σπηλαίων. Αδύνατο να συγκρατηθεί. Γενικά η παρακολούθηση μιας παρτίδας χαρτοπαιξίας αποτελεί ευρύτατο πεδίο ψυχολογικής έρευνας.

Κάποτε ο Γεράσιμος ανήγγειλε ότι πλησιάζουν μεσάνυχτα και πρέπει να σταματήσει το παιχνίδι. Έπρεπε να υποδεχτούμε τον καινούργιο χρόνο. Διαπίστωσα τότε σ' όλους τους παίχτες μια αλλαγή. Το πρόσωπό τους γαλήνεψε και πάλι. Κάποια στιγμή έσβησαν τα φώτα. Μπαίναμε αισίως στον καινούργιο χρόνο. Βέβαια τη στιγμή της συσκότισης ο καθένας άπλωσε ενστικτωδώς τα χέρια του και κάλυψε το σωρό από τις μάρκες του. Δεν ξέρεις τι μπορεί να συμβεί. Ό,τι φέρει η στιγμή δεν φέρνει ολόκληρος ο χρόνος. Τα φώτα άναψαν ξανά σε λίγο, οι ευχές αντελλάγησαν κι εγώ φαντάστηκα πως θα άρχιζε ξανά το παιχνίδι.

Όμως όχι. Όλοι ανέμεναν κάτι που έπρεπε να επακολουθήσει και η αναμονή ήταν έκδηλη στα πρόσωπά τους. Τότε λοιπόν, σηκώθηκε ο Γεράσιμος εν μέσω νεκρικής σιγής, πήρε το ανάλογο βαθυστόχαστο ύφος και άρχισε να απαγγέλλει τη Λίμνη του Λαμαρτίνου σε μετάφραση Βαλαωρίτη. Αυτό ήταν το έθιμο από χρόνια. Και να δεις που ο Γεράσιμος απαγγέλλοντας τους ανεπανάληπτους στίχους του ποιήματος συγκινήθηκε. Δυο δάκρυα κύλησαν κάποια στιγμή από τα εκστατικά του μάτια και η συγκίνηση αυτή είχε μεταδοθεί σε όλους τους παίχτες.

Αυτοί όλοι οι άνθρωποι που πριν από λίγο είχαν περιέλθει σε ημιάγρια κατάσταση, ηρέμησαν ως δια μαγείας, γαλήνεψαν

έναν για τα φαγητά, τον άλλον για τα ποτά. Με μια γρήγορη ματιά στον κατάλογο των ποτών αντελήφθη ο Θωμάς ότι ήταν προτιμότερο να αφήσει την επιλογή στον αμφιτρίωνα. Επεδόθη λοιπόν στη μελέτη του καταλόγου των φαγητών, αλλά τα πράγματα και εδώ ήταν μπερδεμένα. Μια τεράστια ποικιλία φαγητών στα εγγλέζικα και στα γαλλικά τον έφερναν σε πολύ δύσκολη θέση. Ευτυχώς που στην άκρη - άκρη του καταλόγου, σαν φτωχός συγγενής, αναγράφονταν τα φαγητά και με την ελληνική τους ονομασία, και πάλι όμως δεν έβλεπε μεταξύ τους κάποιο που να ήξερε. Ούτε οι κεφτέδες που έφτιαχνε η θείτσα-Ουρανία και μοσχοβολούσε όλο το σπίτι υπήρχαν, ούτε τα γιαμπράκια που έγλειφες και τα δάχτυλά σου, ούτε και η κρεατόπιτα που του έφτιαχνε η μάνα του στις απόκριες.

Εδώ κυριαρχούσαν τα σνίτσελ, τα εσκαλόπ και τα σατωμπριάν. Και η μελέτη του καταλόγου συνεχιζόταν και ο προβληματισμός του Θωμά μεγάλωνε. Έπρεπε όμως να διαλέξει κάτι που να εντυπωσιάσει τον Αμερικάνο. Αρκετά του είχε μαζωμένα και αυτουνού. Τους είχε πρήξει στο σπίτι με τις παχιές κουβέντες.

— Εμείς στο Αμέρικα τρώμε το φιλέτο μόνο σενιάν, τους έλεγε κάθε τόσο.

Άλλοτε πάλι τους εκθειάζε την ανωτερότητα των αμερικάνικων συσκευών σε σχέση με αυτά που είχε ο Θωμάς στο σπίτι του.

— Στο δικό μου φρίζιντερ στο Αμέρικα, τους έλεγε, μπορείς να βάλεις ολόκληρο μοσχάρι και να το διατηρήσεις επί χρόνια φρέσκο.

Βέβαια κάποτε του ήρθε του Θωμά η απάντηση μέχρι το στόμα. « Έτσι εξηγείται, ξάδελφε, που στέκεις τόσο καλά.» Τον σταμάτησε όμως το επιτιμητικό βλέμμα της Ελένης. Τώρα όμως στο Χίλτον, με μια εντυπωσιακή επιλογή φαγητού, θα μπορούσε να τον εξουθενώσει τον ξάδελφο εξ Αμερικής, χωρίς επιπτώσεις.

Με τα πολλά προσηλώθηκε κάποτε το βλέμμα του Θωμά σε ένα φαγητό του καταλόγου. Το πρόσωπό του πήρε ύφος απέραντης ευφροσύνης. Γλεντούσε εκ των προτέρων την εξουθένωση του Αμερικάνου. Στο μεταξύ η Ελένη παρήγγειλε κάποιο κοτόπουλο. Ο ξάδελφος από την Αμερική προτίμησε ένα μπιφτέκι. Και το γκαρσόνι υπομονετικά ανέμενε την επιλογή του Θωμά.

— Εμένα να μου φέρετε παρακαλώ «Τα μαλλιά της Αφροδίτης», δήλωσε ο Θωμάς με ύφος Διοικητού της Μότορ Όιλ.

Από τη μέχρι τώρα διήγησή μου θα διεπίστωσε ο αναγνώστης, ότι ο Θωμάς ήταν σ' όλη του τη ζωή λάτρης της γυναικείας ομορφιάς. Θα ήταν συνεπώς αδιανόητο να μην επιλέξει τα «Μαλλιά της Αφροδίτης».

Κάποτε ήρθαν τα φαγητά. Σέρβιρε το γκαρσόνι το κοτόπουλο της Ελένης, σέρβιρε και το μπιφτέκι του Αμερικάνου. Υπολειπόταν πλέον να σερβίρει και τον Θωμά. Ένα κουνουπίδι με αλατοπίπερο και τρεις σταγόνες λάδι ήταν το εκλεκτό έδεσμα που επρόκειτο να φάει ο Θωμάς. Ήταν τα «Μαλλιά της Αφροδίτης».

Από τότε πέρασε αρκετός καιρός. Η Ελένη συνεχίζει να φτιάχνει τα παραδοσιακά φαγητά στο σπίτι της, όπως τα 'μαθε από τη μάνα της και τη θείτσα Ουρανία. Όταν τους επισκέπτομαι χαίρομαι κι εγώ το φαγητό της Ελένης. Βέβαια η ποικιλία των φαγητών της δεν είναι ανεξάντλητη. Κάποτε επαλαμβάνεται το ίδιο φαγητό. Αυτό δίνει αφορμή στον Θωμά να διαμαρτυρηθεί:

— Όλο τα ίδια και τα ίδια μας φτιάχνεις, βρε Λένη. Δεν μας φτιάχνεις και κανένα άλλο φαγητό;

Η απάντηση της Ελένης τον αποστομώνει κάθε φορά.

— Μήπως θέλεις να σου φτιάσουμε τα «Μαλλιά της Αφροδίτης» για να ευχαριστηθείς;

Σας είπα πιο πάνω ότι ο Θωμάς βρίσκεται τώρα στο με-

ταίχμιο μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας. Όπως όλοι μας δηλαδή που παρακάμψαμε τον Μαλέα. Αλλά νομίζω πως παίζει και λίγο θέατρο, με αντικειμενικό σκοπό να προκαλεί το αυξημένο ενδιαφέρον των δικών του για το πρόσωπό του.

Βέβαια από χρόνια τώρα εγκατέλειψε και τα ποτά και τα τσιγάρα. Ακόμα και τα χαρτιά τα εγκατέλειψε από χρόνια. Η κύρια απασχόλησή του είναι πλέον να πίνει με σχολαστικότητα κατά τακτά χρονικά διαστήματα τα χάπια και τα σιρόπια που του επέβαλε ο γιατρός, για την καρδιά, για τα νεφρά και το ουρικό οξύ.

— Πολύ φοβάσαι, ρε Θωμά, για τη ζωή σου, του είπα κάποτε.

— Άκου να δεις, μου λέει. Του φοβιτσιάρη η μάνα δεν έκλαψε ποτέ.

Έτσι μιλάει τώρα. Όλο με φιλοσοφικά αποφθέγματα. Όταν τον ακούω θυμούμαι κάτι που διάβασα κάποτε σ' ένα διάλογο του Πλάτωνα.

Λέει κάποιος συζητητής του Σωκράτη, ότι ο άνθρωπος, για να αφοσιωθεί στον φιλοσοφικό στοχασμό, πρέπει να απαλλαγεί από το σεξουαλικό πάθος. Δεν θυμούμαι σε ποιον διάλογο το διάβασα, αλλά είναι σίγουρα γραμμένο.

Το απόσπασμα αυτό του Πλάτωνα, σε συσχετισμό με τα φιλοσοφικά αποφθέγματα του Θωμά μου δημιούργησαν την υπόψια ότι περιήλθε πλέον σε πλήρη παροπλισμό. Αλλά οι κανόνες καλής συμπεριφοράς δεν επιτρέπουν να εκφράσεις αυτές τις υποψίες σου σ' αυτό ειδικά το θέμα, όσο δικός σου και αν είναι ο άνθρωπος. Στου κρεμασμένου το σπίτι δεν μιλούν ποτέ για σχοινιά. Φυσικά κι ο ίδιος δεν αρνείται ότι από μακρού χρόνου εγκατέλειψε τις δονζουανικές του φιλοδοξίες. Αλλά ο Πλάτωνας ομιλεί για πλήρη παροπλισμό. Έπρεπε λοιπόν να του τη φέρω πλαγίως για να ικανοποιήσω την περιέργειά μου.

— Και δεν μου λες, βρε Θωμά, πώς τα πας με την Ελένη

από την άλλη υπόθεση;

Ο Θωμάς σοβαρεύτηκε αμέσως.

— Σαν δεν ντρέπεσαι, μου λέει, με πλήρη σοβαρότητα.

Σε θεωρούσα και σοβαρό άνθρωπο.

— Γιατί, βρε Θωμά; Είναι κακό αυτό;

Και ο Θωμάς.

— Για τι με πέρασες δηλαδή; Μπορώ να κάνω τέτοια πράγματα με την μάνα των παιδιών μου; Αιμομιξία θα κάνω σ' αυτή την ηλικία;

Πολύωρες συζητήσεις έχουμε τα τελευταία χρόνια με το Θωμά για πολλά θέματα. Κυρίως συζητούμε θέματα υπαρξιακά. Για την προέλευση και το σκοπό της ζωής. Όλο τέτοια λέμε και τελειωμό δεν έχουμε. Και πάντοτε το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε είναι «η ματαιότητα των εγκοσμίων». Εκεί κολλάμε κάθε φορά μια και δεν μπορούμε πλέον να χαρούμε τη ζωή.

— Όσα δεν φτάνει η αλεπού τα κάνει κρεμαστάρια, έλεγαν οι παλιοί.

Έτσι κι εμείς. Βλέπουμε ότι έφυγε για πάντα το πουλί της νιότης. Και κελαηδούσε τόσο όμορφα ένα καιρό αυτό το πουλί.

— Τη χάσαμε τη ζωή, ξάδελφε, μου λέει κάθε τόσο ο Θωμάς.

Και δεν έχει άδικο.

Γιατί η ζωή είναι όμορφη όταν μπορείς να τη χαρείς. Να τη χαρείς ολοκληρωτικά. Σε όλες της τις εκδηλώσεις. Και τις σλικές απολαύσεις και τις πνευματικές χαρές.

Γι' αυτά όμως χρειάζεται και η σωματική υγεία και η πλήρης πνευματική διαύγεια. Άλλά χρειάζονται και τα όνειρα. Όσο μπορείς πιο πολλά όνειρα. Όταν σβήσουν τα όνειρα, τότε χάνει η ζωή ένα βασικό της στοιχείο. Ίσως το πιο βασικό, χάνει την πεμπουσία της. Εδώ που φτάσαμε όμως κι εγώ και ξάδελφός μου, τι όνειρα να κάνουμε τώρα; Τι περιμένουμε από δω και πέρα; Από πού να πιαστούμε;

έναν για τα φαγητά, τον άλλον για τα ποτά. Με μια γρήγορη ματιά στον κατάλογο των ποτών αντελήφθη ο Θωμάς ότι ήταν προτιμότερο να αφήσει την επιλογή στον αμφιτρίωνα. Επεδόθη λοιπόν στη μελέτη του καταλόγου των φαγητών, αλλά τα πράγματα και εδώ ήταν μπερδεμένα. Μια τεράστια ποικιλία φαγητών στα εγγλέζικα και στα γαλλικά τον έφερναν σε πολύ δύσκολη θέση. Ευτυχώς που στην άκρη - άκρη του καταλόγου, σαν φτωχός συγγενής, αναγράφονταν τα φαγητά και με την ελληνική τους ονομασία, και πάλι όμως δεν έβλεπε μεταξύ τους κάποιο που να ήξερε. Ούτε οι κεφτέδες που έφτιαχνε η θείτσα-Ουρανία και μοσχοβολούσε όλο το σπίτι υπήρχαν, ούτε τα γιαμπράκια που έγλειφες και τα δάχτυλά σου, ούτε και η κρεατόπιτα που του έφτιαχνε η μάνα του στις απόκριες.

Εδώ κυριαρχούσαν τα σνίτσελ, τα εσκαλόπ και τα σατωμπριάν. Και η μελέτη του καταλόγου συνεχιζόταν και ο προβληματισμός του Θωμά μεγάλωνε. Έπρεπε όμως να διαλέξει κάτι που να εντυπωσιάσει τον Αμερικάνο. Αρκετά του είχε μαζωμένα και αυτουνού. Τους είχε πρήξει στο σπίτι με τις παχιές κουβέντες.

— Εμείς στο Αμέρικα τρώμε το φιλέτο μόνο σενιάν, τους έλεγε κάθε τόσο.

Άλλοτε πάλι τους εκθείαζε την ανωτερότητα των αμερικάνικων συσκευών σε σχέση με αυτά που είχε ο Θωμάς στο σπίτι του.

— Στο δικό μου φρίζιντερ στο Αμέρικα, τους έλεγε, μπορείς να βάλεις ολόκληρο μοσχάρι και να το διατηρήσεις επί χρόνια φρέσκο.

Βέβαια κάποτε του ήρθε του Θωμά η απάντηση μέχρι το στόμα. « Έτσι εξηγείται, ξάδελφε, που στέκεις τόσο καλά.» Τον σταμάτησε όμως το επιτιμητικό βλέμμα της Ελένης. Τώρα όμως στο Χίλτον, με μια εντυπωσιακή επιλογή φαγητού, θα μπορούσε να τον εξουθενώσει τον ξάδελφο εξ Αμερικής, χωρίς επιπτώσεις.

Με τα πολλά προσηλώθηκε κάποτε το βλέμμα του Θωμά σε ένα φαγητό του καταλόγου. Το πρόσωπό του πήρε ύφος απέραντης ευφροσύνης. Γλεντούσε εκ των προτέρων την εξουθένωση του Αμερικάνου. Στο μεταξύ η Ελένη παρήγγειλε κάποιο κοτόπουλο. Ο ξάδελφος από την Αμερική προτίμησε ένα μπιφτέκι. Και το γκαρσόνι υπομονετικά ανέμενε την επιλογή του Θωμά.

— Εμένα να μου φέρετε παρακαλώ «Τα μαλλιά της Αφροδίτης», δήλωσε ο Θωμάς με ύφος Διοικητού της Μότορ Όιλ.

Από τη μέχρι τώρα διήγησή μου θα διεπίστωση ο αναγνώστης, ότι ο Θωμάς ήταν σ' όλη του τη ζωή λάτρης της γυναικείας ομορφιάς. Θα ήταν συνεπώς αδιανόητο να μην επιλέξει τα «Μαλλιά της Αφροδίτης».

Κάποτε ήρθαν τα φαγητά. Σέρβιρε το γκαρσόνι το κοτόπουλο της Ελένης, σέρβιρε και το μπιφτέκι του Αμερικάνου. Υπολειπόταν πλέον να σερβίρει και τον Θωμά. Ένα κουνουπίδι με αλατοπίπερο και τρεις σταγόνες λάδι ήταν το εκλεκτό έδεσμα που επρόκειτο να φάει ο Θωμάς. Ήταν τα «Μαλλιά της Αφροδίτης».

Από τότε πέρασε αρκετός καιρός. Η Ελένη συνεχίζει να φτιάχνει τα παραδοσιακά φαγητά στο σπίτι της, όπως τα 'μαθε από τη μάνα της και τη θείτσα Ουρανία. Όταν τους επισκέπτομαι χαίρομαι κι εγώ το φαγητό της Ελένης. Βέβαια η ποικιλία των φαγητών της δεν είναι ανεξάντλητη. Κάποτε επαναλαμβάνεται το ίδιο φαγητό. Αυτό δίνει αφορμή στον Θωμά να διαμαρτυρηθεί:

— Όλο τα ίδια και τα ίδια μας φτιάχνεις, βρε Λένη. Δεν μας φτιάχνεις και κανένα άλλο φαγητό;

Η απάντηση της Ελένης τον αποστομώνει κάθε φορά.

— Μήπως θέλεις να σου φτιάσουμε τα «Μαλλιά της Αφροδίτης» για να ευχαριστηθείς;

Σας είπα πιο πάνω ότι ο Θωμάς βρίσκεται τώρα στο με-

Ρίχ' το καλύτερα στη ματαιότητα των εγκοσμίων για να έχεις ήσυχη και τη συνείδησή σου. Νομίζω μάλιστα πως στο ίδιο καταλήγουν και όλοι οι άνθρωποι που τους πήραν τα χρόνια σβάρνα. Κι έτσι παρηγοριόμαστε όλοι. Κι ο «Εκκλησιαστής» από την Παλαιά Διαθήκη στα χρόνια μας πρέπει να βρισκόταν κι αυτός όταν τα 'βλεπε όλα μαύρα κι άραχνα στη ζωή. Τέλος πάντων.

Κάποτε κουβεντιάζαμε με τον Θωμά πάλι τα ίδια και τα ίδια. Για τη ζωή. Πώς την πάθαμε και δεν το πήραμε χαμπάρι.

— Εν τάξει, ρε ξάδελφε, του είπα. Εν τάξει, το χάσαμε το πουλί. Μπήκαμε και στο περιθώριο. Ανεπαίσθητα κλειστήκαμε έξω από τον κόσμο. Έχουμε και τα αρθριτικά μας, έχουμε και το ουρικό οξύ. Ξεχνάμε κάποτε και τι φάγαμε το προηγούμενο βράδι, όλα αυτά είναι σωστά.

— Τι πρέπει να κάνουμε όμως; Να σταυρώσουμε τα χέρια και να περιμένουμε το μοιραίο; Δεν υπάρχει και για μας τίποτα πλέον σ' αυτόν τον κόσμο που να μας δίνει λίγη χαρά; Έστω μια ψευδαίσθηση χαράς για να κυλάει ο χρόνος;

Εκείνη τη μέρα ο Θωμάς ήταν στις καλές του.

— Δε λέω, μου είπε. Ο άνθρωπος από τη φύση του ποτέ δεν χάνει την ελπίδα. Όλο και κάτι βρίσκει για να παρηγοριέται. Ένα ηλιόλουστο ανοιξιάτικο πρωινό σε γεμίζει αισιοδοξία. Ένα μαγεμένο ηλιοβασίλεμα το καλοκαίρι, πάνω από το ξωκκλήσι της Αγίας Βαρβάρας σε πλημμυρίζει με μια γλυκιά μελαγχολία που σε ηρεμεί.

Μια γλυκιά μελωδία που έρχεται από κάπου μακριά, μέσα στη νύχτα του καλοκαιρού όπως είσαι ξαπλωμένος στο γρασίδι στις παρυφές της Τύμφης και βλέπεις με τις ώρες τ' αστέρια από πάνω σου με τη μυστηριακή τους απεραντοσύνη.

Η γλύκα της συντροφιάς με κάποιους παλιούς φίλους και η αναπόληση μαζί τους των ωραίων ημερών της νιότης.

Ένα γλυκό χαμόγελο δοσμένο με ανιδιοτέλεια από κάποιο χαρούμενο προσωπάκι και τόσα άλλα μικροπράγματα, μας το-

νώνουν κάθε τόσο το ηθικό. Μας δίνουν μια ψευδαίσθηση χαράς και μας δημιουργούν την ελπίδα ότι δε χάθηκαν τα πάντα στη ζωή μας και τραβάμε μπροστά.

Αλίμονο αν δεν υπήρχε κι αυτή η ενστικτώδης ελπίδα στον άνθρωπο. Θα 'πρεπε να δώσει τέλος στη ζωή του μια ώρα γρηγορότερα όταν τον πάρει ο κατήφορος.

Έχει όμως κι ο Θωμάς τις ψυχικές του μεταπτώσεις. Σκαμπανεβάσματα κι αυτός, όπως κι εγώ.

Κάποτε ήταν στις μαυρίλες του.

— Άκου να δεις — μου είπε. Από δω και πέρα η ζωή μας μοιάζει σαν ένα δάσος γεμάτο άγρια θηρία. Το δάσος αυτό πρέπει να το περάσουμε οπωσδήποτε. Δε γίνεται αλλιώς. Αλλά το πέρασμα από κει μέσα είναι δύσκολο. Σε κάθε μας βήμα υπάρχει και κάποιος κίνδυνος που μας απειλεί. Κάποιος εχθρός που ελλοχεύει. Και έτσι ό,τι και να κάνουμε, το αποτέλεσμα είναι σίγουρο. Δεν πρόκειται να τη βγάλουμε καθαρή. Κάποιο θηρίο απ' όλα θα μας φάει τελικά.

Τώρα, είτε από λύκο πάμε είτε από αρκούδα, δεν έχει σημασία. Το αποτέλεσμα μετράει.

Αυτές είναι σε γενικές γραμμές οι φιλοσοφίες του Θωμά τα τελευταία χρόνια.

Να μην ξεχνάμε όμως πως κι ο Πλάτωνας ήταν μεγάλος σοφός.

ΤΕΛΟΣ

«ΔΩΔΩΝΗ»
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΑΤΖΙΑ ΓΙΑΝΝΗ, *Η πολιτεία των 4 ανέμων, Η άβυσσος*, — ΒΟΓΑΣΑΡΗ ΑΓΓΕΛΟΥ, *Με ταχύτητα ανέμου οχτώ - δέκα μποφόρ, Η συνάντηση της νύχτας του Χάρη στην οδό Αφροδίτης* — ΓΚΑΓΚΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, «Γειτονιά» — ΓΚΑΤΖΙΟΥ ΚΩΣΤΑ, «Το τίμημα του μπροστάρη» — ΖΑΡΑΒΕΛΑ ΔΗΜΗΤΡΗ, ΑΘΑΝ., *Στον ήχο της ελπίδας* — ΖΑΧΑΡΑΚΗ ΣΤΕΦΑΝΙΑΣ, *Καφενείο «Η Ελλάς», Ειρήνη* — ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ ΜΑΝΩΛΗ, *Φθινοπωρινό ταξίδι, Το κυνήγι των ανέμων* — ΚΟΜΝΗΝΟΥ ΕΛΙΣΑΒΕΤ, *Μονή Μεταμορφώσεως* — ΚΟΝΔΥΛΗ ΦΩΝΤΑ, *Χαίρε, ω χαίρε* — ΚΟΝΤΟΜΕΡΚΟΥ ΒΑΝΑΣ, *Αύριο, ίσως...*, *Ανάμεσα σε δυο πατρίδες* — ΚΟΣΜΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Αναδρομή* — ΚΩΣΤΑΡΙΔΗ ΒΑΣΩΣ, *Της νύχτας κόρη, Αυγή* — ΛΑΜΠΡΟΥ ΠΑΥΛΟΥ, *Έρωτας στη σελήνη - Ο δίδυμος αδελφός, Μετασυμπαντική Αρμονία* — ΛΥΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΓΙΑΝΝΗ, *Η γούρνα που κόχλαζε, Ιούλιος 1944, Το τελευταίο δεκαπενθήμερο* — ΛΥΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚΗΤΑ, *Αναδρομές και ετεροχρονισμοί, Επιστροφή στο σπίτι μου* — ΜΑΝΤΕΛΗ ΒΑΣΙΛΗ, *Όνειρα με κέρδη και ζημιές* — ΜΑΡΝΕΛΗ - ΠΠΟΥΛΗ ΠΟΠΗΣ, *Πολιτεία κι ο δημιουργός της* — ΜΙΣΙΡΛΗ ΔΗΜΗΤΡΗ, *Πολιτείες της Ουτοπίας και της Αντιουτοπίας* — ΜΙΧΕΛΙΟΥΔΑΚΗ, ΑΝΔΡΕΑ, *Φλας* — ΜΟΥΦΛΟΥΖΕΛΗ ΓΙΩΡΓΗ, *Όταν η λήγουσα είναι μακρά* — ΜΠΑΤΖΟΓΛΟΥ ΒΑΣΙΛΗ, *Τοπία* — ΜΠΙΚΟΥ ΠΕΤΡΟΥ, *Έντεκα παράθυρα* — ΜΠΟΣΙΝΑΚΗ ΔΗΜΗΤΡΗ, *Το τελευταίο τσιγάρο, Ο Μονόδρομος* — ΠΑΝΤΑΖΩΝΗ ΕΛΕΝΑΣ, «*Ήμουν κι εγώ μαζί τους*» — ΠΑΝΩΡΙΟΥ ΜΑΚΗ, *Η διάδρομή, Η κατάκτηση, Η καταδίκη, Η καταστροφή* — ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ ΕΙΡΗΝΗΣ, *Δεκατρείς ώρες και 5', Χωρίς προσχήματα, Φόβος, Ασύνδετα και αντίρροπα, Η εξόφληση, Η τελευταία στροφή, Ένα λάθος της φύσης* — ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ, *Πριν τη θύελλα*, — ΠΑΤΣΟΥΜΗ - HEFFERNAN ΑΜΑΛΙΑΣ, *Βίοι Αβίωτοι* — ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΔΟΥ ΔΕΣΠΟΙΝΑΣ, *Λαζαρίνες* — ΠΡΑΤΣΙΚΑ ΜΑΝΩΛΗ, *Ο αυξάνων Θεός* — ΡΕΚΟΥΜΗ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Μια τυπική διαδικασία* — ΣΕΜΠΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ, *Ο ένορκος, Το χρήμα και το πνεύμα* —

Ο Νικήτας Λυμπερόπουλος γεννήθηκε στην Κόνιτσα της Ηπείρου το 1919. Σπούδασε νομικά στην Αθήνα και υπηρέτησε ως Συμβολαιογράφος επί τριάντα πέντε περίπου χρόνια στην Κέρκυρα όπου ζει ακόμα ως συνταξιούχος πλέον.

Το 1988 εξέδωσε το βιβλίο του «Αναδρομές και Ετεροχρονισμοί».

Το βιβλίο αυτό διαβάστηκε αρκετά, ιδιαίτερα στην Κέρκυρα, και συζητήθηκε ευνοϊκά. Ο Ραδιοφωνικός σταθμός Κέρκυρας έκανε γι' αυτό δυο ημίωρες παρουσιάσεις με κολακευτικές κριτικές.

Από τον ευρύτερο πνευματικό κόσμο, το πρόσεξε ιδιαίτερα ο Βασίλης Βασιλικός και του έγραψε από το Παρίσι ένα πολύ κολακευτικό γράμμα. Ανάμεσα στα άλλα του έγραψε:

«Διάβασα το βιβλίο σας και το βρίσκω πολύ πετυχημένο. Γράψιμο επαγωγικό, μαστοριά στην κατασκευή της φράσης και το εύρημα του ταξιδιού με το λεωφορείο πολύ προσαρμοσμένο στο περιεχόμενο. Έχετε ταλέντο συγγραφέα και μάλιστα ικανότητα μυθιστοριογράφου. Δώστε μας κι άλλα. Αφήστε την ωραία ψυχή σας να ξεχειλίζει κι άλλο».

Και πιο κάτω:

«Εκείνο που μετράει είναι μια ορισμένη παρθενικότητα ψυχής και μια ικανότητα δομής και περιγραφής — δυο στοιχεία που τα κατέχετε από θείο δώρο». Και ο Βασιλικός καταλήγει: «Θέλω να μάθω κι άλλα για την κυρά Λέγκω, τον κυρ Γιώργη και την Κυρά».

Με αφορμή, λοιπόν, την παρότρυνση αυτή του Βασίλη Βασιλικού, ο Νικήτας Λυμπερόπουλος έγραψε το καινούργιο του βιβλίο «Επιστροφή στο σπίτι μου», που αποτελεί μια νοσταλγική ανάπλαση της ζωής του στην Κόνιτσα κατά την παιδική και εφηβική του ηλικία.

Περιγράφει με παραστατικότητα και αρκετό χιούμορ τα στραβά κι ανάποδα του σπιτιού του καθώς και τα όμορφα και ωραία της ζωής του εκεί. Θυμάται τους αγαπημένους του ανθρώπους που έφυγαν από χρόνια. Την έντονη προσωπικότητα του κυρ Γιώργη, την καλοσύνη της κυρα Λέγκως και την αρχοντιά της γιαγιάς του «Κυράς» όπως την έλεγαν τότε.

Ενδιάμεσα παρασύρεται σε αξιόλογες αναλύσεις μεγάλων στιγμών της ιστορίας π.χ. τη Γαλλική επανάσταση και άλλων γεγονότων. Το περιεχόμενο του βιβλίου διαπνέεται κάποτε από έντονη λυρική διάθεση. Σε γενικές γραμμές είναι ένα ευχάριστο ανάγνωσμα.